

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра української мови, літератури та методики навчання

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПРОЗИ О. ЗАБУЖКО В 11
КЛАСАХ ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Виконала:

Дерев'яно Анастасія Юріївна

Спеціальність 014 Середня освіта,

предметна спеціальність 014.01 Середня освіта

(Українська мова і література),

ОПП «Середня освіта

(Українська мова і література)»

Науковий керівник:

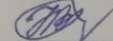
кандидат філологічних наук, доцент

Т. В. Клейменова

Допущено до захисту:

«20» жовтня 2024 року

Завідувач кафедри

 Н. В. Гоголь

Дата захисту: «07» грудня 2024 р.

Кількість балів: 99 Оцінка ECTS 4

Підписи членів комісії:

Глухів – 2024

АНОТАЦІЯ

Дерев'яню А. Ю. Особливості вивчення прози О. Забужко в 11 класах закладів загальної середньої освіти. Магістерська робота на здобуття ступеня магістра за спеціальністю 014 Середня освіта, предметною спеціальністю 014.01 Середня освіта (Українська мова і література), освітньо-професійною програмою «Середня освіта (Українська мова і література)».

У магістерській роботі узагальнено й доповнено відомості про жанрову й ідейно-художню своєрідність відомих прозових творів О. Забужко «Казка про калинову сопілку», «Сестро, сестро», «Дівчатка»; розкрито специфіку їх вивчення на уроках української літератури в 11 класах закладів загальної середньої освіти. У дослідженні з'ясовано сутність літературознавчих понять «проза», «прозовий твір», «епічний твір». Визначено світоглядні засади, жанрові домінанти й тематику прози О. Забужко. Здійснено літературознавчий аналіз творів «Казка про калинову сопілку», «Сестро, сестро», «Дівчатка», визначено їх жанрову своєрідність, ідейно-тематичний зміст, проблематику й образну систему. Проведено аналіз навчально-методичного забезпечення в аспекті досліджуваної проблеми, розкрито особливості вивчення епічних творів на уроках української літератури в старших класах закладів загальної середньої освіти, досліджено психолого-педагогічні засади аналізу епічних творів здобувачами освіти. Запропоновано методичні рекомендації щодо вивчення прози О. Забужко в 11 класі сучасної школи.

Ключові слова: О. Забужко, проза, «Казка про калинову сопілку», «Сестро, сестро», «Дівчатка», проблематика, жіночі образи, заклад загальної середньої освіти, методичні рекомендації до вивчення прози О. Забужко.

ABSTRACT

Derevianko A. Y. Peculiarities of Studying the Prose of O. Zabuzhko in the 11th Grade of General Secondary Education Institutions. Master's thesis

submitted in fulfillment of the requirements for the degree of Master of Education in the specialty 014 Secondary Education, subject area 014.01 Secondary Education (Ukrainian Language and Literature), educational and professional programme “Secondary Education (Ukrainian Language and Literature)”.

The Master’s thesis summarizes and expands upon the information about the genre and ideological-artistic uniqueness of the well-known prose works of Oksana Zabuzhko: “The Tale of the Viburnum Flute”, “Sister, Sister”, and “The Girls”. It reveals the specifics of studying these works in the Ukrainian literature lessons of 11th grade students in general secondary education institutions. The research clarifies the essence of such literary concepts as “prose”, “prose work”, and “epic work”. The thesis identifies the worldview foundations, genre dominants, and thematic aspects of Oksana Zabuzhko's prose. A literary analysis of “The Tale of the Viburnum Flute”, “Sister, Sister”, and “The Girls” was provided, highlighting their genre uniqueness, ideological and thematic content, issues, and system of imagery. The study also analyzes the educational and methodical framework relevant to the topic, explores the features of teaching epic works in senior classes of general secondary education institutions, and examines the psychological and pedagogical foundations for students’ analysis of epic works. Methodical recommendations for studying Oksana Zabuzhko’s prose in the 11th grade of modern schools were suggested.

Key words: Oksana Zabuzhko, prose, “The Tale of the Viburnum Flute”, “Sister, Sister”, “The Girls”, issues, female imagery, general secondary education institutions, methodical recommendations for studying Oksana Zabuzhko’s prose.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	11
1.1. Характеристика понять «проза», «прозовий твір», «епічний твір» у літературознавстві	11
1.2. Світоглядні засади, жанрові домінанти й тематика прози сучасної постмодерної письменниці О. Забужко.....	19
Висновки до розділу 1.....	27
РОЗДІЛ 2. ІДЕЙНО-ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ О. ЗАБУЖКО ЗІ ЗБІРКИ «СЕСТРО, СЕСТРО».....	29
2.1. «Казка про калинову сопілку» як жіноча версія легенди про Каїна й Авеля: жанрова своєрідність, проблематика, образи.....	29
2.2. Проблемно-тематичні домінанти оповідання «Сестро, сестро».....	38
2.3. Характеристика жіночих образів і порушених проблем у творі «Дівчатка».....	44
Висновки до розділу 2.....	52
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ О. ЗАБУЖКО НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 11 КЛАСІ.....	55
3.1. Аналіз навчально-методичних джерел із досліджуваної проблеми.....	55
3.2. Психолого-педагогічні особливості вивчення епічних творів у старшій школі.....	64
3.3. Методичні рекомендації вчителям-словесникам із вивчення прозових творів О. Забужко на уроках української літератури в 11 класі.....	72
Висновки до розділу 3.....	86
ВИСНОВКИ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	92
ДОДАТКИ.....	99

ВСТУП

Актуальність теми. Українська література кінця ХХ – поч. ХХІ ст. – різноманітне й неоднозначне явище зі сформованими параметрами функціонування, низкою оригінальних мистецьких ідей, родово-жанрових виявів, образів, тем, мовно-стилістичних і художньо-виражальних засобів. Ю. Андрухович, Ю. Винничук, В. Діброва, С. Жадан, О. Забужко, Ю. Іздрик, В. Медвідь, Г. Пагутяк та ін. – це відомі обличчя новітньої української прози, які віднайшли власний оригінальний спосіб художньої репрезентації нового світогляду, здійснили значний поступ уперед у родово-жанровому експериментуванні, ідейно-тематичному спрямуванні художніх творів, створенні нетипових груп образів-персонажів, зануренні в складну філософсько-інтелектуальну проблематику.

Чільне місце серед митців в літературі кінця ХХ – поч. ХХІ ст. належить Оксані Забужко – відомій українській письменниці, літературознавцю, публіцисту, філософу, перекладачеві, авторці відомих класичних творів вітчизняної літератури. Її творчий геній проявився у творах, що своїми особливостями належать до різних літературних напрямів і стилів, родів і жанрів. Так, її проза є одним із провісників надходження нової культурної епохи, експериментального літературного світобачення та світовідображення, витворення художнього світу за незвичними правилами, історією душі, інтимною сповіддю, щоденником настроїв і переживань. Як письменниця, вона насамперед прагне дати своє розуміння людини, ситуації, характеру, обставин, оцінити вплив усього того, що відбувається навколо нас, на людську психіку, як відбиваються події нашого життя на здоров'ї нації.

Оригінальна різножанрова творчість О. Забужко перебуває в центрі наукового зацікавлення дослідників (В. Агеєва, Н. Анісімова, Д. Анастасєва, І. Борисюк, Н. Зборовська, О. Карабльова, О. Пашник, Л. Ткач, Л. Масенко та ін.), які основний акцент роблять на розкритті фактів із життя і творчості

авторки, зацентровують увагу на самобутності її творчого методу, аналізують авторську поезію, виокремлюючи в ній філософічність, психологізм та інтертекстуальність, розкривають оригінальність всієї прозової спадщини письменниці.

Окремі аспекти жанрової специфіки, психологізм та інші особливості епічних творів О. Забужко досліджували Я. Голобородько, О. Даниліна, Н. Заверталюк, А. Новиков, Д. Павличко, Б. Червак та інші. Як правило, предметом наукового зацікавлення найчастіше була повість-казка «Казка про калинову сопілку», тоді як інші твори, зокрема оповідання «Сестро, сестро», повість «Дівчатка», визначені чинними шкільними програмами з української літератури для додаткового читання, становили науковий інтерес лише спорадично. Відповідно й публікації мають несистемний, фрагментарний характер, що й актуалізувало питання наукового підходу до їх аналізу та розгляду специфіки вивчення в курсі української літератури в сучасній школі.

Усе зазначене вище і визначило *актуальність* нашого дослідження.

Мета магістерської роботи – розкрити особливості вивчення прози О. Забужко в 11 класах сучасної школи.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання наступних **завдань**:

1. розкрити зміст теоретико-літературних понять «проза», «прозовий твір», «епічний твір» у літературознавстві;

2. визначити світоглядні засади, жанрові доміанти й тематику прозової спадщини О. Забужко;

3. з'ясувати жанрову специфіку, проблемно-тематичне спрямування творів «Казка про калинову сопілку», «Сестро, сестро», «Дівчатка»; охарактеризувати їх образну систему;

4. виокремити психолого-педагогічні особливості вивчення епічних творів у старшій школі;

5. здійснити аналіз навчально-методичної літератури з проблеми вивчення прози О. Забужко в старшій школі;

6. розробити методичні рекомендації щодо вивчення прози О. Забужко на уроках української літератури в старших класах сучасної школи.

Об'єктом дослідження є проза О. Забужко й освітній процес із української літератури в сучасній школі.

Предметом магістерської роботи є особливості вивчення повісті-казки «Казка про калинову сопілку», оповідання «Сестро, сестро», повісті «Дівчатка» О. Забужко в закладах загальної середньої освіти.

У роботі на різних етапах були застосовані такі **методи дослідження**:

1. *літературознавчі*: описовий (з метою реценсії наукової літератури з теми дослідження); культурно-історичний (для окреслення суспільно-історичних та культурних умов формування творчого генію письменниці); біографічний (для з'ясування деяких фактів із життя і творчості прозаїка), герменевтичний (для дослідження й інтерпретації художніх текстів).

2. *загальнонаукові*: аналіз літературознавчих, науково-методичних праць, навчальних програм, шкільних підручників, навчально-методичних посібників з української літератури з досліджуваної проблеми; узагальнення матеріалу для визначення теоретичних засад дослідження та педагогічного досвіду з означуваної проблеми; метод теоретичного моделювання (застосовано для визначення предмета, об'єкта дослідження).

Теоретико-методологічною основою роботи є теоретико-літературні праці В. Будного, О. Галича, Р. Гром'яка, Ю. Коваліва та ін.; наукові розвідки про життя і творчість О. Забужко таких літературознавців, як Д. Анастасьева, М. Андарачна, Я. Голобородько, Ю. Єгорова, Ю. Кульбабська, О. Мхитарян, П. Павлюк, М. Ситковська, С. Яременко та ін., наукові розвідки відомих учених-методистів із питання вивчення епічних творів у школі – Н. Волошиної, В. Неділька, Є. Пасічника, Г. Токмань, А. Ситченка та ін.

Наукова новизна одержаних результатів. У магістерській роботі узагальнено й доповнено відомості про родово-жанрову та ідейно-художню

своєрідність відомих прозових творів О. Забужко і специфіку їх вивчення на уроках української літератури в старшій школі; здійснено аналіз проблеми в методичних джерелах і шкільній практиці; розроблено методичні рекомендації щодо вивчення біографії О. Забужко та її програмових творів на уроках української літератури в 11 класі сучасної школи.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що її наукові результати важливі для комплексного дослідження сучасної літератури, зокрема творчості О. Забужко й особливостей вивчення її прозових творів у закладах загальної середньої освіти.

Практичне значення дослідження. Матеріали магістерської роботи можуть використовуватися під час читання нормативних курсів і спецкурсів з історії української літератури для здобувачів освіти педагогічних університетів спеціальності 014 Середня освіта, предметної спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література), у процесі написання курсових і кваліфікаційних робіт; учителями-словесниками під час вивчення програмової теми «Творчість О. Забужко» на уроках української літератури в закладах загальної середньої освіти.

Апробація результатів дослідження.

Основні положення й висновки магістерської роботи викладалися та обговорювалися на VI Усеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній інтернет-конференції з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (15–16 лютого 2024 року, м. Глухів), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Арватівські читання», (17 травня 2024 року, м. Ніжин); VII Міжнародній науково-практичній конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «Академічна культура дослідника в освітньому просторі: європейський та національний досвід», (17–18 травня 2024 року, м. Суми), XII Всеукраїнських науково-педагогічних читаннях молодих учених і здобувачів освіти іноземними мовами «The 12th All-Ukrainian Scientific Pedagogical Readings of Young Scientists, Master's and Bachelor's Degree

Students «The 21st century challenges in education and science» (18–19 квітня 2024 року, м. Глухів), Усеукраїнській науково-теоретичній інтернет-конференції «ХІ Довженківські читання: «Олександр Довженко й українська культура: історія, традиції, сучасність», присвяченій 150-й річниці заснування Глухівського учительського інституту та 130-річчю від дня народження О. Довженка (24–25 жовтня 2024 року, м. Глухів).

Публікації. Результати дослідження висвітлено в публікації:

Дерев'яно А. Постмодерний дискурс прози О. Забужко. Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки: зб. наукових праць викладачів і студентів. Вип. XII. / за заг. ред. Н. В. Гоголь. Глухів: Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, 2024. С. 153–158.

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг роботи становить 116 сторінок, із них основного тексту – 91 сторінка.

У першому розділі «Теоретичні основи дослідження» визначено сутність ключових літературознавчих понять магістерської роботи: «проза», «прозовий твір», «епічний твір», проаналізовано творчість О. Забужко, визначено світоглядні засади, жанрові домінанти й тематику її прози.

У другому розділі «Ідейно-художня своєрідність прозових творів О. Забужко зі збірки “Сестро, сестро”» здійснено літературознавчий аналіз невеликих за обсягом епічних творів «Казка про калинову сопілку», «Сестро, сестро», «Дівчатка», визначено їх жанрову своєрідність, ідейно-тематичний зміст, проблематику й образну систему.

У третьому розділі «Особливості вивчення прозових творів О. Забужко на уроках української літератури в 11 класі» проведено аналіз навчально-методичного забезпечення в аспекті досліджуваної проблеми, розкрито особливості вивчення епічних творів на уроках української літератури в старших класах закладів загальної середньої освіти, досліджено

психолого-педагогічні засади аналізу епічних творів здобувачами освіти, запропоновано методичні рекомендації щодо вивчення прози О. Забужко в 11 класі сучасної школи.

У висновках узагальнено результати магістерської роботи.

Список використаних джерел складається з 88 позицій використаної літератури.

У додатках подано таблицю «Поділ епічних творів на групи (за О. Галичем)», розроблені плани-конспекти уроків української літератури для 11 класу з вивчення прозових творів О. Забужко.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Характеристика понять «проза», «прозовий твір», «епічний твір» у літературознавстві

Розкриття теми магістерського дослідження потребує з'ясування значення базових понять «проза», «прозовий твір», «епічний твір».

Зупинимося на з'ясуванні значення дефініції «проза». Точного етимологічного пояснення походження лексеми «проза» не існує. Вважають, що латинське слово *prosa* з'явилося зі словосполучення *prosa oratio* – «невіршоване мовлення», «таке мовлення, що ведеться прямо», без будь-яких зворотів, тоді як віршоване мовлення (*versa oratio*) – це мовлення, яке завжди «повертається» [17, с. 543].

Автори Літературознавчого словника-довідника подають наступне трактування дефініції «проза»: «мовлення не організовано ритмічне, невритмоване; літературний твір або сукупність творів, написаних невіршованою мовою» [50, с. 561].

Прозою називають тип словесно-художньої творчості, який протиставляється поезії як мові віршового типу. Проза, таким чином, це невіршована мова, тобто мова, що не має чітко окреслених форм ритмічної організації, які розбивають мовленнєвий потік на однотипні словесні відрізки, інтонаційно виокремлені сильними паузами.

Художня проза веде свою генеалогію від публічних промов давньогрецьких ораторів. Саме з нею пов'язане усвідомлення словесної творчості як мистецтва. Грецька художня проза зароджувалася в V-IV століттях як своєрідний антипод поезії, від якої вона переймала тематику й запозичувала засоби художнього вираження. Таким чином, нова, красномовна, художня проза, яка постала з ораторського мистецтва й певною мірою протиставила себе віршовим формам мовлення, своїми ознаками все ж

таки нагадувала більше вірш, ніж просту, розмовну прозу. Давньогрецька і пізніша європейська проза – це так звана ритмічна проза, в якій, хоча й не в такій чіткій формі, як у вірші, має місце симетричний поділ мовлення на словесні відрізки, які до того ж інколи мали співзвучні закінчення, що стали прообразом пізніших рим [50, с. 561].

Усталенню прози сприяли поява та розвиток писемності, яка поступово почала витіснити форму усного існування й поширення творів словесності. Форма відтворення словесного тексту літерами, буквеним письмом серед європейських народів уперше з'являється в давніх греків у VII столітті до нашої ери, у східних слов'ян – в XI столітті нашої ери. У повсякденний вжиток художня проза починає входити переважно тоді, коли писемність набирає форму друкованих видань. Саме в цей час розпочинається масове тиражування книг, які раніше переписувалися від руки в дуже обмеженій кількості примірників. Масова форма розповсюдження прозової літературної традиції стала однією з головних причин, що зумовили витіснення поезії прозою і початок панування останньої. В українській літературі поняття «проза» поширилося у післяшевченківський період.

Прозі притаманний дух історичності, сьогодення, прагнення до фіксації сучасності в характерності новизни якихось її рис, тому не випадково жанри, з якими пов'язується становлення прози – це роман (переважно історичний або такий, у якому йдеться про актуальні питання сучасності) і новела (має на увазі розповідь про якусь актуальну подію).

До специфічних властивостей прози можна віднести й те, що вона в більшій мірі зображувальна й у меншій мірі виражальна; на противагу поезії – діалогічна, тоді як поезія зорієнтована на єдність авторського слова і слова персонажа, тобто монологічна. На відміну від поезії, у якій мова виступає майже виключно як засіб зображення, у прозі вона існує і як предмет зображення у формі мови персонажів твору, що покладені письменником в основу сюжету твору.

Межа між поезією і прозою часто умовна, історично змінювана, відкрита для взаємопроникнень. Проза може вбирати віршові тексти, поезія – прозу. Між прозою та поезією існує ціла низка суміжних форм, мовленнєва організація яких співвідноситься як з формою, так і з поезією: це вірші в прозі, ритмізована проза, верлібр та ін. Значну роль у прозових творах відіграє сюжет, послідовний розвиток дії; предметнішими і більш визначеними є характери й обставини [77].

Отже, прозовий твір – це твір, написаний не віршованою мовою, в якому значна увага приділена формозмістовим характеристикам.

Відтак словесно-художні твори здавна прийнято розподіляти на три групи: епос, лірику і драму. Термін «епос» у науково-довідковій літературі має два значення. «В історико-літературному значенні епосом називають народні поеми й казки. У науковому розумінні епос (грец. – слово, мова, розповідь) – один із трьох родів літератури, відмінний своїми ознаками від лірики та драми, основною характерною особливістю якого є розгорнуте зображення людського характеру» [21].

Ще в античний період у давньогрецькій естетиці склалися умови для розгляду епосу як одного зі способів вираження художнього змісту поряд з лірикою та драмою. Про роди літератури говорив Платон у діалогах «Держава», де серед характеристик лірики та драми чітко розрізняв епос як «змішаний» рід літератури, що характеризується ознаками як лірики, так і драми. Він указував на те, що автори епічних творів удаються до наслідування життєвих явищ, використовують риси міфотворчості, вдало поєднують свої слова й думки із чужими.

Арістотель у «Поетиці» стисло окреслив три способи наслідування в поезії (словесному мистецтві), які й були родово-жанровими характеристиками епосу, лірики і драми: «Наслідувати в одному й тому ж й одного і того ж можна, розповідаючи про події, як про щось окреме від себе, як це робив Гомер, або ж так, що той, хто наслідує, залишається самим собою, не змінюючи власного обличчя або уявляючи всіх зображуваних осіб

як дійових». За Арістотелем, епічна форма – це розповідь про подію чи низку подій «як про щось окреме» від автора. Вочевидь, філософ підкреслював, що епічні твори емоційно впливають на читача завдяки характерним для них жанровим ознакам – подієвості, наявності системи образів, необмеженості в часі та просторі, можливості одночасно зображувати багато подій.

Тож епос як провідний рід художнього мистецтва зародився ще в давній період. Філософи-науковці античного світу цікавилися питанням виникнення епосу, розкрили його особливості, студіювали проблему емоційного впливу таких творів на читача [77].

Увага до особливостей, властивих епічному роду, відновилася в добу Відродження, набула поширення в епоху Просвітництва. Так у листуванні Й. В. Гете та Ф. Шиллера та в їхній статті «Про епічну і драматичну поезію» обґрунтовано своєрідність епосу і драми. За авторами, в епосі письменник викладає подію, переносючи її в минуле.

В. Ф. Гегель основою поділу художньої літератури на роди вважав критерій суб'єктивності/об'єктивності. Відповідно, епос він трактував як відтворення об'єктивності буття, що є результатом саморозвитку ідеї. Пізніше, характеризуючи епічне мистецтво, філософ зазначав: «Епос, слово, сказання виражають взагалі те, що являє собою предмет. Предмет повинен бути усвідомленим – як предмет зі своїми зв'язками і подіями, у всій широті подій та їх розкриття, у всій своїй сутності» [77, с. 146]. Поділяємо таку позицію філософа, оскільки епічні твори зображують предмет у всій його повноті, розгорнуто та деталізовано.

На принципово новій основі, застосовуючи філософські категорії свободи і необхідності, характеризував літературні роди Ф. Шеллінг. Епос він співвідносив з необхідністю і приділяв особливу увагу роману як одному із найперших сформованих епічних жанрів. Філософ був переконаний, що саме цей жанровий різновид, поєднавши риси епічної поезії та драми, сприяє висвітленню письменником особливостей світосприйняття сучасників, а за

допомогою образу автора-оповідача дає можливість приховати в художній тканині твору власну суб'єктивну оцінку.

Таким чином, у процесі аналізу філософських джерел з'ясовано, що в працях Арістотеля, Г. Е. Лессінга, Ф. В. Шеллінга, В. Ф. Гегеля розроблено типологію епосу та його жанрів, доведено, що в епосі розкривається об'єктивна картина навколишньої дійсності, змальовується конкретний випадок або ціла історія життя персонажа.

Важливою віхою в європейському літературознавстві було активне обговорення питання родово-жанрових особливостей епічних творів у естетиці доби романтизму та в німецькій філософії. У період романтизму епос, як й інші літературні роди, науковці тлумачили як тип художнього мислення. Вагомий внесок у теорію епосу зробив німецький психолог і лінгвіст К. Бюлер, який стверджував, що висловлення (мовленнєві акти) містять, по-перше, повідомлення про предмет мовлення (репрезентацію), по-друге, експресію (вираження емоцій мовця), по-третє, апеляцію (звернення мовця до когось-небудь, що робить висловлення дією). На думку вченого, названі аспекти взаємопов'язані й проявляють себе у різних типах висловлення (в тому числі художніх) по-різному. Епос широко спирається на апелятивні основи мови, оскільки до змісту творів належать висловлення персонажів, які знаменують їхні дії [77].

З'ясовуючи відмінність епосу від інших літературних родів, О. Потебня сконцентрував увагу на існуванні авторського, суб'єктивно-оцінювального начала у відтворенні картин дійсності, на залученні значної кількості художніх засобів, образу оповідача та причинно-наслідкових зв'язків, що поєднують низку подій у єдине ціле.

Відомі сучасні літературознавці П. Білоус, О. Галич, В. Марко, А. Ткаченко виділяють важливі родоутворювальні ознаки епічних творів, що істотно відрізняють їх від ліричних і драматичних творів. Зупинимося докладніше на характеристиці виокремлених науковцями родово-жанрових особливостей епосу:

- основою епічного твору є сюжет, який становить послідовний ланцюг подій, умотивований ідейним задумом автора;

- наявність позасюжетних елементів – портрети, пейзажі, описи обстановки, публіцистичні, ліричні відступи та ін.;

- важлива роль належить розповіді (оповіді);

- наявність «епічної дистанції». Це означає, що події, описані у творі, як правило, віддалені від автора як у часі, так і емоційно. Наприклад, Гомер писав про далекі епохи, а сучасний письменник може написати твір про події минулого тижня. Тому навіть граматично епічні твори оформлені дієсловами минулого часу. Минулий час дієслів – це граматичний корелят епічної дистанції;

- надзвичайна зацікавленість важливими подіями, навколишнім світом та людьми. Світ зображений завершеним, або «пізнаним»;

- опис – це зображення предметного світу в статиці (пейзажі, елементи побуту, опис зовнішності персонажів, їхній внутрішній світ, словесні зображення подій і фактів, що повторюються);

- тематична розмаїтість епічних творів. Тема трактується як предмет художнього зображення кола життєвих явищ, відтворених письменником і поєднаних в єдине ціле авторським задумом з метою постановки філософських, соціальних, національних, моральних проблем, важливих для відображення історичної епохи.

- в епічних творах відображено багатогранність людського життя, його перипетії, напруженість стосунків індивіда із соціумом. В основі епічного твору лежить подія, тут відтворюється широка й розмаїта панорама дійсності. Епосу притаманна ретроспективність відтворюваних життєвих картин. Він повною мірою використовує багатство зображувальних засобів (портрет, пейзаж, діалог, монолог, полілог, пряма характеристика, вчинки героя і под.).

В епічних творах важливою є наявність оповідача, який часто виступає свідком і тлумачем подій та характерів персонажів. Бачення світу, спосіб

мислення того, хто оповідає, завжди відображено у творах. Тому в теоретичних працях О. Галича, А. Ткаченка й інших теоретиків літератури окреслено поняття «образ оповідача», що є однією із характерних ознак епічних творів. Науковці виділили декілька типів оповіді:

- *максимально об'єктивна оповідь*, коли оповідач незворушністю своєї розповіді відволікає читача від активної участі в житті дійових осіб аналізованого художнього твору;

- *суб'єктивна оповідь*, коли письменник дивиться на світ очима персонажа;

- *оповідь від третьої особи*. Персоніфікований оповідач, який висловлює думки від «власної», першої особи, це оповідач, який одночасно може бути і героєм твору [21; 77].

Зауважимо, що на всі означені особливості епічного роду літератури варто звертати особливу увагу під час його аналізу, оскільки такі твори аналізують як художню довершеність, у тісному зв'язку форми та змісту. Досліджуючи епос, потрібно замислюватись над подіями, вчинками персонажів, виявляти мотиви їхньої поведінки, заглиблюватись у розвиток подій і формувати певні поняття соціального, наукового, морального характеру, що впливають на реципієнта та мають естетично-виховний вплив.

У процесі розвитку літературних родів сформувалася система жанрових різновидів художніх творів. Сучасний літературний епос має розвинену класифікацію жанрів, що ґрунтується на різних принципах їх розподілу: за часом виникнення, особливостями мовної організації, обсягом їхньої тематики та повнотою охоплення дійсності. Залежно від типу зображення життєвого процесу, у якому розкривається людський характер, епічні твори літературознавці поділяють на малі, середні й великі художні форми, реалізація яких відбувається на основі події чи кількох подій, а то й цілого ряду подій на тлі історичної епохи. Літературознавець А. Ткаченко говорив про те, що мала форма показує людину лише в конкретному епізоді, характерному для її життєвого шляху, середня – охоплює певний період, етап

її життя, низку таких етапів, велика – змальовує життєвий шлях людини в його найскладніших проявах, у переплетінні з життєвими долями інших героїв [77, с. 74].

Епос охоплює багато прозових жанрів. Деталізовану й достатньо повну, на наш погляд, класифікацію епічних творів подав О. Галич у підручнику «Теорія літератури» (див. Додаток А).

Таким чином, аналіз наукових джерел з проблеми родово-жанрових особливостей епічних творів уможливив формулювання таких висновків:

- інтерес до типології епосу та його жанрових ознак виник у найдавніші часи розвитку історії літературознавства і є предметом зацікавлення сучасних літературознавців:

1. Епічна форма – це розповідь про подію чи ряд подій «як про щось окреме від автора» (Арістотель).

2. Епічний твір відтворює об'єктивну картину дійсності, використовуючи весь арсенал художніх засобів, образ оповідача й причиново-наслідкові зв'язки (О. Потебня та інші).

3. Епос – це літературний рід, до якого належать твори про зовнішній щодо суб'єкта твір (П. Білоус, В. Марко, О. Галич, А. Ткаченко та інші).

4. Учені з-поміж основних рис означеного літературного роду виокремлюють такі: наявність сюжетної канви як послідовного ланцюга подій, пов'язаних між собою авторським задумом; використання багатства позасюжетних елементів; ретроспективність відтворених життєвих картин; тематичне багатство, яке дозволяє надзвичайно деталізовано показати спектр важливих характерних явищ дійсності; наявність декількох типів оповіді; розмаїтість жанрів епосу.

1.2. Світоглядні засади, жанрові домінанти й тематика прози сучасної постмодерної письменниці О. Забужко

Серед відомих жіночих імен в сучасному українському літературному дискурсі важливе місце належить О. Забужко – поетесі, письменниці, перекладачці, літературознавцю, публіцисту, філософу. Її творчість – художнє надбання різностильової та різножанрової літератури, багатовекторної тематично і проблемно.

Своєрідність концептуальних засад творчості О. Забужко розкривається через розуміння креаційного акту як сакрального, незалежного від волі людини. Її творчий метод – це авторське бачення сучасних світоглядних концепцій екзистенції людської особистості, її життєвого вибору або складної невизначеності, коли «розсунуті стулки відкривають простір в інший вимір, в «незайманий коридор» буття» [24, с. 89].

Розкриємо основні причини формування письменницького таланту майбутньої письменниці. На становлення її творчого генія великий вплив мало найближче оточення.

Оксана Стефанівна Забужко народилася 19 вересня 1960 року в Луцьку в родині філологів. У будинку батьків панувала українська атмосфера, члени родини цінували національні звичаї і традиції, дотримувалися їх, передавали з покоління в покоління. Батько відіграв засадничу роль у життєвому виборі доньки, адже саме він змалечку залучав її до читання недитячої художньої літератури, готував до науки, обговорював із нею різні філософські твори. Зі шкільних років юна Софія розпочала літературну діяльність написанням віршів на актуальну тематику, які були надруковані в «Літературній газеті».

У шкільні роки майбутня письменниця багато читала, постійно працювала над самовдосконаленням, істотно вирізнялася серед однолітків своєю ерудованістю й інтелектуальним розвитком. Через ці причини дівчина ніколи не мала друзів і почувалася самотньою весь час. Події у родині

Забужко склалися так, що вони вимушені були через переслідування батька переїхати до Києва.

Майбутня письменниця отримала філософську освіту, закінчила аспірантуру з естетики Київського державного університету ім. Т. Шевченка, захистивши кандидатську дисертацію на тему «Естетична природа лірики як роду мистецтва» (1987). Згодом розпочалася її викладацька діяльність: педагог з естетики у Київській консерваторії ім. П. І. Чайковського, потім – в Інституті філософії НАН України, викладач україністики в Пенн Стейт університеті, Пітсбурзькому університеті, Гарвардському університеті. Письменниця завжди активно пропагувала свої ідеї, ділилася знаннями та практичними вміннями, будучи ведучою авторської колонки у тижневиках «Наша Україна» (1997), «Столичні новини» (2000) та журналі «Панорама» (1996 –1998) та викладаючи літературну майстерність на філологічному факультеті Київського національного університету ім. Т. Шевченка [75, с. 42].

О. Забужко – лауреат престижних премій: «Мистецькі вершки – 1996», премія Фонду ім. Щербань-Лапіка (1996), Фондації Ковалевих (1998), Фонду Всесвітнього Зобов'язання (1997), Гран-прі Всеукраїнського рейтингу «Книжка року – 2008», Літературна премія Східної і Центральної Європи «Ангелус» (2013), перше місце у Всеукраїнському рейтингу «Книжка року – 2010» у номінації «Красне письменство». Сьогодні письменниця проживає в Києві. У 2015 році Оксана Забужко стала лауреатом Всеукраїнської премії «Жінка III тисячоліття» у номінації «Рейтинг», а в 2018 отримала Відзнаку Блаженного Священномученика Омеляна Ковча.

Її творча спадщина – багаточисельна: збірки поезій («Травневий іній» (1985), «Диригент останньої свічки» (1990), «Автостоп» (1994), «Новий закон Архімеда: Вибрані вірші 1980-198» (2000)), прозові твори («Польові дослідження з українського сексу» (1996), «Казка про калинову сопілку» (2000), «Сестро, сестро» (2003), «Музей покинутих секретів» (2009)), вибрані твори («Вибрана проза: Інопланетянка. Польові дослідження з українського

сексу. Казка про калинову сопілку: Роман, повісті» (2002), «Сестро, сестро: Повісті та оповідання» (2003)), наукові праці («Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період» (1992), «Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу» (1997), «Дві культури» (1990)), книга есеїстики «Хроніки від Фортінбраса: Вибрана есеїстка 90-х» (1999), збірка статей «Репортаж із 2000-го року» (2001).

У низці відомих праць на культурологічну тематику О. Забужко доказово обґрунтовує тези про вагомий роль українських культурних надбань у європейському та світовому контекстах, доводить значущість України в процесах духовного зростання.

Крім того, творчий геній О. Забужко проявився й у створенні авторкою есеїв та творів у жанрі нон-фішн, який вимагає використання відомих літературних стилів і засобів для створення фактично точних оповідань.

Здійснивши аналіз наукових праць, присвячених творчості О. Забужко, зокрема враховуючи напрацювання С. Натяжко, С. Мхитирян, можемо умовно виокремити групи творів авторки:

- чисто літературні (переважно поетичні) твори;
- психоаналітичні, в яких теоретичні постулати та практика психоаналізу піддані літературній обробці («Я, Мілена», «Сестро, сестро», «Казка про калинову сопілку»);
- написані під впливом психоаналітичної теорії на автобіографічній основі («Інопланетянка», «Польові дослідження з українського сексу», «Музей покинутих секретів»);
- дослідження творчості письменників з використанням психоаналізу [56].

Літературну діяльність О. Забужко розпочала дуже рано – у п'ять років створила першу поезію. Потім в автобіографії мисткиня зазначала: «Із підліткового віку писала прозу, але оприлюднювати не наважувалася: мучило, що я її пишу «неправильно», як пишуть вірші» [34, с. 1].

Із першої збірки поезій «Травневий іній» (1985) розпочалася літературна діяльність майбутнього класика української літератури. Її ліричні медитативні твори стали новаторським явищем літератури, адже в них авторка поєднала два світи (реальний та ірреальний), висвітлила життєву таємницю ліричної героїні, передала власні думки щодо специфічної екзистенції. Художній світ її поетичних творів – двоплановий: складний, суперечливий і незрозумілий, вигаданий, більш спокійний і позитивний. Вона залишається правдивою в усьому: «...Я пишу насамперед для того, щоб отримати успіх у себе, бути самій задоволеною результатом, а це ой як нелегко, бо в мене до себе вимоги гіпервисокі...» [15, с. 147].

О. Забужко репрезентувала поетичні твори перед багаточисельною слухацькою аудиторією: людьми, які проживали в умовах війни в колумбійському містечку Медельнне, арабськими біженцями у німецькому притулку, на імпровізованій базарній сцені у Чернівцях. Після виходу в 2000 році збірки віршів «Новий закон Архімеда» поетеса «припинила мислити поетичними книжками», надавши перевагу іншим родово-жанровим різновидам літератури.

Остаточно творчий геній талановитої письменниці проявився в прозових творах, що своїми характерними особливостями належать до різних літературних напрямів і стилів. Одним із них є постмодернізм, риси якого вдало використала О. Забужко у своїх творах. Про таку особливість своєї творчості вона говорила: «У літературі панує постмодернізм: її-бо, літератури, золотий вік, як і годиться золотому вікові, лишився позаду, і тепер, чогось не торкнись, усе виявляється цитатою» [31].

Експериментування з жанровими формами – вказівка на постмодерністську манеру письма українського класика. Авторка вдається до використання генеалогічних схем нашарування ознак різних складних жанрових різновидів: повість-притча, повість-міф, повість-метафора («Казка про калинову сопілку»), «концентроване оповідання» («Сестро, сестро»), інтелектуальний роман, роман-сповідь, філософський роман, феміністичний

роман («Польові дослідження з українського сексу»), багатосюжетний роман («Музей покинутих секретів»), експериментальна повість («Дівчатка») та ін. Така нетиповість жанрів засвідчує обізнаність О. Забужко з різними літературними утвореннями, їх особливостями і специфікою застосування, репрезентує її вміння комбінувати і змішувати жанри з метою досягнення неочікуваних, дестабілізуючих наслідків.

Ще одним із засадничих художніх прийомів постмодернізму є інтертекстуальність. Дослідник К. Харт обґрунтовував: «Як необхідна попередня умова для будь-якого тексту, інтертекстуальність не може зводитись до проблеми джерел і впливів, вона становить собою загальне поле анонімних формул, походження яких рідко можна виявити, несвідомих або автоматичних цитат, що подаються без лапок» [11, с. 231]. Таким чином, інтертекст у мистецтві постмодернізму є основним способом побудови тексту, що полягає в тому, що текст заснований на вдалому використанні цитат з інших текстів. Так, в оповіданні «Інопланетянка» авторка застосовує інтертекст на сюжетному рівні. Наприклад, одна із важливих сцен – зустріч інопланетянки з Посланцем дуже схожа на відомий класичний сюжет про диявола, який пропонує угоду: отримання творчої могутності в обмін на душу, віддану йому. Ще О. Забужко через спомини героїні апелює до епізоду про покривало Ізиди: «Рада відкинула серпанок (покривало Ізиди) чомусь майнула гадка, зробилося весело» [35, с. 127].

У згаданому творі О. Забужко також повертається на інтертекстуальному рівні до творчості В. Шевчука, якого вважає майстром заплутаних і складних сюжетів. Розкриваючи проблему життя і смерті у творі, авторка ніби вступає в літературну суперечку з відомим письменником, адже в його творах смерть – це красива поважна пані. Натомість у творчості О. Забужко це негативний образ, адже смерть, із якою комунікує героїня оповідання Рада, має непривабливий, жахливий вигляд, що викликає, в свою чергу, негативні емоції. Авторка пише: «Просто на неї упоперек схилу чухра відворотне розфарбоване, з масними кісьми й

брезклою, в патьоках гриму шкірою відставної статистики, розсіяне бабисько: смерть, зрозуміла Рада, а та вже гукала голосом базарної перекупки: “Давай-давай, я давно на тебе жду!”» [35, с. 161]. Отже, інтертекстуальність стає однією із характерних рис постмодерністського письма, яскраво репрезентованих у творчості О. Забужко.

Важливу роль у прозових творах О. Забужко відіграє образ наратора, яким найчастіше виступає особа жіночої статі. Автори наукових статей, присвячених рецепції творчості письменниці, сходяться до думки, що саме вона виступає ініціатором розкриття теми жіночої долі в сучасній літературі. Її твори є зразком формування статевої ідентифікації та гендерних стереотипів. Маючи глибокі знання з психологічної науки, письменниця деталізує специфіку стосунків між представниками різних статей на тлі національного колориту. Яскравим прикладом такого наратора є головна героїня роману «Польові дослідження з українського сексу», про яку письменниця говорить: «Чому дала своїй героїні власне ім'я і біографію? Це означає, що, як автор, відповідаю за екзистенційну достовірність того естетичного досвіду, який виражений у творі <...>. Зняти табу на мовчання для себе – зробити літературою ті речі, які літературою досі не робилися. Робити ж це під часткою традиційної художньої умовності, тобто «загримувавши» героїню до невпізнанності, означало б для мене знизити ймовірність бути почутою. Тому це досить свідомо провокація, скажімо, на рівні падіння на амбразуру. Я плачу за це своїм іменем і репутацією – своєрідною конвертованою валютою» [34, с. 3].

О. Забужко створює своєрідний щоденник особистого життя письменниці, наділеної поетичним хистом. Внутрішній конфлікт та життєві реалії спонукають героїню, сильну й вольову особистість, виїхати за кордон. Для Оксани стосунки із чоловіком мають бути рівноправними, побудованими на взаємоповазі та цілковитій довірі, спільних поглядах на життєві реалії. Вона хоче бути щасливою поряд із чоловіком, який розумітиме її, сприйматиме такою, якою вона є. Лише вдвох, на її переконання, закохані

люди можуть подолати будь-які обставини. Для неї духовна єдність є важливішою, ніж фізична близькість. Головна героїня роману проходить складний і болісний шлях внутрішньої боротьби й нарешті усвідомлює, що життя – це найпрекрасніший дар, який треба цінувати і любити.

Проблема формування особистості жінки в складних реаліях є наскрізною проблемою повісті «Інопланетянка». Як і в попередньому творі, головна героїня – це художньо перетворений образ самої письменниці, на долю якої випало чимало випробувань. Вона змушена пережити низку трагічних подій, шукаючи сенс життя та прагнучи зрозуміти своє місце в ньому. Відтак жінка змушена ізолюватися від оточуючих, щоб знову відчувати себе внутрішньо вільною, розкріпаченою, здатною нестандартно мислити і творити. Написаний у формі внутрішнього діалогу твір став однією з перших спроб в українській літературі розгорнути картину формування творчої особистості, її нетипової, специфічної соціалізації.

Таким чином, феміністичні погляди самої письменниці проглядаються через світовідчуття її героїнь-жінок, які, за задумом авторки, не мають бути безправними рабами, безголосими маріонетками. О. Забужко переконує, що вони насамперед є рівноправними із чоловіками в будь-яких життєвих обставинах, можуть самостійно приймати доленосні рішення і нести за них відповідальність.

Фрагментарність як постмодерністський постулат теж спостерігається в прозі письменниці, адже для неї людське життя не є цілісним, воно роздріблене, не суцільне, позбавлене мети, перенасичене рухом різних людських постатей. Така особливість теж спостерігається на рівні сюжету та родово-жанрових особливостей. Наприклад, повість «Дівчатка» написана у формі асоціативного поєднання спогадів-спалахів свідомого «Я» головної героїні Дарки. Події в творі відбуваються в двох просторово-часових вимірах – дитячо-підліткового та дорослого.

Крім того, низка виражальних засобів, які вводить у твори письменниця для створення художності, теж характеризуються

фрагментарністю. Наприклад, у «Польових дослідженнях з українського сексу» фрагментарність і непослідовність викладу художнього матеріалу відображають перебіг думок та асоціацій, що турбують головну героїню роману, замучену нищівним почуттям.

Психологізм – теж одна із домінантних постмодерністських ознак творчого почерку О. Забужко, яка доказово обґрунтовує сублимативний характер мистецтва: «Коли б я володіла мистецтвом жити, то нащо б мені здавалося писати?» [34, с. 1]. Важливою психологічною проблемою, інтерпретованою письменницею у творах, є роздвоєння особистості персонажа. Найчастіше це стосується жіночих образів, які є суперечливими, контрастними і дискусійними. Жінки-героїні постійно перебувають у різних конфліктах: суперечливість між тілесним і духовним («Інструктор із тенісу»), вульгарним «бабиськом» і маленькою дівчинкою в душі («Польові дослідження з українського сексу»), аморальним і зразковим («Я, Мілена»).

Отже, виходячи з вище зазначеного, виділимо риси постмодерністського дискурсу творчості О. Забужко:

- порушення феміністичної проблематики;
- наскрізний персонаж творів – це жінка-інтелектуалка, наділена творчим хистом, зі складним суперечливим внутрішнім світом;
- інтертекстуальність як одна із наскрізних ознак творчого почерку О. Забужко;
- експериментування із жанровими формами, використання генеалогічних схем нашарування ознак різних складних жанрових різновидів;
- фрагментарність як важливий сюжетно-подієвий елемент;
- психологізм в зображенні подій, персонажів, авторських роздумів, монологів та діалогів;
- автобіографізм;
- ефективне використання національного контексту;
- звернення до біблійної тематики;

- незвичайний ліризм та естетичність у змалюванні ролі й місця сучасної жінки у світі, суспільстві, родині.

Висновки до розділу 1

Під час аналізу довідникових і літературознавчих джерел було проаналізовано зміст дефініцій «проза», «прозовий твір», «епічний твір», окреслено різні варіації їх тлумачення. Враховуючи погляди науковців, дотримуємося думки, що проза – це мовлення, не організоване ритмічно, позбавлене рими. Відповідно, прозовий твір – це художній витвір мистецтва, що написаний невіршованою мовою.

Констатуємо, що різними є думки науковців щодо окреслення змісту дефініції «епічний твір», адже це один із багатозначних термінів у літературознавчій науці. Його поява сягає ще давніх часів, коли епосом називали оповідну поезію як своєрідну форму зображення героїчних вчинків певного персонажа. Згодом почали з'являтися жанрові різновиди епосу, які своїми характерними особливостями істотно відрізнялися від ліричних і драматичних творів. Сучасна літературознавча наука потрактує епос як один із трьох основних родів літератури, що охоплює зображення значного проміжку часу з життя персонажа і розкриває характер героя різнобічно. Епос охоплює багато прозових жанрів: роман, повість, оповідання, новела та ін.

О. Забужко зробила важливий внесок у розвиток традиційних і новаторських епічних жанрів сучасної української літератури. Її художня спадщина є багатогранною, адже вона зарекомендувала себе як поетеса-новатор, прозаїк-експериментатор, професіонал-літературознавець, перекладач із дивовижно потужним інтелектом. Кожна нова книга авторки – це літературна сенсація, неочікуваний подарунок для читачів, який відразу стає відомим за межами батьківщини, отримує високе поцінування.

Експериментування О. Забужко з епічними жанрами надзвичайне: психологічне есе, повість-калейдоскоп, велике оповідання, еротичне оповідання, повість-роздум та ін. У своїй прозі мисткиня велику увагу приділяє зображенню внутрішнього світу головних персонажів, серед яких центральне місце займає жінка.

Героїні О. Забужко – це особистості, складні й суперечливі натури, світоглядна позиція яких охоплює всі сфери людського життя. Вони прагнуть бути щасливими, реалізувати себе в родині і в суспільстві, мати можливість розвиватися, працювати, дружити, закохуватися. При цьому, як зазначає українська письменниця, сексуальна сторона життя є теж важливим аспектом відчуття героїнями жіночого ества. Через призму жіночого світобачення письменниця художньо інтерпретує позитивні й негативні сторони життя суспільства.

Більшість творів авторки належать до літератури постмодернізму, тому виокремлюємо їхні характерні особливості:

- інтертекстуальність;
- відсутність традиційної схеми побудови сюжету. Більшість творів – це внутрішні роздуми героїв з алюзіями, ремінісценціями;
- складність та суперечливість персонажів, акцентування уваги на внутрішніх зрушеннях їхніх думок, світовідчуття та світосприйняття.

РОЗДІЛ 2

ІДЕЙНО-ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ

О. ЗАБУЖКО ЗІ ЗБІРКИ «СЕСТРО, СЕСТРО»

2.1. «Казка про калинову сопілку» як жіноча версія легенди про Каїна й Авеля: жанрова своєрідність, проблематика, образи

Збірка «Сестро-сестро» (2003) містить повісті й оповідання О. Забужко «Інопланетянка» (1989), «Сестро-сестро» (1992), «Я, Мілена» (1997), «Дівчатка» (1998), «Казка про калинову сопілку» (2000), «Інструктор із тенісу» (2000), «Автобіографія» (1997), що розміщені не з дотриманням хронологічного порядку. У цих творах авторка досліджує світ жінки, лабіринти жіночої душі, її почуття, переживання.

Повість «Казка про калинову сопілку» (2000) – один із найвідоміших творів О. Забужко, про який відомий український письменник В. Скуратівський в статті «Нельотна погода» сказав: «І ось маємо – «Казку про калинову сопілку»...може, різко й категорично, але – шедевр. Саме шедевр, що мав з'явитися на межі тисячоліть». Він складає одну із частин своєрідної трилогії про сестер, куди увійшли два оповідання «Сестро, сестро...» й «Дівчатка» [61, с. 69].

У сучасному літературознавстві відсутня однакова думка щодо жанрової приналежності твору. Так деякі науковці (Я. Голобородько, Т. Логвиненко) обстоюють думку, що твір нагадує собою казку. Інші (Т. Гундорова, А. Соколова) категорично заперечують і виділяють у творі жанрові ознаки повісті. Звернемося до тлумачення згаданих дефініцій.

Так, укладачі літературознавчого словника-довідника потрактовують повість як «епічний прозовий твір (рідше віршований), який характеризується однолінійним сюжетом, а за широтою охоплення життєвих явищ посідає проміжне місце між повістю і романом» [50, с. 539]. Твір такого жанру має розгорнутий сюжет, певну кількість другорядних героїв, детальні

описи. Натомість казка в довідниковому виданні пояснена як «жанр народної творчості, захоплююча розповідь про вигадані події і явища, які сприймаються і переживаються як реальні» [50, с. 321].

Визначимо жанрові ознаки казки й повісті у творі (див. Табл.1)

Табл. 1

Жанрові особливості твору «Казка про калинову сопілку»

<i>Ознаки казки</i>	<i>Ознаки повісті</i>
- Мотив метаморфози – перетворення людини на об’єкт природного світу.	- Події в творі відбуваються протягом тривалого часу (20 років).
- Використання елементів фантастики. - Наявність чарівних предметів; - Символіка чисел (наприклад, числа 3)	- Зображення динаміки характеру головної героїні. - Надання авторської уваги описам побуту, специфіки життя українського села.

Таким чином, враховуючи зазначене вище, можемо констатувати, що О. Забужко поєднала ознаки двох жанрових різновидів, створивши, таким чином, своєрідний твір, у якому гармонійно поєдналися казкові та повістеві елементи, відбулося перехрещення різних способів художнього зображення. Крім того, у своєму творі відома мисткиня передає надзвичайну колоритність барвистої української лексики, використовує довершені зразки усної народної творчості, по-своєму інтерпретує відомі казкові сюжети й світову міфологію.

Проаналізуємо впливи відомих художніх творів на сюжетну канву й образну систему твору. О. Забужко художньо інтерпретувала ідейно-тематичний зміст народних казок і балад про калинову сопілку, про ворожнечу дідової та бабиної доньок, скориставшись художніми надбаннями своїх попередників (поезія Ліни Костенко «Калинова сопілка», літературні казки Б. Грінченка та Л. Шияна). Відтак її твір – це власне авторське оригінальне творіння про почуття любові та ненависті, про трагізм людського існування на тлі українського селянського побуту. Письменниця

під власним кутом зору зробила спробу пояснити відому біблійну легенду про Каїна та Авеля, провівши авторську паралель між сестровбивством у власному творі та братовбивством у біблійному [80].

Твір невеликий за обсягом, складається з 30 невеликих частин, тісно пов'язаних між собою за змістом. Події відбуваються в українському селі наприкінці XVIII – початку XIX століть. О. Забужко робить екскурс у минуле родини Василя і Марії. Вона розповідає про те, що Марія у молоді роки з метою піти проти волі батька вийшла заміж за Василя, чоловіка, якого не кохала. Справжні почуття героїня мала до хлопця-мандрівника, який з'явився раптово в їхньому селі, звабив дівчину і зник. Тяжко переживала Марія втечу коханого, стала замкнутою, байдужою до життя, оточуючих, рідного батька. Тому коли одного разу взимку Василь прийшов до неї свататися, вона погодилася. Такий вчинок молодої жінки засвідчував повну байдужість до власного майбутнього щасливого життя в коханні. А натомість Василеві «і так судилося стати заручником у грі, про яку сердега не мав і гадки» [36, с. 55].

Незабаром Марія втрачає батька, так із ним і не порозумівшись. Письменниця вводить фантастичні елементи, розповідаючи про часті нічні видива, які переслідували молоду жінку. Зокрема це був прихід батька, страшного, «чомусь сердитого і червоного з лиця, як опир». Кожного разу Марія намагалася щось пояснити або довести такому видінню, але воно швидко зникало, а в героїні виникало відчуття «ніби має в устах вкладений перстень і не може їх розтулити, боячись, що ковтнеться чи впаде» [35, с. 62].

У сім'ї було дві доньки – Ганна та Оленка. Протягом усього розгортання сюжету О. Забужко вдається до порівняння цих героїнь. Не дивлячись на те, що дівчата з'явилися на світ в одній родині, вони були зовсім різними, не схожими одна на одну.

Зупинимося на характеристиці старшої сестри Ганни-панни. Від самого народження героїня твору була унікальною, адже народилася з місяцем на лобі: «на трохи зависокому, як для дівчинки, опукло-буцатенькому лобіку

виразно темнів збоку невеличкий багрянний серпик, наче місяць-недобір» [35, с. 54]. Мати була впевнена, що місяць-молодик означає щасливу майбутню долю для її дитини. Це стало причиною того, що дівчинка почувала себе особливою, не такою, як оточуючі її однолітки.

Від народження головна героїня була надзвичайно красивою, наділеною даром містичного видіння чи передбачення. Марія віддавала повністю свою материнську любов доньці, піклувалася про неї. Вона переконувала Ганну в її унікальності, розповідала про щасливу майбутню долю з гарним хлопцем. І цим самим сприяла формуванню егоїстичних рис характеру дівчини, адже Ганна вважала себе вибраною, особливою, наділеною Божою ласкою та піклуванням. Для неї батько не був авторитетом, натомість мати відіграла доленосну роль у формуванні характеру героїні. Кожного разу на запитання оточуючих про сімейну приналежність молода дівчина відповідала, що «мами Марії».

Весь час Ганна мріяла про незвичайну долю. З приводу цього свою думку висловлювала дослідниця В. Агєєва: «Попри це все, перелік ролей, що соціум пропонує жінці, дуже регламентований. Дівчина захотіла порушити зокрема ті межі, що продиктовані походженням, і стала заручницею міфу про щасливе заміжжя як найвищий жіночий осяг, про прекрасну царівну на кришталевій горі чи недосяжній вежі, куди обов'язково прийде визволитель-принц» [1, с. 296].

Інша донька в родині – це молодша сестра Ганни Оленка, яка з дитинства була слабкою фізично, весь час плакала. Марія не відчувала материнської любові до меншої доньки, вона весь час порівнювала її зі старшою: «...поганенька дитина, думалося часами Марії з жалем трохи манірним, а трохи, хай Бог простить, і враженої гордині, надто як порівнювала її до старшої, котра ледь не з колиски показувала на красуню, і такою й зробилася вельми хутко» [35, с. 70].

Зовнішність Оленки була нічим не примітна, адже була звичайною дитиною зі звичайною вдачею. Батько Василь піклувався про доньку, любив

її, брав із собою в поле на роботу. Ганна помічала таке особливе ставлення батька до молодшої сестри і в зв'язку з цим у її серці почала зароджуватися ненависть до Оленки. Особливо ставлення до сестри погіршилося тоді, коли одного разу вночі після тривалого плачу Оленки, батько взяв її на руки, виніс надвір і приколисував, наспівуючи пісню про молоду дівчину стишеним, чистим, текучим, як кринична вода, тенором.

Народна пісня, промовлена Василем, дає можливість письменниці вирішувати низку складних естетичних завдань: художньо інтерпретувати розпач відчуження, з одного боку, а з іншого – показати приховані, тонкі психологічно переживання дитячої, ображеної на цілий світ душі у своєму природному прагненні до чогось високого і справжнього в людських стосунках, у почутті любові.

Це все бачила і чула Ганна, вона «лежала зціпенівши, ніби підслухала про батька щось соромітне, від чого брав до сліз живий, гарячий жаль, але водночас прокидалась і росла й якась інша, жорстокіша ураза...» [35, с. 72]. Такі негативні почуття стали причиною фізичного насилля старшої сестри над молодшою. Відтак і молодша сестра, підростаючи, теж постійно дошкуляла Ганні: то скубала кужілку, коли та вчилася прясти, то тягла клубок, щоб розмотався по цілій світлиці, то теребила на губу. А це, в свою чергу, викликало негативні емоції в Ганнусі і приступи агресії та жорстокості з її боку.

Отже, нелюбов, непорозуміння, прагнення довести пріоритетність однієї над іншою, відмінність характерів і зовнішності – це ті емоції, які превалювали в стосунках між сестрами із самого дитинства і були причинами конфліктних ситуацій між ними. Це були дві протилежні особистості зі своїми амбіціями, життєвими переконаннями, поглядами на добро і зло.

О. Забужко акцентує увагу на зовнішніх і внутрішніх змінах головних героїнь, які стали особливо відчутними після подорослішання дівчат. Наприклад, Ганнуся з кожним роком красивішала, ніби «над нею працював якийсь невидимий маляр-різьбяр»: стали виразними брови, підросло

смолисто-кучеряве волосся, вималювалися груди, змінилася постава. Хлопці почали звертати увагу на неї, кидали коментарі в її сторону, посміхалися. Мати Марія усвідомлювала, що її улюблена донька дуже швидко подорослішала, стала красивою, але в той же час в душі матері був неспокій за її майбутнє. Марія бачила, як кожного ранку її старша донька просиналася із дивною посмішкою на вустах. Така дивакуватість не зникала протягом дня і стала помітною для оточуючих.

Поворотним моментом в усвідомленні обранності Ганнусі стала неочікувана поява баби-прочанки, що йшла до Києва. Незнайомка, попросившись на ночівлю і побачивши Ганнусю, порадила матері віддати її в черниці, оскільки «не вам нею тішитись...., її Бог наділив силою, з якої велика спокуса може постати, не по тілу, а по духу, тож віддайте її в черниці, добре вам раджу» [35, с. 73]. Страх і неспокій у душі з'явилися в Марії після гостини в будинкові такої дивної мандрівниці, яка на ранок раптово зникла, нікому нічого не сказавши. Натомість Ганнуса з того дня істотно змінилася, зникла дивна нічна посмішка, вона більше потягнулася до однолітків, дорослішала, стаючи дівчиною на виданні. Матері дорослих хлопців неодноразово говорили Марії про потенційне одруження на Ганнусі. Натомість мати завжди нервувала, коли думала про майбутнє сімейне життя улюбленої доньки.

Використовуючи елементи фантастики, О. Забужко описує раптову появу чарівної здатності Ганнусі бачити невидимі речі. Так, вона неодноразово вказувала односельчанам на місця, де можна викопати криницю, допомагала знаходити втрачені речі. Їй часто з'являлися різноманітні видива та трагічні образи, наприклад, місцевий потопельник, який навів на молоду дівчину жах. Згодом надприродні здібності героїні стало прибутковим заняттям, яким вона заробляла і на себе, і на сестру, і на родину.

Письменниця, будуючи сюжет твору на постійному протиставленні, порівнює рідних сестер, говорячи про них, як про героїнь казок – бабову і

дідову доньок. З плином часу, зазначає авторка, підросла й Оленка, дуже змінилася, вилюдніла: «...з неї робилось по-своєму славне дівча, вродою, однак більше подобаючи таки на батька, ніж на матір: ті самі приглушені, споловілі барви (на противагу пекучо-яскравій сестрі), ті самі великі сиві очі з повільним, трохи мовби здивованим поглядом» [35, с. 73]. Вона весь час була ближчою до батька, натомість сторонилася матері. Неприязно, як і в дитинстві, у неї склалися стосунки зі старшою сестрою. Будь-яким починанням старшої сестри вона завжди ставала на перешкоді.

Однією з найтяжчих образ для Ганнусі стало те, що Оленка відбила в неї хлопця, Маркіянового сина Данила, заможного і завидного нареченого. Юнак робив спроби завоювати увагу старшої сестри різними способами: залицяннями, словесними погрозами і навіть фізичним насильством. Ганна-панна нехтувала ним до того часу, поки одного зимового вечора в будинку Василя і Марії не з'явилися свати. Справжнім ударом для Ганнусі було дізнатися, що вони прийшли сватати не її, а молодшу сестру. З того моменту життя двох сестер істотно змінилося: одна – запрошувала дівчат на дівич-вечір, готувалася до весілля, була щасливою, веселою і безтурботною, а інша – захлиналася від ревнощів, ненависті, намагалася наблизитися до Бога, зрозуміти суть біблійного сюжету про Каїна та Авеля, втрачала здоровий глузд.

В останню неділю перед весіллям Оленки страшні зміни відбулися в душі Ганнусі: «Її обида ствердла й звузилася на тонке жало, що вогнем пекло під грудьми, і незмога було дихати, доки його з себе не викинеш» [35, с. 75]. Героїня, маючи підступний план, запропонувала молодшій сестрі піти до лісу назбирати ягід або грибів. Таку ідею підтримала і мати, яка хотіла, щоб сестри побули разом. Марію переповнювали тривожні відчуття, адже напередодні їй приснився батько, а вранці сусідський хлопчик сказав, що бачив, як у їхній димар залітав змії із хвостом.

О. Забужко, підбираючи вдало слова, описує внутрішній стан Ганнусі, ті емоції та почуття, що переповнювали її душу і серце по дорозі до лісу:

поводилася, як навіжена, пекло під серцем, тіло пекло вогнем, як незагоєна рана, хотілося верещати вереском до неба, самій собі руки гризти, гнати наперед очманіло. Дівчина повністю втратила контроль над собою, їй хотілося позбавитися і сестри, і суперниці водночас. Тому вибравши хвилину, коли молодша сестра лежала, гріючись на сонечку і прикриваючи своє обличчя лопухом, «вгородила ножа просто в дишуче теплом, щільне, а проте як же піддатне ножеві тіло, що стенулося уздовж короткою судомою» [35, с. 76].

Після вбивства сестри Ганна-панна лише на вечір повернулася додому «розчухрана, з роздертою пазухою, з листям у волоссі, без кровиночки в лиці» [35, с. 76]. Письменниця знову повертається до епізодичного персонажа – дивака-хлопчиська, який сказав Марії про те, що на узліссі бачив білу собаку із закривавленою мордою. На запитання батьків про Оленку, дівчина відповіла що нічого не знає. Пошуки зниклої місцевими селянами не дали бажаного результату.

Тяжкому внутрішньому стану головної героїні відповідала погода, адже вночі розійшлася гроза, все навколо тріщало і спалахувало, здавалося, що стогнало небо і земля. Не витримала Ганнуся погодних катаклізмів, «закричала нелюдським, смертним криком божевільної розкоші, за якою кінчається все живе, а зостається хіба місячним сяйвом заллята нескінченна пустеля, – ніхто ніколи не чув такого голосу, і Ганнусиною власною теж звідтоді ніхто не чув більше» [35, с. 77]. Замовкла відтоді старша донька, не була результативною жодна допомога: ні панотця, ні знахарки, ні ворожки.

Важливу роль у розкритті таємниці зникнення Оленки відіграв символічний образ сопілки, вирізаної з молодої калини, яка говорила людським голосом. Із народних оповідей відомо, що калину завжди висаджували на могилах загиблих, а червоний колір ягід символізував кров і фізичні страждання.

Сопілка у творі – це образ-символ, про який написано багато легенд, переказів, різних фантастичних історій. Як правило, сила сопілчиного голосу

була надзвичайною, вона вражала душу, мала емоційний вплив на внутрішній стан слухачів, виступала ретранслятором життєвої правди.

Навесні до Василя і Марії попросилися на ночівлю чумаки і один із них заграв на сопілці, яку вирізав біля лісу із молодої калини. Дивним і шокуючим було те, що під час гри сопілка заговорила голосом молодшої доньки і розповіла про те, що з нею насправді сталося. Таким чином, сопілка виявилася «голосом правди», який обов'язково донесе істину до слухачів, прозвучить навіть там, де це зробити неможливо.

Використовуючи прийом ретардації, О. Забужко уповільнює хід подій, прагнучи детально показати зовнішню реакцію Ганнусі на почуте. Її поведінка була поведінкою божевільної. А коли прийшли закувати її в пута, то ніде дівчини не виявилось, «щезла бабина дочка – чи втекла, чи розточилася, чи, може, й досі блукає десь по безвинах місячними ночами» [35, с. 77].

Таким чином, повість О. Забужко «Казка про калинову сопілку» побудована так, що в ній декілька разів зустрічається авторська інтерпретація міфу про Каїна та Авеля: згадка відомого сюжету Василем, батьком дівчат, потім священником, і дияволом. Кожного разу, слухаючи цю страшну історію, Ганнуся прагне щось зрозуміти, винести для себе моральний урок, але нічого не виходить – міф провокує чергові загострення страшної хвороби, що й призвела до життєвої катастрофи.

Усі події у творі подаються через призму внутрішнього сприйняття головної героїні. Вона надзвичайно емоційно, вразливо реагує на всі події, що відбуваються в житті її родини.

Інноваційним підходом письменниці до зображення подій було те, що вона використала цілу низку антиномій, що є традиційними для художніх творів фольклорного та міфологічного спрямування: герої-антиподи (Ганнуся і Оленка), полярні духовні центри (батько Василь – мати Марія), біблійні братовбивці (Каїн та Авель), дві споконвічні основоположні субстанції (Бог і Диявол).

Ураховуючи вище зазначене, можемо зробити висновок, що повість О. Забужко «Казка про калинову сопілку» є одним із найкращих зразків сучасної вітчизняної прози, авторським новотвором, у якому художньо переплелися фольклорні елементи, відомі легенди й перекази, барвистість рідної мови. У творі письменниця пропонує свій міф про Добро і Зло, персоніфікуючи їх, надаючи їм рис жіночого обличчя. А головна героїня повісті – це проєкція сучасної української жінки, яка постійно перебуває в ситуації вибору: нічого не змінювати в своєму житті, залишитися в рутинному побуті чи, можливо, відчутти дух свободи, вивільнення власних думок, емоцій та почуттів.

2.2. Проблемно-тематичні домінанти оповідання «Сестро, сестро»

Збірка О. Забужко «Сестро, сестро» – це авторська спроба дослідити складний внутрішній світ героїні-жінки. На думку письменниці, існують конкретні суто чоловічі стереотипні погляди на характер стосунків між жінками. «Тема, що дала назву книжці, – це тема сестринства, внутрішньої драми жіночих взаємин» – наголошує О. Забужко [36, с. 5]. До цієї збірки, як уже було зазначено, входять відомі твори: «Казка про калинову сопілку», «Сестро, сестро», «Дівчатка» та ін.

«Сестро, сестро» – специфічний за жанром твір, психологічне оповідання, психологічний «натюрморт», есе про переживання ліричної героїні, твір-заглиблення у внутрішній світ жінки, незрозумілий, хвилюючий і складний.

Спираючись на низку літературознавчих джерел і враховуючи домінування певних жанрових особливостей, можемо узагальнити, що оповідання – це невеликий прозовий твір, сюжет якого заснований на певному (рідко кількох) епізоді з життя одного (іноді кількох) персонажів [50, с. 509]. Психологічне оповідання зорієнтовує читача на заглиблення уваги у внутрішній світ ліричного героя, прагнення зрозуміти порухи його

душі, причини переживань і незадоволення оточуючим світом, людьми, взагалі життям. Такий твір має образи-символи, які виконують важливе емоційне навантаження.

Відповідно, есе, за визначенням, поданим у Літературознавчому словнику-довіднику, це «невеликий за обсягом епічний твір, що має довільну композицію і висловлює індивідуальні думки та враження з конкретного приводу чи питання і претендує на вичерпне і визначальне трактування теми» [50, с. 242]. У ньому через філософський підтекст письменник виражає своє авторське слово про актуальне, важливе, дискусійне, змушує задуматися над низкою важливих філософських питань.

Отже, враховуючи значення окреслених дефініцій, можемо сказати, що твір О. Забужко «Сестро, сестро» за жанром є психологічним оповіданням-есе, у якому авторка прагнула передати внутрішні переживання героїнь-жінок – матері й доньки. Це спогади самої письменниці, у житті родини якої теж відбулися трагічні події: батько О. Забужко був заарештований, мати психологічно важко переживала цю подію.

Сюжет оповідання «Сестро, сестро» складає розширена і деталізована автобіографія свідомості й художнє відображення суспільно-історичних реалій. Такий своєрідний підхід до зображення подій характеризував українську літературу 80-90-х років ХХ ст., письменники-представники якої важливий акцент робили на критиці тоталітарної системи, розвінчували її негативні сторони, вказували на трагічну долю творчих особистостей на тлі жорстоких реалій. Як зазначає Я. Голобородько, «у цьому творі, написаному у вигляді «асоціативних відчуттів, рефлексій, спогадів, відтінюються контури недавнього тоталітарного минулого: малюнки обшуку, психічних зривів, моральних потрясінь на тлі рельєфно окресленої спочатку дитячої, а згодом сформованої жіночої свідомості, яка тонко фіксує, мислить, проводить паралелі, узагальнює» [26, с. 185]. Тому композиційно твір – це низка спогадів, роздумів, розповідей головної героїні, яка є втіленням авторського

«Я». Розповідь про події у творі ведеться від першої особи. Події не мають хронологічної послідовності.

Тема – змалювання трагедії однієї родини, показ страждань за ненародженою сестрою. Ідея – засудження жорстоких суспільних реалій, які призводять до розколу дружньої родини, втрати годувальника, трагедії жінок.

У центрі твору – дівчина Дарка, яка показана в п'ятирічному і двадцятирічному віці. Не даремно авторка розмежовує вік героїні, адже описує специфіку сприйняття життя і того, що відбувається навколо, маленькою дівчинкою і дорослою, молодою жінкою з певним життєвим досвідом. Дарка проживала у родині з батьком Антосем, який працював в інституті, і матір'ю Наталею, «від якої завжди так гарно пахло» [36, с. 111]. Атмосфера в сім'ї була дружелюбна, панувало взаєморозуміння. Усі очікували на появу на світ другої дитини. Дарка мріяла про те, що це буде сестра. Вона навіть підбирала їй імена: чи то Іванка, чи то Анна, уявляла, як вона виглядатиме, «з кучерявим чорним волоссям на голові» [36, с. 114]. А коли перейшла в іншу школу, то розповідала своїм однокласникам нібито правдиві історії, пов'язані з життям маленької сестри. Дарка навіть гралася іграшками-ляльками, спроектовуючи таким чином свій догляд за сестрою в майбутньому.

У творі О. Забужко розкриває трагічний епізод із життя родини – неочікувану появу в квартирі кегебістів – невідомих чоловіків, які, показавши швидко документи, влаштували у квартирі детальний обшук: «Чужі чоловіки заповнили, не скидаючи плащів, вашу квартирку, що вмент стала тісною, і, відвернувшись спинами до господарів, заходились порпатися в книжкових шафах і татовому бюрку» [36, с. 110]. Як згадувала дитина, реакція батьків на ситуацію була різною: «мамин очужілий, моторошний, колодязно-нутрянний крик» і «шамотнява, стишений, умовляючий татів голос» [36, с. 110]. Ця подія істотно підірвала здоров'я дорослих, адже після обшуку послідували регулярні виклики батька на допити в поліцію, нагляди

за квартирою, судове розслідування й арешт. Переслідування батька, його арешт – це події, що перекреслили плани чоловіка і дружини на щасливе майбутнє, спричинили розпад родини, згодом загибель годувальника і невиліковні психічні розлади матері.

Як тонкий психолог О. Забужко відмічає психологічний стан і відчуття Дарки в момент присутності чужих людей у квартирі. Дівчинка обрала роль споглядача, безпорадного свідка, що стояв осторонь із оберемком книжок у руках. Не випадково в її руках були дитячі книжечки, адже це свідчило про освіченість членів родини, залученість дитини до вітчизняних літературних художніх надбань змалку, виховання її патріотичних почуттів на кращих зразках красного письменства, усній народній творчості, адже символічно, що мала дівчинка тримала збірку «Українські народні загадки». На противагу дитині мисткиня показує неосвіченість кегебістів, оскільки один із них, попросивши Дарку показати йому книги, перетасував їх швидко і, не розуміючи змісту, віддав дитині назад зі словами: «На, возьми, дівочка...Харошіє кнігі у тебе» [36, с. 111].

У момент обшуку в родині Дарка хотіла втекти від реальності, закритись на балконі і там читати книги, відгородившись від страшної реальності і занурившись у світ вигаданий і прекрасний. Таким чином, авторка, піднімаючи у творі проблему впливу дорослого життя на формування особистості дитини, говорить про те, що п'ятирічна дівчинка сприймає проблеми дорослого життя по-своєму, відповідно до віку, дечого не розуміючи, але бажаючи повернутися до тихого, розміреного життя з рідними.

Фатальні події істотно змінюють життя всіх членів родини. Відбувається найстрашніше – мати вирішує позбавитися ненародженої дитини, адже переконана в тому, що «...двох вона не обтулить...» [36, с. 114]. Страх перед невизначеним майбутнім, яке безжально наближалось, духовна самотність, нестача грошей змусили Наталю піти на такий відчайдушний учинок. Молода жінка звертається подумки до немовляти:

«Прости, моє маленьке, моя доцю чи синоцю – мама не сміє вигодувати тебе своїм страхом» [36, с. 114]. Таким чином, письменниця акцентує увагу на проблемі невідповідності внутрішнього стану жінки і тих соціальних реалій, у яких вона перебуває.

У натуралістичному дусі О. Забужко розкриває фізичні й моральні страждання жінки-матері від усвідомлення того, що потрібно зробити рішучий крок, вимушений учинок – аборт. Це було їхнє спільне рішення із чоловіком, адже «Антось має рацію, що дитина в неї, такої, не може вродитися нормальною» [36, с. 114]. Мати сама «несе» дитину на смерть. Письменниця умотивовує таку поведінку, не засуджує молоду жінку, адже самі обставини давали поштовх на такий крок: «будучи на третьому місяці, втратити за скільки днів сім кілограмів ваги, так що всі сукні повисають на тобі, мов у шафі на плічках, і бути щодня викликуваною з праці на допити...» [36, с. 114].

Психологічно тонко, детально описує письменниця надзвичайні фізичні та психологічні страждання Наталі, адже з неї прибрали все, «що запускалося в розіпрілий парний ґрунт, викорчовувалось, вирубувалося, вигрібалось, вишкромаджувалося до щирця: до жовтої глини, до білої кости, до вічної мерзлоти, до залуб'янілого шару вапна на дні ями, до тарахкання вагонзаків по стиках рейок крізь снігову пустелю» [36, с. 114]. Навіть аборт молода українка робила з любові, наскільки б парадоксально це не звучало. Розмірковуючи свідомо, вона знала, що не зможе, не справиться добре з материнськими обов'язками.

Жінка не знала, як жити далі з таким тягарем, гріхом на душі. Їй здалося, що життя остаточно зупинилося, все навколо завмерло у холоді та залишилося почуття страху. В один момент їй навіть здалося, що вона була вагітною не дитиною, а страхом. Таким чином, авторка піднімає у творі й проблему злочину і покарання, відповідальності за свої вчинки. Почуття провини не зникло із часом. Наталя впродовж років постійно згадує ненароджену дитину, сумує за нею.

Наступні роки, прожиті Наталкою разом із Даркою, – це час надзвичайно складний і випробувальний, адже Антося заарештували і він двадцять років перебував в ув'язненні, так і загинув там. Мати й донька постійно жили згадками про минуле, привидами з далекого життя, кожного разу згадуючи трагічний епізод спільного родинного перебування. За весь цей час Наталці лише двічі в сні з'являється ненароджена дитина: перший – коли оголошує свою стать, говорячи про те, що вона дівчинка, і другий – коли забирає батька до себе.

Після поховання Антося Наталі наснився страшний сон: Антон віддалявся від неї, а з ночі виступила дівчинка в білому, взяла за руку чоловіка й повела із собою. У сні героїня всю увагу сконцентрувала навколо чоловіка, тому не розгледіла дитину. Коли ж розповіла сон Дарині, то вже доросла донька наголосила на тому, що «це була та дитина, що не народилась, – от вони й зустрілися» [36, с. 116].

І після такого розтлумачення Наталя нарешті відчула внутрішній спокій, заспокоєння, адже тепер вона остаточно возз'єднається з Даркою посправжньому і відчує нарешті внутрішній спокій. Таким чином, лише після смерті чоловіка й ненародженої дитини вона знаходить спокій і підтримку дочки.

Отже, зовнішній мотив оповідання складає історія провини як матері, так і Дарки за смерть сестри, а потім і чоловіка та батька. Закінчується твір знаково: «Два життя склалося на те, щоб повністю відкупити твоє власне. Цілих два. Але ти – ти проскочила, Дарцю» [36, с. 117]. Письменниця не засуджує свою героїню, а виправдовує та мотивує її вимушений вчинок, який залишиться в пам'яті жінки назавжди.

Феміністичні погляди О. Забужко наочно підтверджуються деякими ключовими епізодами оповідання. Одним із них є розповідь матір'ю Дарці-підліткові про те, що в неї мала бути менша сестра, а в матері – молодша донька. Батько не підтримав такого наміру дружини розкрити всю правду дитині. Натомість молода жінка не хотіла, щоб між нею і донькою

залишилися таємниці. Така відверта розповідь спонукала до поліпшення невидимого психологічного зв'язку між жінками різного віку. Своїм учинком мати «несвідомо пошукувала спільницю». Отже, проблема взаємостосунків між матір'ю та донькою є одним із лейтмотивів у психологічному есе «Сестро, сестро».

В. Скуратівський вводить оповідання у національний контекст, вважаючи центральний його стрижень втіленням катастрофи роду: «Замість появи сестри... – небуття. Пустка» [70, с. 11].

Нам видається влучною думка Ю. Кульбабської про родову апокаліптичність. Вона у своїй статті зазначає, що «це оповідання несе у собі символізм національного масштабу. У творі маємо натяки на певну родову апокаліптичність та розчахненість (образ розрубаного дерева, що символізує світове дерево як символ розбитого роду)» [44, с. 37].

Отже, в оповіданні «Сестро, сестро» письменниця показала історію сучасної української жінки та її власного виживання на тлі родинної історії, що розгортається в тоталітарному суспільстві. У творі порушені проблеми негативного впливу тоталітарної системи на долю родини, провини, відповідальності за вчинки, втрати, страху, пошуку спокути, взаємостосунків між матір'ю та донькою, невідповідності внутрішнього стану жінки і тих соціальних реалій, у яких вона перебуває, та ін. В оповіданні яскраво проявляється ментальність сучасної українки, розкривається терплячість, непересічність, співпереживання, всепереможність, стійкість до перешкод і проблем, чуттєвість Дарки та її матері Наталії.

Виходячи із вище проаналізованого, можемо констатувати, що психологічне оповідання «Сестро, сестро» передає особливості жіночої психології та розкриває внутрішній світ жінки.

2.3. Характеристика жіночих образів і порушених проблем у творі «Дівчатка»

Твір «Дівчатка» входить до збірки «Сестро, сестро». Як інші твори цього видання, він майже позбавлений сюжету. Форма оповіді – асоціативна сув'язь спогадів-спалахів свідомого «Я» Дарки, яка є головною героїнею твору.

Думки дослідників щодо жанру твору дещо різняться. Зокрема, М. Андарачна, Ю. Єгорова [3] називають твір повістю, тоді як Ю. Голобородько – великим оповіданням (або ж невеличкою повістю) [25].

Основна тема твору – зображення складних стосунків між дівчатами, посестринство між Даркою та її подругою. Ідея твору – засудження особистісних рис характеру, які призводять до негативних наслідків, виправити які неможливо.

О. Забужко апелює до зображення конкретного історичного тла, на фоні якому розгортаються події, – це часи радянської «відлиги» та початку «застою». Свідченням цього є конкретні художні деталі у творі: Країна спадаючих колготок, книжковий бум, широке використання експресивно зниженої лексики для опису історичних осіб тих часів (кам'яний болванчик Ватутін у Маріїнському парку, тупо-округлий, лисий і самовдоволений).

Головна героїня – Дарка, яка на початку твору постає дівчинкою-підлітком, навчається в четвертому класі, має репутацію кримінального або політичного лідера. Через неї навіть дві однокласниці змушені були покинути навчання і перевестися в іншу школу. Одна з них – Риммочка Браверман була із багатой родини. Кожного дня на уроки її привозив і забирав водій батька, від неї пахло «ванільною здобою, канікулами в Гаграх, конфіскованим у третьому поколінні антикваріатом і п'ятикімнатною квартирою в будинку» [36, с. 150]. Своєю зверхністю вона викликала антипатію з боку Дарки і та, відповідно, нацькувала цілий клас проти Римми. Дівчата і хлопці гнали її зі стін школи до під'їзду, де проживала однокласниця, зі словами: «Жид, жид, по верьовочке бежит» [36, с. 151]. Наступні дні перебування Римми в класі – це приниження її гідності, знущання, вказівка постійно на те, що вона єврейка, фізичне насилля над

дівчинкою. Результатом такої поведінки з боку однокласників стало те, що дитина не витримала, і батьки перевели її в інший навчальний заклад. Описуючи цей епізод, О. Забужко розкриває проблему соціальної нерівності і зневажливого ставлення до представників національних меншин.

Цей епізод із Риммою, наголошує письменниця, був повчальним для Дарки. Дівчинка не спрогнозувала, що її підліткові розваги стануть для однокласниці серйозним випробуванням, екстремальними умовами, які витримати вона не змогла. Головна героїня твору, зрозумівши зненацька, що її однокласниця «виявилась дитиною такою самою, як і вона», нервово зривається, психічно не витримує і тяжко хворіє. Марить, говорить і стогне у сні, чим викликає занепокоєння у батьків.

На підсвідомому рівні Дарка розкаюється у вчиненому, вона вже була готова примиритися з Риммочкою, попросити в неї пробачення, гратися разом. Але виявилось, що запізно. Акцентуючи увагу на психологічних деталях, які дозволяють більш повно розкрити образ головної героїні, О. Забужко наголошує на проблемі відповідальності за свої вчинки та їх наслідків. Повчальним виходом із цієї ситуації стало захоплення Даркою читанням художньої літератури, її занурення в книжки.

Головна героїня засвоїла важливий урок з цієї ситуації, в душі з'явилося те змішане почуття провини й сорому, що з того часу незмінно заповняло її під час зустрічі та знайомства з будь-яким представником єврейської нації.

Вперше Дарка побачила свою подругу Ленцю в червневому, пітному, переповненому людьми і різними запахами тролейбусі. Незнайомка привабила своєю нетиповою зовнішністю, адже вона була «з загонистим підйомом вилиць, із делікатною кирпою носика, з по-мулатськи віддутими губенятами й гострим немовлячим кулачком підборіддя, — примхлива, ламка геометрія, що ніби раз у раз вихоплюється творцеві з-під олівця і від одного погляду на яку заходиться серце, — як у дитинстві, коли береш до рук новісіньку ялинкову іграшку» [36, с. 150].

Згодом з'ясувалося, що Ленця була однокласницею Дарки. Крім зовнішності, дівчина звернула увагу на манеру вдягатися однокласниці, на її красивий і модний одяг, шовкові колготки (коли інші носили ще звичайні, прості, дівчачі). Між дівчатками виникають товариські стосунки, сафічна дружба, адже Дарка в Ленці знайшла спільну душу, оту сестру, яку втратила в підлітковому віці. Вони багато часу проводять разом у школі, після уроків ідуть до водойми, там сидять над озером, спостерігають за природою, розмовляють. «Запійні розмови, розмови, розмови, ненаситні, мов у двох німих, що зненацька віднайшли дар мови, або в малят, що тільки-но навчилися говорити» [36, с. 154]. Темі їхніх розмов були різноманітні: сенс життя, майбутнє людства, війна, спогади про власне дитинство, роздуми про майбутнє.

Дарці не подобалося дружнє спілкування подруги з іншими однокласницями. Це стає причиною сварок між дівчатами, під час яких Дарка просила пробачення за свою поведінку, намагалася знайти взаєморозуміння з найближчою подругою, вдавалася до пестощів та обіймів. Отже, проблема стосунків між дівчатами є ключовою у творі О. Забужко. В. Скуратівський зазначає: «Трагедію ненародженої сестри продовжує трагедія знайденої затим втраченої посестри» [70, с. 9]. В особі Ленці Дарка дійсно бачить ту сестру, про яку мріяла з дитинства, і тому невикористану любов вона поширює на однокласницю.

Для головної героїні твору Ленця була ідеальною особистістю, найкращою подругою. Адже коли одного разу учні писали твір, то Дарка окреслила, що «моя подруга набагато тонша й духовно багатша за мене натура» [36, с. 158]. Її художня думка так і зупинилася на фразі «набагато тонша», адже героїня не розуміла, як її розвивати далі. Вона вважала Ленцю ідеальною, оскільки та непогано вчилася (була хорошисткою), проживала у заможній родині, де батьки, будучи розлученими, спільно піклувалися про доньку, одягалася модно і вишукано, вміла поводитися серед однолітків, бути в центрі уваги. Акцентуючи увагу на даному епізоді, О. Забужко

торкається проблеми ідеалізації особистості під впливом різних суб'єктивних чинників.

Міцна дружба між дівчатами закінчилася розривом через неприємний інцидент – звинувачення Ленці в аморальній поведінці, зв'язках із хлопцями, негативному впливу на школярів. Її називали «малою проституткою», хотіли вигнати зі школи. У центрі скандалу опинилася Ленця, батьків декілька разів викликали до школи, керівництво закладу проводило з ними тематичні розмови.

Така неприємна і скандальна ситуація стала фільтром стосунків між двома героїнями – Даркою і Ленцою. Оскільки Дарка була головою ради загону, то їй було надане слово, в якому дівчина висловила свою думку про подругу, засудила її, вказала на непристойність поведінки. Вона просто «здавала Ленцю так, як од неї не сподівався ніхто — ані сама вона од себе» [36, с. 163]. Героїня отримала насолоду, виховуючи подругу, говорячи їй неприємні слова, змушуючи просити пробачення в учнівського колективу. На нашу думку, це була своєрідна помста Дарки за те, що Ленця, швидко подорослівши, надала перевагу хлопцям-старшокласникам, почала з ними фліртувати, зустрічатися, натомість повністю забувши про подругу-однокласницю. Навіть на зраду подруги Ленця відреагувала неочікувано: стояла непохитно, мовчала, не збиралася нічого пригадувати, ні каятися, ні просити пробачення. Дарка не могла зрозуміти і логічно вмотивувати суть такої поведінки подруги, а це, відповідно, її ще більше дратувало. Авторка пише: «Двері, що в них, не ввійшовши проханою, Дарка заповзялася вломитись, так і лишилися зачинені» [36, с. 159]. Героїня не змогла вплинути на подругу, але дівчата більше майже не спілкувалися, швидко віддалилися одна від одної. Кожна почала жити своїм життям.

Остаточо стався розрив між молодими дівчатами тоді, коли Ленця вступила у стосунки з сорокарічним учителем фізкультури. Це, відповідно, стало причиною залишення закладу освіти як ученицею, так і педагогом.

Таким чином, описуючи дану ситуацію, О. Забужко одночасно висвітлює декілька проблем: зради в дружбі, нехтування нею з метою дотримання власних інтересів, соціальної нерівності, сімейного виховання, аморальної поведінки в школі.

У творі «Дівчатка» головна героїня Дарка спочатку знайде, а потім втратить посестру. Важливим є мотив конформізму і прагнення людини володіти іншою. Юлія Кульбабська з цього приводу стверджує, що це оповідання про екзистенційну самотність людини, яка не може знайти порозуміння у стосунках з іншими, прагне «вмістити у собі світ» та приречена на відчуття власної ущербності та марноти життя [44, с. 39].

У повісті О. Забужко порушила ще одну проблему – несприйняття родом індивіда: «І ще щось поза тим, що вже тоді змусило Дарку нагороїжатися, хоча й мовчки, в собі: безлика й безособова, завважки в усі десять атмосфер океанського дна, відвічна правота роду... моторошна штука» [36, с. 158].

Важливою проблемою у творі є проблема читання, адже українська мисткиня детально описує цей процес очима двох юних дівчат. Простежується автобіографічний мотив у творі, адже письменниця говорить про час книжкового буму, «полювання за дефіцитними московськими томами, оправними в новенький, пахучий коленкор барви темного бурштину...» [36, с. 154]. Це були дорогі книги, і придбати їх могли лише заможні люди, бо коштували вони надзвичайно дорого. Батьки Дарки не могли дозволити собі таку розкіш на противагу родині Ленці. Тому героїня завжди брала почитати томики творів відомих письменників-класиків світової літератури в подруги. Через художній світ дівчата пізнавали життя, прагнули зрозуміти проблеми дорослих, з'ясувати характер взаємостосунків між однолітками та особами протилежної статі.

Аналізуючи повість «Дівчатка», як і «Сестро, сестро», ми приходимо до висновку, що цей твір практично позбавлений сюжету й теж написаний у формі асоціативної динаміки спогадів свідомого «Я» Дарки – головної

героїні обох перших творів збірки. У них взаємодіють два просторово-часові виміри: дитячо-підлітковий (шкільний) та сформований (дорослий). О. Забужко протиставляє дітей-підлітків і дорослих, сформованих молодих людей, які зібралися разом після років розлуки на чергову річницю закінчення школи. Письменниця подає інформацію про рід занять і досягнення колишніх однокласників уже в дорослому житті: Міша Хазін емігрував до Америки, Крайчин поїхав до Парижа на конференцію, Артемчук повезла дитину на лікування за кордон, Солтис загинув в Афганістані, виконуючи інтернаціональний обов'язок. Мета приїзду кожного з них на зустріч однокласників – побачити, як змінилися однолітки за прожиті роки. О. Забужко пояснює такі зміни різними чинниками: умовами життя, родом діяльності, місцем і роллю в суспільстві, освіченістю, особистісними характеристиками тощо.

Роки значно відділили колишніх однокласників, і, як пише О. Забужко, це був «гурт незнайомих людей, незвично тихих (кожен, відай, тим самим відчуттям приголомшений), і сивіючих, атож, і лисніючих (мужчини), і дуже парадово вистроєних (жінки)» [36, с. 166]. Спільні згадки про майже двадцятирічне минуле і про факти з життя Ленці – це єдине, що об'єднувало вже дорослих людей. Під час зустрічі Дарці знову пригадалися ті дні, коли Ленцю засуджували за поведінку, а вона виступала з гнівною промовою в бік подруги. Почуття сором'язливості, неспокою, боязні бути засудженою – це ті емоції, які переповнювали душу героїні, спричиняли відчуття дискомфорту. Найкращим способом відволіктися, на думку О. Забужко, – це фізично й емоційно розслабитися, тому вона проводить ніч з колишнім однокласником, «врачем першої категорії» Вовкою Лясотою.

Отже, у повісті «Дівчатка» виокремлено суто авторські мистецькі атрибути: психологізована сексуальність (або сексуалізована психологічність) художньої манери, поєднана з примхливо вишуканою образною стилістикою та помножена на відчуття еротичних потенцій і граней слова. Певні еротичні деталі, жести, поведінка засвідчують прагнення

майстрині художнього слова показати в еволюції зародження дорослості, жіночності/чоловічності, нестримного потягу один до одного. Наведемо цитату із твору на підтвердження даної тези: «Коли Ленця, заціловуючи вологі доріжки з Дарчиних щік, притислась губами до її губ і на мить завмерла, задихнувшись, її серденько гупало Дарці всередині, й обидві злякано залякли, не знаючи, що робити далі, а тоді Дарка враз відчула в себе між губами щось бистре, мокре, солонувате на смак і якесь непомірно велике – воно плавало в неї на вустах, наче гола гаряча рибина, затуливши тьмою весь світ, і вона не одразу збагнула, що то Ленчин язик» [36, с. 155]. Такі епізоди часто зустрічаються у творі, авторка в натуралістичному дусі описує еротичні сцени, зацентровуючи увагу реципієнтів на проблемі дорослішання особистості, формуванні її внутрішнього «я» через усвідомлення себе, своєї статевої приналежності, власного тіла, стосунків між представниками протилежної статі.

Отже, проаналізований твір можна розглядати як символічне становлення особистості Дарки та пошуки власного «єго» через оповідь-спогад про підліткову дружбу-любов з іншою дівчиною, яка є дзеркальним образом головної героїні у її власній психіці. Втрата дружби із Ленцою – це перший крок до подорослішання героїні, її остаточного розриву з дитячими ілюзіями, мріями і сподіваннями, набуття власної індивідуальності. Втрата подруги стає для героїні тим поворотним моментом, який призвів до внутрішніх психологічних змін – з'явилося бажання підтримувати інших, співчувати і співпереживати, допомагати й розраджувати, відчувати біль іншої людини як свій власний, ділитися досвідом і набувати власний. «І щойно тепер Дарка розуміє, що ... не може перевести на іншого цей страшною ударної сили струмінь нічим не прикритої, голої – голіше не буває, – й безжальної, бо цілком байдужої до людини, суті життя, – струмінь, що, пробиваючи навиліт, вимиває з отроцтва, з дитинства, з усякого-будь тепла, яке спромагаємося собі на віку нагромадити, – залишаючи людину віч-на-віч

із речами-як-вони-є. А не можна її там залишати. Ніхто не заслуговує на такий жереб» [36, с. 165].

Доречною є думка Л. Таран, яка стверджує, що тексти творів О. Забужко мають автобіографічне спрямування [74, с. 166]. А створений нею образ «нової» жінки – це повне відображення О. Забужко в реальному житті.

Таким чином, урахувуючи вище зазначене й зміст повісті «Дівчатка» О. Забужко, можемо констатувати, що письменниця детально описує реалістично-символічні картини підліткової дружби-любові двох дівчаток. Стосунки між ними – це постійні випробування, сварки, незрозуміння, ревності, примирення, прагнення кожної довести правильність своєї поведінки, показати свій авторитет. Але різність імен породжує відмінність характерів, світоглядів, і те, що «вчора Ленця так безоглядно ввірила їй найкоштовнішу, найкрихіткішу частину себе, означало для Дарки свого роду присягу на абсолютну й беззастережну вірність» [36, с. 166].

Отже, українська письменниця О. Забужко у творі «Дівчата» показує реалістично-символічну картину тісної сестринської дружби між головними героїнями – Даркою і Ленцею. Між ними відбувалося різне: ревності, зупинка дихання від задоволення, довгі прогулянки містом, просиджування біля річки, відверті розмови, емоційні сварки, з'ясування стосунків, примирення, еротично-сексуальні пізнання своєї жіночності. Не випадково всі дії дівчат побудовані на контрасті, оскільки й вони двоє – повна протилежність одна одній.

Висновки до розділу 2

Проаналізувавши прозові твори О. Забужко, що ввійшли до збірки «Сестро, сестро» («Казка про калинову сопілку», «Сестро, сестро», «Дівчатка»), можемо зробити певні висновки:

- письменниця вдало використовує епізоди з власної біографії, вводить їх у зміст творів, дописує, художньо інтерпретує власне життя, повертає читача в далекі дитячі роки, прагнучи довести, що то найкращий період життя будь-якої людини. Твори, проаналізовані в магістерському дослідженні, є автобіографічними;

- у центрі авторського зображення – дівчина, жінка в різні періоди свого життя: дошкільня, підліток-школяр, студент, доросла самостійна людина. Відтак О. Забужко наголошує, що жінка завжди є жіночною, розкриває її психологію, заглиблюється у внутрішній світ.

- проблеми, які піднімає мисткиня у творах, є актуальними для неї самої, болючі їй. Формування жіночності героїні, її внутрішнє становлення, спроби самоствердження й самореалізації як жінки та конфлікти, що виникають у неї із соціумом, переважно є гендерно маркованими;

- започаткування в українській літературі дискусії на тему жінки й жіночності, а в літературі – манери жіночого письма й погляду на сучасний суперечливий і непростий світ;

- відображення національного колориту в поєднанні з автобіографічним. Основний акцент у зображенні подій у творі – це не просто реальні події, а низка психологічних станів, пов'язаних із душевними та тілесними відчуттями;

- мотив сестринства є наскрізним у прозі О. Забужко, але з розгортанням нових епізодів та історій жіночого становлення героїнь цей мотив зазнає істотної модифікації. Якщо в першому творі збірки «Сестро, сестро» розповідається про історію формування сестринсько-материнського комплексу, то в інших творах він постає як сестринство-дружба-кохання («Дівчатка») тощо.

- на долю героїв творів мають негативний вплив суспільно-історичні обставини, складні часи в історичному розвитку України;

- у більшості творів відсутній традиційний сюжет, натомість подані роздуми, спогади, внутрішні монологи, через які відбувається більш детальне розкриття психології героїв.

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ О. ЗАБУЖКО НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 11 КЛАСІ

3.1. Аналіз навчально-методичних джерел із досліджуваної проблеми

Стратегічна мета вивчення української літератури в сучасній школі – це формування компетентного читача із самостійним критичним мисленням, здатного до творчої інтерпретації змісту художніх творів, пропонованих укладачами чинних навчальних програм для текстуального вивчення. Вивчення творів різних історико-літературних періодів, представлених у шкільних документах, сприяють формуванню ключових і предметних компетентностей здобувачів освіти, їхньому емоційно-ціннісному ставленню до зображуваних подій.

У пояснювальній записці програми з української літератури для поглибленого вивчення української літератури (профільний рівень) (автор. колектив: Г. О. Усатенко, А. М. Фасоля) зазначено, що художній твір аналізується, насамперед, як унікальне мистецьке явище, що є художнім репрезентативом конкретного художнього стилю та мистецького напрямку з врахуванням естетичних підходів [81, с. 3]. Завдання, задекларованні в змісті навчальної програми, обґрунтовують важливість розуміння художнього твору як результату світоглядних і мистецьких пошуків автора, художніх засобів – як способу донесення до читача авторської ідеї; сприяють формуванню світоглядних позицій, моральних якостей реципієнтів через засвоєння відображених у художніх творах національних і загальнолюдських цінностей.

У старших класах учні крім літератури минулих епох ознайомлюються з художніми надбаннями постмодернізму й постпостмодернізму. Укладачі чинної навчальної програми з української літератури (рівень стандарту) у розділі «Сучасна українська література» пропонують для текстуального вивчення (на вибір) низку поетичних і прозових творів класиків

постмодерністської літератури: І. Римарук, Ю. Андрухович, О. Ірванець, С. Жадан, В. Діброва, Я. Мельник, Г. Пагутяк. З-поміж запропонованих творів для шкільного аналізу можна обрати дві поезії О. Забужко «Рядок з автобіографії», «Читаючи історію» [82].

Під час вивчення названих поетичних творів української письменниці здобувачі освіти набувають низку ключових і предметних компетентностей, зокрема учень/учениця:

- називає імена сучасних письменників, їхні твори;
- ілюструє стильове розмаїття, пошук автором нових тем і форм їх розкриття;
- обґрунтовує творчу індивідуальність мисткині;
- аналізує визначені для текстуального вивчення поезії [82, с. 37].

У процесі аналітичної роботи над поетичними творами О. Забужко у старшокласників з'являється усвідомлення того, що мистецтво є засобом саморозкриття особистості, допомагає сформуванню сучасний погляд на світ та місце і роль особистості в ньому.

У списку творів для додаткового (самостійного) читання пропоновано читання творів О. Забужко зі збірок «Сестро, сестро», «Тут могла б бути ваша реклама».

Програмою з української літератури для 10-11 класів (профільний рівень) у розділі «Постмодернізм і постпостмодернізм» виокремлено 16 годин, протягом яких має вивчатися творчість сучасних поетів, прозаїків, драматургів: М. Дочинця, Ю. Андруховича, С. Андрухович, О. Забужко, С. Жадана, О. Ірванця, Ю. Іздрика, І. Римарука та інших.

У програмі розміщено предметні та ключові компетентності, якими має оволодіти здобувач освіти під час вивчення теми. Зокрема вказано такі *предметні компетентності*: «учень/учениця знає про постмодернізм як продукт постіндустріальної епохи; визначає та характеризує стильове розмаїття, експериментаторство, пошуки нових форм і нових тем; називає представника українського постмодернізму та її твори; аналізує обраний твір

щодо жанрово-стильової та ідейно-тематичної специфіки; знає й може схарактеризувати особливості поетики обраного твору» [81, с. 47]

З-поміж імен митців, творчість яких пропонується для шкільного вивчення, окреме місце займає літературна спадщина О. Забужко. Укладачі чинної навчальної програми пропонують протягом 1 години текстуально вивчати повість-притчу «Казка про калинову сопілку», при цьому не плануючи звертатися до розгляду біографії самої письменниці. На нашу думку, це критично мало годин на складний як за жанровою приналежністю, так і за авторською технікою твір. Крім того, неможливо аналізувати повість, не звертаючись до життєпису класика української літератури. Для самостійного прочитання програмою запропоновано низку поезій і прозові твори: «Дівчатка» та «Інопланетянка».

Для ґрунтовного вивчення стану досліджуваної проблеми в шкільній практиці необхідно проаналізувати ті шкільні підручники з української літератури для 11 класу (профільний рівень), що відповідають вимогам Державного стандарту освіти і чинній шкільній програмі щодо вивчення прозової спадщини О. Забужко.

У підручнику за редакцією О. Борзенка в розділі «Сучасна українська література» подано теоретичні відомості про О. Забужко та вміщено літературознавчий матеріал про програмовий твір «Казка про калинову сопілку». Стаття про письменницю невелика за обсягом, у ній міститься загальна інформація про її місце народження та здобуту освіту, подано перелік найвідоміших збірок творів. Ми вважаємо, що це є прогалиною навчального видання, оскільки, відповідно до методичних вимог, старшокласникам рекомендується деталізовано репрезентувати творчий геній митця.

Цікавим «вкрапленням» вступної статті є рубрика «Письменниця про себе», у якій авторка обґрунтовує мету й завдання власної літературної діяльності, указуючи на те, що написання книжки – це суцільне задоволення, яке митець отримує від самого творчого процесу.

Теоретичний матеріал про твір «Казка про калинову сопілку» сконцентрований навколо літературних запозичень і характеристики образів двох доньок – Ганни й Оленки. Міфологічний аспект, наявний у повісті, пояснено в рубриці «Коментар фахівця».

З метою перевірки рівня засвоєного матеріалу укладачі навчального видання пропонують старшокласникам дати відповіді на низку запитань, уміщених у рубриці «Опрацьовуємо прочитане»:

- *Знайдіть у мережі інтернет і перегляньте відео з видатною українською письменницею. Відповіді на які запитання вас зацікавили? Як письменниця оцінює сучасний стан української літератури, культури?* [13, с. 245].

- *На вашу думку, із якою метою у творі поєднано ознаки творів різних жанрів? Які художні можливості відкрило таке поєднання?* [13, с. 246].

Такі запитання, на нашу думку, орієнтовані не просто на репродуктивне відтворення змісту прочитаного твору, але й спрямовують реципієнта на творчий пошук, вияв власної ініціативи, виголошення власної думки, оцінки, точки зору.

На тісній співпраці здобувача освіти з художнім твором наголошують укладачі чинного шкільного підручника з української літератури для 11 класу (профільний рівень) за загальною редакцією О. Слоньовської. Вони акцентують увагу на тому, що у сприйманні творів красного письменства має бути творчість, креативність, адже просто репродуктивне відтворення не дасть ні естетичної насолоди, ні благодатного відчуття співавторства з письменником. Автори зазначають важливу роль читання художнього твору, адже саме так відбуватиметься творчий діалог між учнем і книгою.

У рубриці «Сучасна українська література у стильовій множинності» вміщено літературознавчу інформацію про твір О. Забужко «Казка про калинову сопілку». Натомість у навчальному виданні відсутня вступна стаття про автора, ніякого літературознавчого матеріалу не подано. Ми впевнені, що це недоопрацювання авторів підручника, оскільки за методичними вимогами

учні старших класів повинні опрацьовувати інформацію про письменницю, подану в навчальному виданні.

Теоретичний матеріал про повість «Казка про калинову сопілку» містить інформацію про літературні запозичення О. Забужко (казки «Про дідову й бабину дочку», «Калинова сопілка», «Казка про убиту сестру та калинову дудку»), жанрову приналежність твору; подається детальна порівняльна характеристика образів головних героїнь – сестер Ганни й Оленки.

У підручнику є лише одна рубрика «Діалог з текстом», яка передбачає постановку запитань різного спрямування – від репродуктивних до творчо-пошукових, проблемних. Наведемо приклади деяких із них. Наприклад, запитання на відтворення змісту отриманої інформації сформульоване так: *«Порівняйте Ганнусю й Оленку з традиційними казковими образами – дідовою й бабиною дочками»* [71, с. 311].

Є низка запитань, що націлені на вирішення певної проблеми, орієнтовані на висловлення здобувачами освіти власних думок, вражень, почуттів із приводу прочитаного чи почутого. Наприклад, «Прокоментуйте слова літературознавця Ярослава Голобородька: *«Казка про калинову сопілку» – це повість-притча, повість-міф, повість-метафора, виконана у «прафольклорному» річищі із використанням величезного фольклорного матеріалу»* [71, с. 311].

Отже, виходячи з вище проаналізованого матеріалу, можемо зробити наступні висновки:

- дуже мала кількість чинних підручників (2 підручники) з української літератури (профільний рівень) для 11 класів, що становить значну перешкоду результативній роботі як вчителів-словесників, так і здобувачів освіти;
- відсутність будь-якої інформації про О. Забужко у шкільних навчальних виданнях не дозволяє на належному рівні провести підготовчу

роботу до сприйняття старшокласниками твору «Казка про калинову сопілку»;

- зведення до мінімуму запитань, завдань, різних видів робіт, що сприятимуть практичному засвоєнню змісту програмового матеріалу та сюжету прочитаного твору.

Проблемі вивчення епічних творів на уроках української літератури приділяли увагу провідні вчені-методисти, зокрема Н. Волошина [58], Л. Мірошниченко [54], Б. Степанишин [72], Г. Токмань [79] та інші, які стверджували потребу поетапності вивчення епосу та обов'язкового дотримання під час аналізу принципу єдності змісту і форми.

З огляду на все сказане, з метою більш ґрунтовного аналізу стану проблеми в шкільній практиці нами було проведено інтерв'ювання серед учителів української літератури м. Суми та анкетування серед здобувачів освіти старших класів. В інтерв'юванні взяло участь 5 учителів-словесників із різним досвідом роботи, педагогічним стажем і підходами до викладання літератури.

Його мета – з'ясувати особливості організації та проведення уроків української літератури в 11 класі профільного рівня, присвячених вивченню постмодерністської творчості О. Забужко.

Словесникам було задано декілька запитань:

- Чи є складнощі у викладанні української літератури в старших класах профільної школи?
- Як, на вашу думку, репрезентований теоретичний матеріал про постмодерністську українську літературу в чинній програмі та навчальних підручниках для профільної школи?
- Назвіть перешкоди, які зустрічаються під час текстуального вивчення повісті О. Забужко «Казка про калинову сопілку».

Усі респонденти дали відповіді на запропоновані запитання. У магістерському дослідженні ми узагальнили їхні відповіді, роздуми, бачення.

Так, серед низки труднощів, яких би їм хотілося найближчим часом позбавитися, було названо наступні:

- відсутність у старшокласників бажання читати взагалі;
- значне зниження зацікавленості у вивченні шкільного предмета «Українська література»;
- перевантаженість навчальних програм художніми творами, рекомендованими для текстуального вивчення;
- твори із сучасної літератури є важкими для розуміння здобувачами освіти, тому потребують практичного використання ефективних методів, прийомів і видів навчальної діяльності, за допомогою яких процес шкільного аналізу значно полегшиться.

На друге запитання стосовно репрезентованості постмодерністської літератури в змісті чинної програми всі вчителі-словесники відповіли про достатній її рівень. Вони пригадали, що учні розглядають особливості історико-культурної ситуації наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, розвиток і функціонування постмодерністської літератури, її стильове розмаїття; вчать визначати риси постмодернізму в прочитаних творах, проводять паралелі між світом художньої літератури і сьогоденням.

Словесники також пригадали майже всі імена письменників, творчість яких вивчається на уроках української літератури в старших класах у розділі «Література постмодернізму і постпостмодернізму»: Ю. Андрухович, М. Дочинець, Ю. Іздрик, О. Ірванець, С. Жадан, О. Забужко, М. Матіос І. Римарук, Г. Пагутяк.

Найбільш дискусійним виявилось останнє запитання, що стосувалося вивчення твору О. Забужко «Казка про калинову сопілку». Усі вчителі зазначили, що твір надзвичайно цікавий, пізнавальний, показує родинні стосунки, розкриває особливості становлення дівчини, формування жіночого світогляду, ставлення до оточуючих. Натомість педагоги вказали на своєрідність сюжетної організації твору, відсутність звичної сюжетної лінії, складність його змісту для повного усвідомлення, розуміння та аналізу. Було

названо низку проблем, які вчителі вимушені долати, коли готуються до занять і, відповідно, під час проведення уроків із вивчення твору О. Забужко «Казка про калинову сопілку»:

- складність жанрової специфіки та сюжетно-композиційних особливостей, що потребують детального роз'яснення вчителем;
- одночасне поєднання часових проміжків ускладнює загальне розуміння змісту прочитаного;
- специфічна мова твору (наявність обірваних речень, діалектизмів, риторичних запитань, символіки)

Крім того, ми розробили невелику анкету для здобувачів освіти з метою з'ясування рівня усвідомлення ними твору О. Забужко «Казка про калинову сопілку».

Анкета для здобувачів освіти

1. Які факти із життя і творчості О. Забужко Ви запам'ятали з уроків української літератури?
2. Назвіть відомі Вам твори письменниці. Які з них ви читали?
3. Яке враження справив на Вас твір «Казка про калинову сопілку»? Обґрунтуйте?
4. Які персонажі твору Вам запам'яталися найбільше? Чому?
5. Поміркуйте, у чому актуальність твору.

Як засвідчили результати відповідей, усі запитання виявилися непростими для одинадцятикласників, оскільки їм було не дуже легко актуалізувати свої знання, пригадати вивчений раніше літературознавчий матеріал.

Проаналізуємо відповіді здобувачів освіти. Цікавими виявилися відсоткові відношення відповідей респондентів на перше питання анкети. Так, 33% відразу пригадали найвідоміші факти про О. Забужко, зазначили членів її родини, розкрили особливості авторського світогляду, пригадали найважливіші віхи її життя і творчості, назвали найвідоміші премії, які отримала письменниця. 54% опитаних назвали лише незначні деталі з

біографії авторки: народилася у Волинській області; отримала освіту філолога; зі шкільних років почала писати поезію, а потім перейшла до створення прозових творів; найвідоміший програмовий прозовий твір – «Казка про калинову сопілку». 8% респондентів змогли згадати, що О. Забужко – це класик української постмодерністської літератури, лауреат багатьох престижних премій і нагород, популярність їй приніс твір «Казка про калинову сопілку». У 5% опитаних виникли труднощі з відповіддю на це запитання. Здобувачі освіти змогли назвати лише той програмовий твір, який вивчали на уроках української літератури.

Друге питання анкети виявилось складним для учнів, оскільки 75% змогли пригадати і назвати лише твір «Казка про калинову сопілку». 17% респондентів у перелік додали поетичні твори. І лише 8% опитаних згадали і жанрове різноманіття творів письменниці, назвавши її інші твори «Дівчатка», «Інопланетянка».

На питання про враження від прочитаного твору «Казка про калинову сопілку» 76% опитаних дали ствердну відповідь, оскільки їх вразила трагічна доля двох сестер. 17% реципієнтів відповіли, що було важко зрозуміти твір, оскільки авторка вдається до зміщення часових проміжків і ускладнює сам твір великою кількістю діалектних лексем. Решті здобувачів освіти (7%) твір не сподобався взагалі.

Щодо персонажів твору, то ті старшокласники, які прочитали твір, назвали членів родини головної героїні, пригадали імена Ганни та Оленки.

Актуальність твору О. Забужко «Казка про калинову сопілку» здобувачі освіти вбачають у такому:

- художньо відображено складність стосунків серед членів однієї родини;
- актуалізувалося гендерне питання, важливої ролі набуває проблема становлення внутрішнього світу героїні-жінки;
- роздуми про сенс людського існування, кохання, призначення людини, злочину і покарання.

Отже, провівши інтерв'ювання вчителів української літератури та опитування здобувачів освіти, ми прийшли до висновку, що спостерігаються певні прогалини в теоретичних знаннях одинадцятикласників і в методиці роботи словесників під час текстуального вивчення твору О. Забужко «Казка про калинову сопілку». Відтак, убачаємо за необхідне розробити методичні рекомендації щодо вивчення цього твору на уроках української літератури в профільних класах, що стануть у нагоді як учителям, так і здобувачам освіти, а зважаючи на рекомендації чинними програмами інших прозових творів письменниці для додаткового читання, відповідно, розглянути й особливості вивчення деяких із них.

3.2. Психолого-педагогічні особливості вивчення епічних творів у старшій школі

У старших класах сучасного закладу загальної середньої освіти на завершальному етапі формування літературної освіти старшокласники повинні мати сформовані практичні вміння шкільного аналізу художнього твору незалежно від його родово-жанрової приналежності. Здобувачі освіти мають усвідомлювати місце і роль письменника в історико-літературному вітчизняному процесі та вагомість його творчої спадщини для вітчизняної і світової літератури.

Найбільш сприятливий вік для шкільного аналізу будь-якого художнього твору – це 10-11 класи. За віковою періодизацією – це ранній юнацький вік, один із кризових періодів, коли інтенсивно відбуваються різноманітні якісні психологічні зміни. Досліджуючи та аналізуючи специфіку психічного розвитку особистості в освітньому процесі, відомі психологи (І. Бех, О. Киричук, Г. Костюк та ін.) звертають увагу передусім на вікові й психологічні особливості здобувачів освіти на кожному етапі навчання, оскільки всі внутрішні новотвори відіграють засадничу роль у процесі аналізу художнього твору на уроках української літератури.

Звернемося до розгляду психологічних особливостей здобувачів освіти старших класів. Насамперед вони прагнуть відчувати себе самостійними, емансипованими від контролю дорослих. А це, в свою чергу, є причиною конфліктних ситуацій між ними. Відчуття дорослості як специфічне новоутворення самосвідомості є структурним центром особистості старшокласника, коли з'являється нова життєва позиція, розуміння себе і свого місця в дорослому житті, бажання виявити власне «Я», розкрити свій прихований внутрішній потенціал [6].

Характер поведінки юнаків і дівчат даного вікового періоду спроектований на вияв та донесення до інших власних моральних цінностей, суджень, специфіки мислення, різних видів діяльності. Якраз у період ранньої юності, як описує І. Костюк, у здобувачів освіти переноситься «моральне вирішення всередину особистості» [18]. Їхня поведінка спирається на низку принципів, важливих для кожного окремого здобувача освіти, який орієнтується на «універсальний етичний принцип».

Психолог також наголошує на внутрішніх суперечностях, що виникають в осіб даного вікового періоду, характеризує моральну свідомість, у якій ригоризм і категоричність оцінок дивним чином уживаються з демонстративним скепсисом і сумнівом щодо обґрунтованості багатьох загальноприйнятих норм.

Початком нового етапу в еволюції мислення здобувача освіти є здатність міркувати за допомогою вербально сформованих гіпотез. За словами Ж. Піаже, до 15 років відбувається формування гіпотетико-дедуктивного мислення, здатності до абстрагування, вміння формулювати альтернативні гіпотези, а також робити власну думку предметом аналізу [18]. Таким чином, поступово формується здатність до міркування, що є, у свою чергу, основним інтелектуальним новоутворенням юнацького віку.

У цей віковий період літературний розвиток старшокласників характеризується високою активізацією читацького сприйняття змісту будь-яких творів, у тому числі й епічних. Посилюється увага до художньої форми

та змісту, зацікавленість постаттю самого письменника, з'являється прагнення розкрити контекст твору. Часто трапляється ситуація, коли реципієнт обмежується лише «знанням змістово-фактичного інформаційного шару, який лежить на поверхні, що збіднює та перекручує аналіз та інтерпретацію твору» [39, с. 176].

Важливу роль під час текстуального вивчення епічних творів старшокласниками відіграє належний розвиток психічних процесів. Зокрема ґрунтовність сприйняття художнього твору, безсумнівно, залежить від добре розвиненої творчої та відтворювальної уяви. Якщо в учня відтворювальна уява розвинена на найнижчому рівні, то, відповідно, йому важко заглиблюватися в художню канву твору, бачити авторський підтекст, відбувається не дотримання основного принципу шкільного аналізу епічних творів – єдність змісту й форми. Тому буде порушено систему послідовної роботи над аналізом епічного твору, оскільки більшість структурних елементів просто залишиться поза читацькою увагою.

З більш розвиненою відтворювальною уявою здобувачі освіти можуть належним чином «визначати роль окремих компонентів художньої структури, проте ці компоненти ще не сприймаються ними в єдності й взаємозумовленості» [39, с. 177].

Старшокласники, у яких на високому рівні розвинена уява, без будь-яких проблем сприймають зміст прочитаного твору, усвідомлюють його у процесі роботи, вчаться виокремлювати формо-змістові елементи. Вони цілісно бачать художній твір.

Також в учнів старших класів відбувається формування і розвиток естетичних почуттів, адже переживання, пов'язані з мистецтвом, посідають важливе місце у внутрішньому житті реципієнтів. На думку П. Якобсона, старшокласник здатен «співпереживати з набагато більшою гамою почуттів, ніж молодший школяр» [88, с. 216].

Працюючи над змістом художнього твору, здобувачі освіти проявляють активну критичну позицію, бажають знайти відповіді на низку

складних життєвих питань, актуальних проблем, отримати відгуки на свої запити під час спілкування з мистецтвом. Дуже часто старшокласники проводять паралелі між собою та героями художніх творів, задумуються над філософськими питаннями, співвідносять життєві реалії із зображеним у творі.

У старших класах, на думку психолога О. Нікіфорової, художні твори «спонукають здобувачів освіти мислити, досліджувати, систематизувати свої знання про дійсність. Отже, вплив художньої літератури на емоційну сферу старшокласників ще більше розширюється» [59, с. 150]. Науковець наголошує на важливості самого процесу читання, адже це не просто знайомство зі змістом художнього твору, а процес, що розвиває юнацтво емоційно, морально та інтелектуально.

Важливу роль під час читання відіграє процес сприйняття змісту прочитаного матеріалу. Розгляду цього питання присвячували наукові розвідки провідні психологи Л. Жабицька, О. Нікіфорова, Л. Рожина. Наприклад, О. Нікіфорова пропонує розрізнити два рівні рецензії – «безпосередню емоційну» та «інтелектуальну». Другий рівень, як переконує дослідниця, є більш глибоким і змістовним, бо розкриває особливості усвідомлення реципієнтом емоцій і почуттів, викликаних художнім твором, дає уявлення про результати виконаної аналітико-інтерпретаційної роботи. Психолог пов'язує повноту й оригінальність сприйняття авторського тексту з особливостями розвитку відтворювальної уяви і звертає увагу на вміння залучати внутрішній зір для візуалізації образів і картин, описаних митцем [59, с. 36].

Учена виокремлює три етапи сприйняття здобувачами освіти художнього твору незалежно від родово-жанрової приналежності:

- трансформація вербальних сигналів у синтетичні конструкції;
- інтелектуальна діяльність, що формується на основі емоційно-естетичних переживань первинного характеру;

- відтворення художніх образів, що спричиняє емоційно-естетичне переживання [59, с. 26].

Психолог дійшла висновку, що художні твори викликають конкретні емоції, почуття за умови, якщо зміст твору, його ідейно-тематичний зміст і проблематика, сюжетно-композиційні особливості відповідають потребам конкретної особистості. Художній твір тоді буде сприяти виникненню в здобувачів освіти відповідної емоційно-естетичної реакції, коли вчитель знайде такий ракурс проблеми, який зацікавить їх. Відтак вивчення художньої літератури спонукає старшокласників аналізувати дійсність та усвідомлювати своє ставлення до неї, бо літературний твір допомагає їм визначити сенс життя, змушує активно та творчо мислити [59, с. 26].

Л. Жабицька теж науково обґрунтовує процес сприйняття старшокласниками змісту прочитаного художнього твору. На її думку, дорослі читачі здатні визначати причинново-наслідкові зв'язки, що обумовлюють характер поведінки персонажа, визначають їхнє ставлення до інших героїв твору, узагальнюють новий матеріал. Відтак мисленнєві процеси спрямовані лише на нашарування фактів і не зачіпають ідейно-тематичного змісту твору, особливостей світовідчуття автора, його філософічності.

Природно, що за такого сприйняття не можна говорити про глибокий вплив твору на емоційно-моральний світ здобувача освіти, адже він у своїх оцінках зображеного поки що не спирається на авторське бачення світу та людини, а також ціннісні орієнтири письменника. Поділяємо думку Л. Жабицької, яка головні завдання вивчення психології сприйняття вбачає в тому, щоб відповісти на питання: як і за яких умов читач від розуміння психологічного змісту вчинків і особистості літературних героїв приходять до сприйняття ціннісної позиції автора, його естетичного ідеалу. Таким чином, спостерігаємо схожість психологічного та методичного підходів до вивчення процесу сприйняття змісту художнього твору незалежно від його родової чи жанрової приналежності [37].

Отже, сприймання твору є водночас осмисленням, що спричиняє засвоєння його змісту та значення, оскільки містить елементи аналізу й синтезу. Рівень сприймання літературного твору значною мірою зумовлений загальною культурою реципієнта, його знаннями в галузі культури й літератури, рівнем розвитку почуттів, культурою естетичних переживань. Зіставляючи твори різних авторів і епох, старшокласники мають можливість розмірковувати над тим, як вирішувалися героями творів проблеми філософські, моральні та соціальні – про обов'язок і щастя, про особисте та громадянське, про сенс і мету життя, тобто, здобувати моральні знання у процесі аналізу.

Оскільки саме завдяки сприйманню художнього твору в читачів відбувається узгодження між інтелектуально-пізнавальною та емоційно-чуттєвою сферами (Л. Виготський [16], Л. Божович [11], П. Якобсон [88], Н. Миропольська [53]), а розумові дії, повідомлені учням зовні в процесі керованого вчителем навчання, перетворюються на внутрішні психічні процеси самих учнів, стають їхнім особистісним набутком, набагато ширшим від предметних знань і вмінь, то глибина сприйняття художнього твору залежить від системи цінностей учня, його знань, розвитку мислення, життєвого досвіду. Виховний потенціал художнього твору силою слова впливає на читача, викликаючи в нього емоційно-сміслову реакцію та формуючи його естетичну й морально-вольову сфери. Через потужність слова читач зазнає емоційного впливу, мимоволі втручається в хід художніх подій, а переживаючи їх, глибше осмислює прочитане, тобто реалізується єдність естетичного й морального впливу художнього твору на учнів-читачів, про необхідність якого говорили ще відомі педагоги К. Ушинський і В. Сухомлинський.

Основоположними для наукового дослідження також є ідеї І. Беха про узгодження між інтелектуально-пізнавальною та емоційно-чуттєвою сферами сприймання художнього твору читачами під час проєктування навчальної діяльності [7]. Автор зауважує, що «особистісні цінності не повинні бути

замкненими у внутрішньому світі людини, а мають бути тими психологічними засобами, за допомогою яких цей світ стає відкритим насамперед для іншої людини і до того, що її оточує» [7, с. 19]. Вчинки тут розуміються як дії, опосередковані спілкуванням людини, її взаємодією з іншими людьми. Вони регулюються певними соціальними нормами й зумовлюють моральні оцінки оточуючих, а люди, у свою чергу, також впливають на формування внутрішньої позиції інших.

Отже, праці відомих психологів указують на те, що поза естетичним сприйняттям не можна привести до дії виховні можливості творів мистецтва. Без естетичного сприйняття не існує й насолоди мистецтвом, без якої не буває і справжньої зацікавленості художньою книгою. Звісно, чуттєва насолода не вичерпує вплив художньої літератури на людину, однак без неї не може виникати й пізнавального інтересу читачів. Уважаємо, що насолода від спілкування з мистецтвом слова має спонукальне значення для роботи над твором і служить однією з умов успішного засвоєння прочитаного, що засвідчує визнання авторської ідеї орієнтиром у власній життєдіяльності читача. Адже засвоєння твору, за поглядами В. Сухомлинського, означає, що художні думки й почуття стають надбанням духовного світу учня. Учені стверджують, що естетичне спостереження й переживання є рушійною силою не лише читацьких інтересів, а й ширше – культури особистості [53].

Значущим на уроці української літератури є особливий емоційно-естетичний феномен процесу передачі літературних знань, на що вказують В. Кан-Калик і В. Хазан: «Естетичний елемент, що присутній у структурі кожного навчально-виховного процесу в школі, на уроці літератури набуває кардинального значення, інтегрує всі інші його властивості й ознаки, тому що поза естетичною функцією не реалізується жодна функція мистецтва» [39, с. 30].

Отже, емоційність уроку української літератури та особистісне сприйняття здобувачами освіти змісту художнього твору – це головні умови

успішного розуміння прочитаного, передумови ефективної реалізації шкільного аналізу тексту.

Одним із важливих етапів вивчення художнього твору (в тому числі й епічного) є його аналіз – як цілеспрямований процес дослідження всіх важливих складових. На цьому моменті також наголошують психологи. Адже епічні твори дуже різноманітні, тому інколи, ознайомлюючись із новими жанровими різновидами, здобувачі освіти просто не сприймають їх належним чином, оскільки мають ще невеликий естетичний досвід. Відповідно науковці в галузі психології постійно наголошують на розширенні уявлення старшокласників, важливості візуалізації для отримання нового і повторення раніше вивченого матеріалу, апелювання до практичного втілення теоретичних засад [58].

Беручи до уваги наукові напрацювання психологів і дидактів про діяльнісний підхід у розвитку особистості, про розвивальне навчання та інтелектуальне виховання, про творчий зв'язок вчителя-словесника та здобувачів освіти, про рівні літературного розвитку та психологічні механізми цілепокладання в освітній діяльності, зазначаємо, що методичні аспекти аналізу художнього твору (у тому числі епічного) цілком узгоджуються з навчально-пізнавальними, естетичними прагненнями самореалізуватися. Адже читаючи програмові твори, старшокласники намагаються адаптувати зміст до сучасних реалій, провести або віднайти історичні, соціальні, літературні паралелі з подіями, відомими в історії, або з іншими творами. Відповідно, під час цього процесу формуватиметься активність, творчість здобувача освіти, розвиватимуться пам'ять, спостережливість, логічне критичне мислення, творча уява й естетичний смак.

Таким чином, ураховуючи компетентнісний підхід до вивчення української літератури в старшій школі, література постмодернізму, в аспекті якої вивчається творчість О. Забужко, поглиблює літературну компетентність, адже здобувачі освіти не просто застосовують набуті знання,

а й можуть критично й рефлексійно мислити, вести діалог із текстом, інтерпретувати прочитане, відчувати естетичну насолоду від художнього слова, відкривати національні й загальнолюдські цінності.

Засадничими психолого-педагогічними умовами формування предметних компетентностей аналізу епічного твору є: віковий та психологічний розвиток здобувачів освіти, науковий рівень літературознавчого матеріалу і якість сприйняття наукової інформації, літературно-читацькі вподобання здобувачів освіти, їхня теоретична підготовка й життєвий досвід.

3.3. Методичні рекомендації вчителям-словесникам із вивчення прозових творів О. Забужко на уроках української літератури в 11 класі

Вивчення української літератури в старших класах профільної школи – складний і важливий процес, адже укладачі чинної програми пропонують для текстуального вивчення найкращі зразки вітчизняної класики різних напрямів, стилів і жанрів. Різноманітно і різноматично представлена література для здобувачів середньої освіти в 11 класі. Серед імен відомих письменників-постмодерністів репрезентовано ім'я О. Забужко, а для шкільного вивчення запропоновано один із найвідоміших її творів «Казка про калинову сопілку».

Чинна шкільна програма з української літератури пропонує вивчення творчості О. Забужко в 11 класі в розділі «Сучасна українська література».

Як уже зазначалося, чинною навчальною програмою (профільний рівень) пропонується орієнтовно 1 година на вивчення теми, хоча, на нашу думку, цього часу дуже замало для розкриття багатогранності творчого потенціалу О. Забужко та проведення шкільного твору «Казка про калинову сопілку». У списку для додаткового прочитання укладачами програми пропонується для оглядового вивчення збірка поезій та прозові твори «Дівчатка» та «Інопланетянка». Тому нами було розроблено

експериментальний план-конспект уроку з текстуального вивчення художнього твору «Казка про калинову сопілку» (Додаток Б) і конспект уроку позакласного читання за твором О. Забужко «Дівчатка» (Додаток В).

Мета розроблення планів-конспектів – поліпшення й вдосконалення методики роботи вчителів-словесників з вивчення монографічних тем, передбачених чинною програмою, та творів, що пропонуються для додаткового прочитання, мотивація здобувачів освіти прочитати художній твір та результативно його проаналізувати на сучасному уроці української літератури.

Завдання:

- розробити детальні плани-конспекти уроків української літератури з теми «Творчість О. Забужко» (11 клас);
- узагальнити програмовий теоретичний матеріал про життя і творчість письменниці-постмодерніста та використати його у процесі розробки конспектів;
- розписати усі етапи роботи по вивченню епічного твору: підготовка до сприйняття, читання твору, його аналіз та підведення підсумків;
- увести у пропоновані конспекти ефективні прийоми та види навчальної діяльності, розписати методику роботи з ними;
- продумати етапи уроку та їх наповненість так, щоб у результаті досягнути єдиної мети – проаналізувати твір О. Забужко «Казка про калинову сопілку».

На вивчення творчості письменниці-постмодерністки О. Забужко програмою визначена 1 година. Відповідно, змістом навчального матеріалу, вміщеного у програмі, передбачено таку тему уроку: «Оксана Забужко. «Казка про калинову сопілку» – повість-притча; міфологічна основа повісті; жіноча версія легенди про Каїна і Авеля, яка обертається напруженою психологічною драмою. Образи сестер – Ганни-панни та Олени як казкові моделі дідової і бабиної дочки. Понадчасовість образу-символу калини у повісті».

За основу класифікації експериментальних уроків під час виконання наукового дослідження ми обрали метод, який домінує на уроці, та дидактичну мету, відповідно до якої й визначили тип експериментального уроку: урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі вмінь та навичок та урок позакласного читання. Етапи уроків, розписані в експериментальних планах-конспектах, відповідали їхнім типам і мали відповідну структуру: актуалізація опорних знань; повідомлення теми, мети, мотивація навчальної діяльності; сприймання та засвоєння нової навчальної інформації; підсумок уроку; оголошення і коментар домашнього завдання.

Працюючи над розробкою планів-конспектів уроків, чітко й лаконічно, відповідно до програмових вимог, окреслили предметні та ключові компетентності та емоційно-ціннісне ставлення. Серед ключових компетентностей визначили такі: *учень/учениця* знаходить необхідну інформацію у підручнику й інших друкованих і електронних джерелах, критично осмислює її, виокремлює головну і другорядну; висловлює міркування з приводу змісту твору, порушених проблем, проводить аналогії з сучасним життям; вказує на прояви національного мислення, світовідчуття в характерах героїв; веде діалог із текстом (автором, героями); дискутує на літературні та публіцистичні теми, критично ставиться до висловлених думок; визначає роль прочитаного для особистісного і читацького розвитку. Серед низки предметних компетентностей, задекларованих у чинній програмі, важливими для досягнення теми експериментального уроку, є такі: *учень/учениця* знає про постмодернізм як продукт постіндустріальної епохи; визначає та характеризує стильове розмаїття, експериментаторство, пошуки нових форм і нових тем; називає і вміє розрізняти представників українського постмодернізму та їхні твори; аналізує обраний твір щодо жанрового-стильової та ідейно-тематичної специфіки; знає і може схарактеризувати особливості постмодерної поезики обраного твору [81].

Нами було враховано всі етапи вивчення епічних творів: підготовка до сприйняття твору; його читання; аналіз; підведення підсумків.

Зупинимося на етапі підготовки до сприймання епічного твору. Він охоплює дві структурні частини уроку: актуалізація опорних знань і сприймання та засвоєння нового навчального матеріалу. Оскільки старшокласники протягом декількох попередніх уроків розглядали літературний постмодернізм і вивчали творчість його представників, то доречним, на нашу думку, буде запропоноване творче завдання «*Я – досвідчений літературознавець*».

Завдання: прочитати вислів Ю. Андруховича про постмодернізм і висловити власну думку з приводу прочитаного, спираючись на набуті знання про літературу постмодернізму.

Постмодернізм – не просто літературний напрям. Він претендує на вираження загальної теоретичної «надбудови» сучасного мистецтва, філософії, науки, політики, економіки, моди. Сьогодні науковці говорять не лише про «постмодерністську творчість», а й про «постмодерністську свідомість», «постмодерністський менталітет», «постмодерністський умонастрій» тощо. Необхідно розрізняти постмодернізм як культурологічний феномен, постмодерністський менталітет, спираючись на який, можна повному оцінювати явища і факти сучасного і минулого; і термін, яким визначають мистецтво певного гатунку (*Ю. Андрухович*)

Етап сприймання і засвоєння нової навчальної інформації пропонуємо розпочати з інтерактивного прийому «Передбачення».

Прийом «Передбачення»

- *Зверніть увагу на дошку. На ній записано низку слів: принциповість, творчість, ексцентричність, освіченість, жіночність, експресивність. Поміркуйте, яка особистість може бути наділена такими якостями. Опишіть її.*

На нашу думку, виконання здобувачами освіти поставленого завдання буде важливим, адже вони мають змогу висловити свої думки про творчу, неповторну та унікальну особистість, наділивши її конкретними характеристиками. Це завдання – своєрідний методичний підступ до

характеристики постаті української письменниці О. Забужко, адже всі характеристики неординарної людини – це її характеристика як майстра художнього слова. Для старшокласників це перші слова про письменницю, які вони почують. І це враження далі, під час аналізу програмового твору, відіграватиме важливу роль.

Важливе значення у процесі вивчення творчості будь-якого письменника має *робота з портретом*, адже портрет – це не лише зовнішні риси людини, а й її внутрішня сутність. Відповідно бесіду пропонуємо провести за низкою питань:

- *Зверніть увагу на портрет О. Забужко. Опишіть, якою ви бачите письменницю.*
- *Що вражає в зовнішності прозаїка? Про що свідчить її одяг?*
- *Поміркуйте, якими рисами була наділена письменниця.*

Чинною програмою не передбачено вивчення біографії О. Забужко, але ми вважаємо, що не доцільно вивчати будь-який твір, жодного слова не сказавши про самого автора. Тому маємо на уроці говорити про постать автора, звернувши увагу на факти із біографії О. Забужко, різнобарв'я творчого доробку, характеристику неповторної творчої особистості, її місце в сучасному літературному процесі та приналежність творчого спадку до постмодерністських тенденцій. Літературознавча інформація сприятиме пробудженню інтересу до постаті митця, виникненню бажання самостійно читати її прозові твори та вивчати літературну спадщину.

Під час оглядового вивчення творчості О. Забужко здобувачі освіти повинні брати посильну участь в освітньому процесі, тому ми вважаємо, що вчитель-словесник має поєднувати різні методи, прийоми, види і форми роботи. Наприклад, розповідь, лекцію з елементами бесіди, самостійну, групову та індивідуальну роботу, прослуховувати доповіді старшокласників, розроблені й підготовлені ними проєкти.

Наприклад, у розробленому плані-конспекті уроку ми пропонуємо одне *повідомлення здобувача освіти-літературознавця*. Наведемо його зміст.

Повідомлення учня-літературознавця.

Останні кілька років точаться розмови про те, аби представити Оксану Забужко до нагородження Нобелівською премією в номінації «Література». В Україні до такої нагороди свого часу були представлені: Іван Франко (за поему «Мойсей»), Улас Самчук (за трилогію «Волинь»), Олесь Гончар (за роман «Собор»), Василь Стус, Іван Багряний, Ліна Костенко (за романом «Маруся»). Жоден з них не отримав нагороди з тих чи інших причин. До теми вбивства рідних людей українські письменники звертаються досить-часто: Юрій Яновський у романі «Вершники», Ольга Кобилянська в повісті «Земля», Ліна Костенко у вірші «Калинова сопілка».

Учитель-словесник має спрямувати пошукову роботу старшокласників під час підготовки повідомлення. Варто пам'ятати, що інформація про митця не має бути об'ємною, не перенасиченою датами і фактами, а навпаки – бути цікавою, емоційною, адже після її прослуховування у здобувачів освіти має виникнути інтерес до більш детального занурення в художній простір творчості О. Забужко.

Доповнити і розширити інформацію, презентовану старшокласником у повідомленні, дасть можливість розповідь учителя *про письменницю, зачитування «головної заповіді» авторки, відповіді на поставлені запитання у проблемній бесіді.* Пропонуємо проблемну бесіду як ефективний вид роботи, що не тільки допоможе зрозуміти вчителю рівень усвідомлення здобувачами освіти змісту нового матеріалу, а й дасть можливість подискутувати, подумати, зробити конкретні висновки.

Проблемна бесіда.

- *Ураховуючи зміст цитати О.Забужко, дайте відповіді на запитання.*
- *Як ви вважаєте, якою за характером має бути О.Забужко?*
- *Як вона має ставитися до України, політики та культури?*

Таким чином, перед безпосереднім читанням і подальшим аналізом твору «Казка про калинову сопілку» буде проведена підготовча робота, щоб

активізувати увагу старшокласників, ознайомити їх із постаттю митця, викликати певні асоціації тощо.

Наступний етап вивчення епічного твору – це його читання. Оскільки творчість О. Забужко вивчається в 11 класі і твір є об’ємний за обсягом, то доречно буде використати *метод творчого читання і низку його прийомів і видів робіт: домашнє виразне читання, читання вголос, повільне читання, коментоване читання, читання із зупинками, перерване читання*. Вид читання обирає кожен учень для себе. Головне, щоб у результаті здобувачі освіти прочитали текст в повному обсязі.

Аналіз епічного твору – найважливіший етап роботи над текстом художнього твору, адже вдало організована робота вчителем-словесником над художнім твором сприятиме поступовому досягненню мети вивчення шкільного предмета – формування компетентного читача з самостійним критичним мисленням, залучення його до кращих вітчизняних мистецьких здобутків.

О. Забужко, працюючи над написання власного твору, брала за основу відомі в літературі сюжети. Деякі з них відомі здобувачам освіти ще з початкової/середньої школи. Відповідно в експериментальному плані-конспекті уроку запропоновано низку видів робіт, які дозволяють апелювати до життєвого досвіду та отриманих раніше знань старшокласників. Наприклад, *переказ відомої української казки про калинову сопілку, виразне читання учнем поезії Ліни Костенко «Калинова сопілка», коментар учителя*. Наведемо приклад вчительського коментаря.

Коментар учителя.

- Ми не випадково пригадали фольклорну казку і послухали поезію, написану О.Забужко, адже до цих творів (особливо казки) як до першоджерела звертались багато митців художнього слова: Борис Грінченко, Леонід Шиян, Ліна Костенко. Щоразу виходили різні авторські інтерпретації твору. Не стала винятком і О.Забужко, адже вона написала свій твір-шедевр «Казка про калинову сопілку». Своєю чистою, як джерельна вода,

мовою, розповіддю про селянський побут, фольклорними цитатами, ліричністю твір дуже нагадує «Лісову пісню» Лесі Українки.

Оскільки твір «Казка про калинову сопілку» вивчається в 11 класі, то учитель-словесник може проводити повний шкільний аналіз. Як і здобувачі освіти, так і вчителі можуть скористатися різними схемами аналізу епічного твору або конкретно його жанрового різновиду. Пропонуємо схему аналізу, яка, на наш погляд, є доречною і відповідає дотриманню й реалізації основного принципу – аналіз в єдності змісту й форми.

1. Назва твору (алегорична, метафорична, символічна, сюжетна, влучна, образна тощо) та її роль у розкритті ідейного задуму автора.
2. Родово-жанрові особливості твору.
3. Ідейно-тематичний зміст, основна проблематика. Їх актуальність.
4. Художній конфлікт та його роль у творі.
5. Композиційно-сюжетні особливості твору, їх роль у розкритті ідейного задуму твору.
6. Роль позасюжетних елементів (авторських відступів, описів, епіграфів, присвят тощо).
7. Система образів твору, їх поділ на групи. Роль головних персонажів у творі. Ідейне навантаження другорядних персонажів.
8. Мовностильова своєрідність твору.

Оскільки твір О. Забужко доволі специфічний і складний, то під час аналізу обов'язково здобувачі освіти мають зрозуміти його назву, усвідомити родово-жанрову приналежність і розрити сюжетно-композиційні особливості. Тісно пов'язаний жанр твору і особливості його побудови, тому доречним і ефективним, на нашу думку, буде використання таких прийомів і видів роботи, що допоможуть здобувачам освіти зрозуміти новий теоретичний матеріал. Вважаємо, що буде доречним попрацювати над створенням порівняльної таблиці «Жанрові ознаки твору», оскільки в ньому наявні ознаки повісті і казки. Наведемо приклад такої методики, запропонованої в конспекті уроку.

Робота над створенням порівняльної таблиці «Жанрові ознаки твору»

- Сама О. Забужко називає світ твір повістю. Пригадайте визначення двох літературних жанрів: повість і казка. (Повість – це переважно прозовий епічний твір, якому змальовано широку картину життя окремих персонажів протягом тривалого часу. Казка – це давній за походженням і популярний в народі епічний жанр фольклору)

- Назвіть їх жанрові ознаки (Ознаки повісті: широта охоплення суспільно-історичної дійсності художнім зображенням, рух життя, розвиток характеру персонажа. Жанрові ознаки казки: фантастичність, наявність фантастичних образів, символіка чисел, боротьба добра і зла).

- Визначте, враховуючи жанрові характеристики повісті та казки, наявність їх у творі О. Забужко «Казка про калинову сопілку», запишіть дані в порівняльну таблицю (запис учнями порівняльної таблиці).

Жанрові особливості твору «Казка про калинову сопілку»

Ознаки казки	Ознаки повісті
- Мотив метаморфози – перетворення людини на об'єкт природного світу.	- Події в творі відбуваються протягом тривалого часу (20 років).
- Використання елементів фантастики. - Наявність чарівних предметів; - Символіка чисел (наприклад, числа	- Зображення динаміки характеру головної героїні. - Надання авторської уваги описам побуту, специфіки життя українського села

Обговорення змісту художнього твору, як правило, відбувається з використанням різних видів бесід, оскільки доречні і влучно поставлені запитання за змістом твору спонукають старшокласників сконцентруватися, пригадати прочитаний матеріал, бути уважними, активними співрозмовниками. В експериментальному конспекті пропонуємо декілька видів бесід: *проблемна бесіда, аналітична бесіда, бесіда за змістом*

прочитаного. Наприклад для проведення аналітичної бесіди підбираємо низку таких запитань:

- *Як виховували дівчат у родині? Який вплив на них мали батько та мати?*
- *Що робила Оленка (свідомо чи несвідомо), щоб роздратувати Ганну-панну?*
- *Які приховані таланти мала Ганна-панна?*
- *Коли Ганна-панна відчула, що Оленка стала їй тягарем?*
- *Яке місце у творі відводиться легенді про Каїна та Авеля?*
- *Знайдіть у тексті і зачитайте цитату, коли Оленка образилася на Ганну через хлопця, якого Ганна відштовхнула, і він заспівав пісню «А я з сестрою вечір постою...». Як поводитися Ганна, а як – Оленка?*
- *Коли Оленка відчула свою перемогу над Ганнусею?*
- *Хто наштовхнув Ганнусю на думку про вбивство?*
- *Чому вчинок Ганнусі стає відомим лише після того, як чумаки вирізали сопілку й заграли на ній?*
- *Які риси гендерної ідентичності властиві героям твору? Думку аргументуйте.*

Принадгідно зазначимо, що сконцентровують увагу старшокласників і активізують їхню діяльність різноманітні прийоми і види робіт, спрямовані на розвиток творчості здобувачів освіти, тому, як можливий варіант, пропонуємо перегляд відеофрагменту вистави та бесіду за переглянутим матеріалом, робота з узагальнювальною схемою-опорою, постановка проблемних запитань.

Наведемо приклад проблемних запитань, використання яких, на нашу думку, буде доречним і результативним.

- *Подумайте, чому Ганнуса, яка виросла в нормальній родині, стала вбивцею?*
- *Яку роль у її формуванні відіграла відома легенда про Каїна та Авеля?*

Шукаючи відповідь на ці запитання, здобувачі освіти, спираючись на відомий їм зміст художнього твору, роблять конструктивні висновки, вчать зіставляти або проводити літературні паралелі між відомими класичними творами, порівнювати їх, відшуковувати авторські наслідування.

Цікавим вкрапленням змісту розробленого плану-конспекту уроку є інноваційні прийоми, запропоновані для застосування на уроці літератури в сучасній школі: «Займи позицію», «Кольорова і малюнкова арт-терапія», «Зміни фінал твору», літературна гра «Я дуже добре знаю зміст твору».

Наприклад: прийом «Кольорова і малюнкова арт-терапія»

- Фінал твору *О. Забужко трагічний. Пропоную вам кольорову арт-терапію, щоб змінити ваш настрій.*
- *Зверніть увагу на картинки, запропоновані вам. Подумайте, яким чином вони можуть бути пов'язані з твором «Казка про калинову сопілку».*
- *Який настрій відповідає цим кольорам?*

Прийом «Займи позицію»

- *Сім'я є головним місцем гендерного насильства. Вона готує своїх членів до життя в суспільстві, закладає гендерні стереотипи, гендерний розподіл праці. Як авторка говорила про жіночу долю в творі?*
- *Прокоментуйте цитати з твору:*
- *«от вам і всенький жіночий вік – не встигнеш оханутися, а вже дочка на виданні, а ти – вже бабою, дарма, що й тобі ще брови не злиняли, - агов, люди, а де ж моє життя, в яку ополонку провалилося за щоденним поранням – шпоранням, хата – поле – город – кури – свині – корови, дитячі хвороби, нючі надвечір крижі, й не згадати коли востаннє на небо дивилася?...Мовчи, бабо, знай мовчи, менше гріха буде»;*
- *«вже ж, звісне діло, дочки – чужа радість»;*

- *«посаг треба Ганнусі справляти, королівський має бути посаг, щоб ніхто потім не хотів цвікнути, що взяв її голу-босу.»*
- *Чи погоджуєтесь ви з цією думкою?*

Отже, у розробленому конспекті уроку із теми «“Казка про калинову сопілку”» для 11 класу передбачено цілісний шкільний аналіз твору, рекомендованого укладачами чинної шкільної програми (профільний рівень) для текстуального вивчення. Проведення уроку з урахуванням розроблених нами методичних рекомендацій забезпечить формування предметних і ключових компетентностей та вироблення емоційно-ціннісного ставлення.

Важливим аспектом у роботі вчителя-словесника з вивчення творчості О. Забужко є можливість провести урок позакласного читання, на якому здійснити шкільний аналіз епічного твору.

Урок позакласного читання з української літератури – це не просто занурення в світ художньої літератури, а це й можливість для здобувачів освіти розширити і поглибити теоретичні знання про літературну творчість О. Забужко та сформовані практичні компетентності. Як правило, на такі уроки учителі виділяють 1 годину, тому ми в процесі роботи над розробленням експериментального конспекту уроку позакласного читання теж дотримувалися такої тенденції. Для уроку ми обрали таку тему: «О. Забужко «Дівчатка». Зображення характеру стосунків між дівчатами у творі». Оскільки твір є складним для усвідомлення та розуміння старшокласниками, то, на нашу думку, процес роботи над аналізом твору буде ефективним у зв'язку із пропонуванням різних творчих методичних прийомів і видів робіт. Наведемо приклади деяких із них.

Прийом «Висловіть думку»

Завдання: спираючись на текст твору, висловіть власну думку про жіночі образи, створені О. Забужко.

Прийом «Екскурс у минуле»

Уявіть себе на місці Оксани Забужко. Розкажіть від її імені про власний творчий шлях і труднощі, які виникають на шляху до літературного Олімпу.

На узагальнення роботи, яка стосується порівняння складних жіночих образів у творі, пропонуємо заповнити порівняльну таблицю. Наведемо її приклад.

Завдання: спираючись на текст твору, порівняйте образи Дарки та Ленці за запропонованою схемою:

Героїня	Дарка	Ленця
Зовнішність	Нічим не вирізнялася з-поміж інших, звичайна дівчинка-підліток	Була красивою, завжди модно вдягалася
Походження (родина)	Звичайна родина	Заможна родина зі зв'язками
Стосунки в соціумі	Завжди легко знаходить контакти з іншими людьми, може бути ініціативною, комунікабельною	Спілкувалася лише з тими, з ким могла знайти спільну мову. Через своє прагнення бути внутрішньо вільною завжди отримувала негативні відгуки
Ідейне навантаження образу	Зображення процесу дорослішання, внутрішнього становлення жіночого образу – від дівчинки-підлітка до дорослої дівчини	Зображення процесу дорослішання, внутрішнього становлення жіночого образу – від дівчинки-підлітка до дорослої дівчини. Показ того, до чого призводить асоціальна поведінка особистості та реакція на неї оточуючих

Принагідно зазначимо, що з метою ознайомлення учнів 11 класів, які навчаються за програмою з української літератури (рівень стандарту), з прозою О. Забужко можна також провести урок позакласного читання за збіркою «Сестро, сестро», запропонованою для додаткового читання, зокрема з вивчення оповідання, яке дало їй назву. Тема такого уроку може бути

сформульована так: «Трагедія української родини в тоталітарному суспільстві в оповіданні «Сестро, сестро» О. Забужко». З метою якісного аналізу твору пропонуємо скористатися ефективними методами, прийомами, видами навчальної діяльності: аналітична бесіда, робота в групах: підбір цитатного матеріалу для характеристики внутрішнього світу персонажів (для якісного аналізу образів твору – Наталі, Антона, Дарці), розв'язання проблемних запитань, наприклад, «Чи можна стверджувати, що в оповіданні «Сестро, сестро» на прикладі однієї української сім'ї відтворено трагедію нації?»; колективне складання схеми «Проблематика оповідання», інтерактивні прийоми, що розвивають критичне мислення старшокласників, як-от «Розмірковуючи, приходжу до висновку»: *1. Прокоментуйте цитату – рішення Наталі: «Прости, моє маленьке, моє золотко, моя доцю чи синоцю, – мама не сміє вигодовувати тебе своїм страхом». Чому жінка відмовилася народжувати другу дитину? 2. Прочитайте висловлювання Ю. Кульбабської про твір «Сестро, сестро» О. Забужко. Поясніть, як ви його розумієте: «Це оповідання несе у собі символізм національного масштабу. У творі маємо натяки на певну родову апокаліптичність та розчахненість...» [44, с. 37] й ін.*

Оскільки вивчення творчості письменниці обмежено кількістю годин, то варто використати матеріали із життя і творчості прозаїка в позакласній роботі і запропонувати різноманітні виховні заходи. Учителю-словеснику необхідно сконцентрувати свої зусилля на використанні різних, більш вільних і творчих форм спілкування з учнями, час від часу відходити від стандартизованих форм організації освітнього процесу. У затишній атмосфері, невимушеній обстановці має відбуватися творча розмова з письменницею.

Пропонуємо орієнтовний перелік заходів, що сприятимуть розширенню й поглибленню знань учнів про життєпис української письменниці Оксани Забужко та її найвідоміші твори:

- літературно-мистецька вітальна «На чай до Оксани Забужко»;

- виставка-персоналія «Творчість О. Забужко – проєкція в майбутнє через погляд у минуле»;
- літературна подорож «Тобі, мій рідний краю, освідчуюсь в любові»;
- година поезії «Дивовижний світ Оксани Забужко»;
- вечір читацького діалогу за прозою О. Забужко.

Отже, запропоновані форми роботи, методичні прийоми, види навчальної діяльності сприятимуть ефективному вивченню творчості О. Забужко на уроках української літератури та шкільному аналізу її твору «Казка про калинову сопілку».

Висновки до розділу 3

Аналіз нормативних документів і чинної програми з української літератури (профільний рівень), опрацювання науково-критичних, методичних джерел, студіювання підручників для 11 класу з досліджуваного питання засвідчує актуальність обраної теми магістерського дослідження, її недостатнє розкриття у наукових пошуках учених-методистів та шкільній практиці викладання української літератури в старших класах.

Специфіка читання, сприймання, усвідомлення та аналізу епічних творів старшокласниками, відповідно до вікових і психологічних особливостей, залежать від низки факторів: сформованої самосвідомості, самооцінки, ставлення до шкільних предметів, характеру взаєностосунків із однолітками, сформованого бажання взагалі читати будь-які твори, в тому числі зразки класичного письменства.

Детально проаналізувавши два чинні підручники для профільного рівня, було з'ясовано, що їх укладачі залишають поза увагою теоретичний матеріал, що стосується біографії О. Забужко. У навчальних виданнях уміщена літературознавча довідка про твір «Казка про калинову сопілку»: пояснення жанрової специфіки, сюжетно-композиційних особливостей, поверхнева характеристика образів-персонажів.

Аналіз проведеного інтерв'ю з учителями-словесниками та анкетування серед старшокласників виявив певні лакуни в роботі педагогів та освітній діяльності здобувачів освіти. Це було пов'язано з обмеженою кількістю годин, відведених на вивчення складного прозового твору.

Студіювання навчальної літератури, опрацювання анкет, дослідження сучасного стану проблеми стало поштовхом до розробки експериментальних планів-конспектів уроків для учнів 11 класу, які поглиблено вивчають українську літературу. Крім того, враховуючи мінімальний час, відведений чинною програмою для вивчення твору О. Забужко, було розроблено низку видів позакласної роботи, мета проведення яких – розширити і поглибити знання здобувачів освіти про біографію О. Забужко та її найвідоміші прозові твори.

Запропоновані нами основні методи, прийоми та види навчальної діяльності дозволяють здійснити цілісний шкільний аналіз твору та розкрити творчу індивідуальність письменниці-постмодерністки. Під час впровадження запропонованих форм роботи в освітній процес сучасної школи в одинадцятикласників будуть сформовані відповідні предметні та ключові компетентності, описані в магістерському дослідженні.

ВИСНОВКИ

Метою магістерської роботи було розкрити особливості вивчення прози О. Забужко в 11 класах на уроках української літератури в сучасних закладах загальної середньої освіти.

Відповідно до першого завдання з'ясували сутнісну характеристику понять «проза», «прозовий твір», «епічний твір» у літературознавстві. Так прозі притаманний дух історичності, сьогодення, прагнення до фіксації сучасності в характерності новизни якихось її рис, тому не випадково жанри, з якими пов'язується становлення прози, – це роман (переважно історичний або такий, у якому йдеться про актуальні питання сучасності) і новела.

Специфічними властивостями прози є її діалогічність, натомість мова в прозових творах існує як предмет зображення у формі мови персонажів твору, що покладені письменником в основу сюжету твору. Відповідно, прозовий твір – це твір, написаний не віршованою мовою, в якому значна увага приділена формозмістовим характеристикам.

Епос – один із трьох родів літератури, відмінний своїми ознаками від лірики та драми, основною характерною особливістю якого є розгорнуте зображення людського характеру. Було виокремлено низку специфічних родових ознак епічних творів: наявність сюжетної канви як послідовного ланцюга подій, пов'язаних між собою авторським задумом; використання багатства позасюжетних елементів; ретроспективність відтворених життєвих картин; тематичне багатство, яке дозволяє надзвичайно деталізовано показати спектр важливих характерних явищ дійсності; наявність декількох типів оповіді; розмаїтість жанрів епосу.

Відповідно до другого завдання особливостями творчого почерку О. Забужко є: порушення феміністичної проблематики; наскрізний персонаж творів – це жінка-інтелектуалка, наділена творчим хистом, зі складним суперечливим внутрішнім світом; інтертекстуальність; фрагментарність як важливий сюжетно-подієвий елемент; психологізм в зображенні подій,

персонажів, авторських роздумів, монологів та діалогів; автобіографізм; ефективне використання національного контексту; звернення до біблійної тематики; незвичайний ліризм та естетичність у змалюванні ролі та місця сучасної жінки у світі, суспільстві, родині.

Виконуючи третє завдання, у магістерському дослідженні з'ясували жанрову специфіку, проблемно-тематичне спрямування творів «Казка про калинову сопілку», «Сестро, сестро», «Дівчатка»; охарактеризували їх образну систему. Довели, що твори мають автобіографічне спрямування, оскільки письменниця часто використовує факти з біографії, художньо інтерпретує власне життя, розкриває різні життєві періоди людини. У центрі авторського зображення – дівчина, жінка у різні періоди свого життя: дошкільня, підліток-школяр, студент, доросла самостійна людина. Відтак О. Забужко наголошує, що жінка завжди є жіночною, розкриває її психологію, заглиблюється у внутрішній світ. Фізичне та психологічне становлення героїні-жінки, спроби самоствердження та самореалізації в соціумі є гендерно маркованими.

Одним із основних мотивів у прозі О. Забужко є мотив сестринства, який потрактовується по-різному: сестринсько-материнський комплекс («Казка про калинову сопілку», «Сестро, сестро») і сестринство-дружба-кохання («Дівчатка»).

У більшості епічних творів письменниці відсутній традиційний сюжет, натомість подані роздуми, спогади, внутрішні монологи, через які відбувається більш детальне розкриття психології героїв творів.

У ході виконання четвертого завдання було виокремлено психолого-педагогічні особливості вивчення епічних творів у старшій школі: важливе значення відтворювальної уяви для творчої інтерпретації художнього твору; здатність довготривалої пам'яті засвоювати складний програмовий матеріал із літератури; формування емоційно-ціннісного ставлення до змісту прочитаного матеріалу; концентрація уваги не незначних, але важливих деталях зі змісту твору.

П'яте завдання магістерської роботи передбачало дослідження сучасного стану вивчення творчості О. Забужко та її твору «Казка про калинову сопілку» в методиці викладання літератури та в практиці сучасної школи. Аналіз чинної програми виявив, що твір «Казка про калинову сопілку» вивчається в 11 класі профільної школи в розділі «Сучасна українська література». Прикро, але на вивчення твору програмою відведено лише 1 година, що катастрофічно мало. У двох чинних підручниках із української літератури подано теоретичний матеріал, який стосується загальної характеристики твору: пояснення назви, жанрової приналежності, сюжетно-композиційних особливостей, системи образів. На закріплення репрезентовано обмежену кількість запитань і завдань. Однак в обох навчальних виданнях майже повністю відсутня інформація про постать письменниці.

Аналіз проведеного інтерв'ю серед учителів української літератури та анкетування серед здобувачів освіти показав, що є певні прогалини у шкільному вивченні творчості О. Забужко.

Проблемі вивчення епічних творів на уроках української літератури приділяли увагу провідні вчені-методисти, зокрема Н. Волошина, Л. Мірошніченко, Б. Степанишин, Г. Токмань та інші, які стверджували потребу поетапності вивчення епосу та обов'язкового дотримання під час аналізу принципу єдності змісту і форми.

Враховуючи результати аналізу програм, підручників, методичної літератури з досліджуваної теми, на виконання шостого завдання дослідження ми розробили власні методичні рекомендації щодо вивчення творчості О. Забужко в закладах загальної середньої освіти на уроках української літератури. У розроблених за чинною навчальною програмою (профільний рівень) планах-конспектах уроків врахована поетапність шкільного аналізу епічних творів, запропоновані методи, прийоми й види навчальної діяльності, найбільш ефективні, на нашу думку, для засвоєння цієї теми старшокласниками й формування предметних і ключових

компетентностей. *Це робота з портретом письменниці, підготовка учнівського повідомлення, перегляд відеофрагменту вистави «Казка про калинову сопілку» з подальшим обговоренням у вигляді бесіди, аналітична бесіда, визначення родово-жанрових і сюжетно-композиційних особливостей, робота над складанням узагальнювальної схеми, порівняльної таблиці, робота з кольоровими картинками, творче домашнє завдання.*

Було запропоновано також декілька інтерактивних прийомів і видів навчальної діяльності (*прийоми «Займи позицію», «Екскурс у минуле», «Кольорова і малюнкова арт-терапія», «Зміни фінал твору», гра «Я дуже добре знаю зміст твору»*), застосування яких забезпечить не лише корекцію рівня засвоєння учнями навчального матеріалу, а й вироблення в них умінь творчого, креативного підходу до вирішення конкретних завдань, бажання аналізувати епічний твір.

Магістерська робота не вичерпує всіх аспектів дослідження і потребує його подальших напрямків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. Жіночий простір: феміністичний дискурс українського модернізму К. : Факт, 2003. 320 с.
2. Анастасьєва Д. С. Інтертекстуальні зв'язки «Казки про калинову сопілку» Оксани Забужко. *Вісник Донецького національного університету. Серія Б. Гуманітарні науки. Донецьк, 2011. Вип. 1. С. 13–18.*
3. Андарачна М., Єгорова Ю. Контент жіночості (на матеріалі текстів Оксани Забужко «Сестро, сестро», «Я Мілена» та повісті «Дівчатка»). *Наук. зап. Харківс. нац. пед. ун-ту. Серія: літературознавство. 2014. Вип. 1. С. 3–10.*
4. Астрахан Н. Поліфонія літературного твору: теоретичний аспект. *Житомирські літературознавчі студії. 2013. № 7. С. 175–183.*
5. Бернадська Н. І. Український роман: теоретичні проблеми і жанрова еволюція : монографія. К. : Академвидав, 2004. 368 с.
6. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : навч.-метод. видання. К. : Либідь, 2003. 280 с.
7. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2 кн. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади : навч.-метод. посібник. К. : Либідь, 2003. 344 с.
8. Бех І. Д. Моральний розвиток особистості в історико-психологічному осмисленні. *Рідна школа. 2004. № 1. С. 16–19.*
9. Бобрицька Л. І. Оксана Забужко. «Казка про калинову сопілку». 11 клас. *Вивчаємо українську мову та літературу. 2003. №1–3 (581–583). С. 44–52.*
10. Бовсунівська Т. В. Жанрові модифікації сучасного роману. Харків : Вид-во «Діса плюс», 2015. 368 с.
11. Божович Л. І. Особистість і її формування в дитячому віці: Психологічні дослідження. К. : Освіта. 1999. 464 с.
12. Болюк О. Покращити наш світ : урок-психологічне дослідження за повістю О. Забужко «Казка про калинову сопілку» в 11 класі. *Українська*

мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах. 2010. №4. С. 46–50.

13. Борзенко О. І. Українська література (профільний рівень) : підруч. для 11 класу закл. загал. серед. освіти / О. І. Борзенко, О. В. Лобусова. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 256 с.

14. Борисюк І. Міф творення в поезії Оксани Забужко. *Мандрівець*. 2015. № 1. С. 57–61. URL: <http://ua.z-pdf.ru/7kulturologiya/731960-2-udk-821161209-78-irina-borisyuk-mif-tvorennya-poezii-oksani-zabuzhko-stattyu-prisvyacheno-analizu-mifu-tvorennya-takozh-kon.php>.

15. Вакуленко С., Ушкалов Л. Клим Ганкевич та його «Нариси слов'янської філософії». *Збірник Харківського історико-філологічного товариства*. Нова серія. Т. 6 X. 1998. С. 145–152.

16. Виготський Л. С. Психологія мистецтва. К.: Освіта, 2002. 573 с.

17. Великий тлумачний словник української мови / Уклад і голов. ред. В. Т. Бусел. К. : Ірпінь: ВТФ «Перун». 2005. 1728 с.

18. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін.]. К. : Просвіта, 2001. 416 с.

19. Воробйова Т. Жіноча проза у просторі теоретичного дискурсу. *Нова філологія* : зб. наук. праць / Мовознавство освіти і науки України; Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2005. № 2. С. 258–265.

20. Гайдученко Г. Емоційно-експресивна функція okazіоналізмів у прозі Оксани Забужко. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-т*. Серія: «Лінгвістика». 2014. Вип. 21. С. 200–204.

21. Галич О. Теорія літератури / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв [за ред. О. Галича]. К. : Либідь, 2006. 488 с.

22. Галич В. Автопередмови Оксани Забужко в парадигмі публіцистики. *Український інформаційний простір*. 2022. № 2. С. 191–213.

23. Голік С. Інтертекстуальність поезії Оксани Забужко. *Магістерські студії. Альманах*. Вип. 20. Херсон: ХДУ, 2020. С. 5–11.

24. Голобородько Я. Психологізм... Епатажність... Феєричність... : Новітні тенденції української прози: Оксана Забужко та Юрій Винничук. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2006. № 2. С. 88–98.
25. Голобородько Я. Сексментальна траєкторія Оксани Забужко. *Слово і Час*. 2009. № 12. С. 74–79.
26. Голобородько Я. Психологічні натюрморти Оксани Забужко. *Українська мова та література*. 2005. № 15. С. 185.
27. Грачова Т. Феномен поетичного мислення О. Забужко у контексті постмодерного літературного простору. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / Ужгород. нац. ун-т*. 2011. Вип. 16. С. 84–86.
28. Гребенюк Т. Художня культура українського постмодернізму (на матеріалі сучасної прози): навч. посіб. з курсу «Культурологія». Запоріжжя, 2007. 136 с.
29. Данильчук О. М. Постмодернізм: характерні особливості та проблеми розвитку: методичні вказівки. Миколаїв : НУК., 2008. 60 с.
30. Діброва В. Про малу прозу. URL: https://ukrainian.voanews.com/a/dibrova_11_01_2011_113292949/237921.html. (дата звернення: 08.08.2024).
31. Забужко О. Книжка має стільки версій, скільки людей її прочитало.... *Демократична Україна*. 2010. 2 квіт. С. 19.
32. Забужко О. Казка про калинову сопілку: повість. Київ: Факт, 2000. 82 с. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=3288> (дата звернення: 04.08.2024).
33. Забужко О. Я вибираю в слова те, що витає в повітрі. *Березіль*, 2007. №3–4. С.151–169.
34. Забужко О. «Гріхівнам досить!»: Інтерв'ю. *Молодь України*. 1995. №124. С.1, 3.

35. Забужко О. Інопланетянка. Жінка як текст: Емма Андіївська, Соломія Павличко, Оксана Забужко: фрагменти творчості і контексти / Упоряд. Л. Таран. К.: Факт, 2002. 208 с.
36. Забужко О. Сестро, сестро : Повісті та оповідання. К. : Факт, 2003. 240 с.
37. Жабицька Л. Г. Сприйняття художньої літератури й особистість: літературний розвиток у юності. Київ, 2002. 132 с.
38. Ісаєнко К. Стилїстичні особливості прози О. Забужко та М. Матїос (спроба порівняльного аналізу). Ніжин. держ. ун-т. 2012. Кн. 1. С. 12–14.
39. Кан-Калик В. А., Хазан В. І. Психолого-педагогічні основи викладання літератури в школі. К.: Освіта, 2005. 255 с.
40. Ковбасенко Ю. Література постмодернізму: по той бік різних боків (2003). URL : <http://ae-lib.org.ua/text>. (дата звернення: 27.5.2024).
41. Колегаєва І. М. Метатекстова структурованість прози Оксани Забужко. *Одеська лїнгвістична школа: координати сучасних пошуків*: колект моногр. / за заг. ред. Ковалевської Т.Ю. Одеса : видавець Букаєв В.В., 2014. С. 249–259.
42. Косенко В. Соціальна експресія публіцистики О. Забужко. *Вїсник КНУ іменї Тараса Шевченка*. 2002. Вип. 10. С. 51–53.
43. Кузьменко В. І. Словник літературознавчих термінів: навч. посїбник з літературознавства. Київ: Український письменник, 1997. 420 с.
44. Кульбабська Ю. Спроба психоаналїтичного підходу до інтерпретації прози О. Забужко. *Мандрївець*. 2005. № 6. С. 35–41.
45. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. Вінниця : Нова книга, 2004. 272 с.
46. Кушнерюк Ю. Українська жіноча проза кінця ХХ столїття : світоглядні моделі й особливості художнього стилю : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.01.01. Дніпропетровськ, 2008. 19 с.
47. Лавринович Л. Сучасний український постмодернізм — напрям? Стиль? Метод?. *Слово і Час*. 2001. № 1. С. 39–46.
48. Лимаренко Т. Лірична героїня прози Оксани Забужко: психоаналїтика образу. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2005. № 31. С. 25–31.

49. Літературознавча енциклопедія : у двох томах / [Автор-укл.Ю. І. Ковалів]. К. : ВЦ «Академія», 2007. Т. 2. 624 с.
50. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів, В. І. Теремко. Київ : Видавничий центр «Академія», 1997. 752 с.
51. Логвиненко О. Дама у сідлі, або жіночий феномен в українській прозі на зламі століть. *Київ*. 2006. № 2. С. 178–182.
52. Маленко О. Світоглядні модуси постмодернізму в національній художньо-естетичній практиці кінця ХХ ст.: рецепція наукового осмислення проблеми. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2013. Вип. 40 (2). С. 110–124.
53. Миропольська Н. Є. Мистецтво слова в структурі художньої культури учня: теорія і практика. К. : Парламентське вид-во, 2002. 204 с.
54. Мірошніченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах України : підручник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2010. 432 с.
55. Моклиця М. Вступ до літературознавства. Луцьк, 2011. 465 с.
56. Мхитарян О. Д., Яременко С. А. Специфіка художнього моделювання образів-антиподів у «Казці про калинову сопілку» О. Забужко. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Філологічні науки (літературознавство)*. Миколаїв, 2015. Вип. 1(15). С. 101–104.
57. Наливайко Д. С. Літературна імагологія: предмет і стратегії. Теорія літератури й компаративістика. Київ: ВД «Кієво-Могилянська академія», 2006. С. 91–103.
58. Наукові основи методики літератури: навчально-методичний посібник / за ред. Н. Й. Волошиної. Київ : Ленвіт, 2002. 344 с.
59. Нікіфорова О. І. Психологія сприйняття художньої літератури. К.: Книга, 2005. 152с.
60. Новиков А. Фольклорно-міфологічне підґрунтя злочину в повісті Оксани Забужко «Казка про калинову сопілку». *Літератури світу: поетика,*

- ментальність і духовність*: зб. наук. праць Кривор. нац. ун-ту. 2013. Вип. 2. С. 149–156.
61. Павлюк П. «Мене сестриця з світу згубила...» : Фольклорна основа «Казки про калинову сопілку» Оксани Забужко. *Українська мова та література*. 2007. Ч. 2–4. С. 68–70.
62. Пасічник Є. А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах: Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. Київ: Ленвіт, 2000. 384 с.
63. Пультер С. Методика викладання української літератури в середній школі : курс лекцій для студентів філологів. Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. 144 с.
64. Радько Г. Архетипи та екзистенціали в «Казці про калинову сопілку» Оксани Забужко. *Філологічні семінари*. 2013. Вип. 16. С. 263–269.
65. Рижкова Г. Жанрова природа прозопису Оксани Забужко. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2008. № 3. С. 28–32.
66. Савченко О. Міфологічне прочитання повісті Оксани Забужко «Казка про калинову сопілку». *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2007. № 32. С. 33–39.
67. Савчин М. В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посібник. Київ : Академвидав, 2005. 360 с.
68. Ситковська М. І. Інтертекстуальні зв'язки повісті О. Забужко «Дівчатка». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2021. Т. 3. №48. С. 26–29.
69. Ситченко А. Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу. Київ : Ленвіт, 2004. 305 с.
70. Скуратівський В. Нельотна погода. Замість передмови та замість монографії // Забужко О. *Сестро, сестро : Повісті та оповідання*. К. : Факт, 2003. С. 5–19.

71. Слоновьовська О. В. Українська література (профільний рівень) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / О. В. Слоновьовська, Н. В. Мафтин, Н. М. Вівчарик. Київ : Літера ЛТД, 2019. 320 с.
72. Степанишин Б. І. Викладання української літератури в школі : методичний посібник для вчителя. Київ : РВЦ «Проза», 1995. 254 с.
73. Нікіфорова О. Психологія сприйняття художньої літератури. К.: Книга, 1999. 152 с.
74. Таран Л. Жіночий простір: витворення цілісності : «Інопланетянка» Оксани Забужко. *Березіль*. 2005. № 12. С. 165–176.
75. Тебешевська-Качак Т. Автобіографізм як принцип нарації та характеротворення у прозі Оксани Забужко. *Слово і час*. 2004. № 2. С. 39–47.
76. Терещенкова Т. Оксана Забужко: «Я вбираю в слова те, що витає в повітрі». *Березіль*. 2007. № 3–4. С. 151–169.
77. Ткаченко А. Мистецтво слова (вступ до літературознавства): підручник для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів. 2-е вид., випр. і доповн. К. : ВПЦ «Київський університет», 2009. 448 с.
78. Тлумачний словник української мови. Близько 20000 слів і словосполучень / укл. Н. Д. Кусайкіна, Ю. С. Цибульник; за заг. ред. В. В. Дубічинського. Харків : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2010. 608 с.
79. Токмань Г. Л. Методика навчання української літератури в середній школі: підручник. К.:ВЦ «Академія», 2012. 324 с.
80. Турик І. Оксана Забужко. «Казка про калинову сопілку» як дзеркало стосунків між людьми. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2019. № 16–18 (560–562). С.75–80.
81. Українська література. 10-11 класи. Програма для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Філологічний напрям (профіль – українська філологія) / авт. колектив: Г. О. Усатенко, А. М. Фасоля.
82. Українська література. 10-11 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Рівень стандарту; за заг. ред. Р. В. Мовчан.

83. Усатенко Л. Трагізм долі двох сестер у повісті «Казка про калинову сопілку» Оксани Забужко. *Наука. Освіта. Молодь*. 2019. № 3. С. 135–138.
84. Харчук Р. Б. Сучасна українська проза : постмодерний період : навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2008. 248 с.
85. Хоменко Г. В. Українська постмодерна література: світоглядно-стильові домінанти. *Український педагогічний журнал*. 2018. №4. С.118–125.
86. Хода Г. Феномен жіночої прози в сучасній українській літературі. *Вивчаємо українську мову та літературу*. 2011. № 2. С. 30–35.
87. Цимбалюк М. Ткаля національної пам'яті. *Слово Просвіти*. 2013. 21–27. С. 13.
88. Якобсон П. М. Емоційне життя школярів. К. : Освіта, 1995. 291 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Поділ епічних творів на групи (за О. Галичем)

Групи епічних жанрів	Жанр	Визначення теоретико-літературного поняття
Великі	Епопея	Значний за обсягом монументальний твір епічного змісту, в якому широко і всебічно відтворено епохальний перелом у житті цілого народу (часом багатьох народів), відображені події, що мають вирішальне значення для багатьох поколінь
	Роман	Великий епічний твір, в основі якого лежить зображення приватного життя людини в нерозривному зв'язку із суспільним розвитком
Середні	Повість	Епічний твір середньої жанрової форми, у якому розкривається людська доля, взаємини героя з навколишньою дійсністю
Малі	Новела	Малий епічний жанр художньої літератури, який має гостру несподівану розв'язку
	Оповідання	Епічний твір, оснований на зображенні однієї події з життя героя
	Есе	Жанр, який лежить на межі художньої та публіцистичної творчості
	Нарис	Малий художньо-публіцистичний жанр, у якому автор зображує дійсні події та факти
	Памфлет	Художньо-публіцистичний твір, що в гостросатиричній формі викриває злочинні явища суспільного життя
	Міф	Невеликий твір розповідного характеру, в якому віддзеркалилися уявлення колективної свідомості про навколишній світ, про походження та систему взаємозв'язків значущих елементів світобудови
	Легенда	Фольклорний або літературний твір, що містить розповідь на фантастичну тему.
	Притча	Короткий фольклорний або літературний розповідний твір повчального характеру, орієнтований переважно на алегоричну форму доведення змісту етичних цінностей буття.

План-конспект уроку з української літератури

Тема: Оксана Забужко. «Казка про калинову сопілку» – повість притча; міфологічна основа повісті; жіноча версія легенди про Каїна і Авеля, яка обертається напруженою психологічною драмою. **Образи сестер – Ганни-панни та Олени як казкові моделі дідової і бабиної дочки. Понадчасовість образу-символу калини у повісті**

Компетентності:

ключові: *учень/учениця* знаходить необхідну інформацію у підручнику й інших друкованих і електронних джерелах, критично осмислює її, виокремлює головну і другорядну; висловлює міркування з приводу змісту твору, порушених проблем, проводить аналогії з сучасним життям; вказує на прояви національного мислення, світовідчуття в характерах героїв; веде діалог із текстом (автором, героями); дискутує на літературні та публіцистичні теми, критично ставиться до висловлених думок; визначає роль прочитаного для особистісного і читацького розвитку;

предметні: *учень/учениця* знає про постмодернізм як продукт постіндустріальної епохи; визначає та характеризує стильове розмаїття, експериментаторство, пошуки нових форм і нових тем; називає і вміє розрізняти представників українського постмодернізму та їхні твори; аналізує обраний твір щодо жанрового-стильової та ідейно-тематичної специфіки; знає і може характеризувати особливості постмодерної поетики обраного твору.

Тип уроку: урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі умінь і навичок.

Обладнання: портрет О. Забужко, узагальнювальна схема «Композиційно-сюжетні особливості твору “Казка про калинову сопілку”», порівняльна таблиця «Жанрові ознаки твору», відеофрагмент вистави «Калинова сопілка».

Зміст уроку

I. Актуалізація опорних знань

1.1. Творче завдання «Я – досвідчений літературознавець»

Завдання: прочитати вислів Ю. Андруховича про постмодернізм і висловити власну думку з приводу прочитаного, спираючись на набуті знання про літературу постмодернізму.

Постмодернізм – не просто літературний напрям. Він претендує на вираження загальної теоретичної «надбудови» сучасного мистецтва, філософії, науки, політики, економіки, моди. Сьогодні науковці говорять не лише про «постмодерністську творчість», а й про «постмодерністську свідомість», «постмодерністський менталітет», «постмодерністський умонастрій» тощо. Необхідно розрізнити постмодернізм як культурологічний феномен, постмодерністський менталітет, спираючись на який, можна повному оцінювати явища і факти сучасного і минулого; і термін, яким визначають мистецтво певного гатунку (*Ю. Андрухович*)

II. Повідомлення теми, мети, мотивація навчальної діяльності учнів.

2.1. Слово вчителя. Ми продовжуємо вивчати сучасну українську літературу постмодерністського спрямування. Серед когорти відомих імен митців окреме місце займає Оксана Забужко – наша сучасниця, відома українська письменниця. Її твори (лірика, оповідання, есе, повісті, романи) вже встигли завоювати любов читачів і визнання критики в Україні і за кордоном. Сьогодні на уроці ми з вами зануримося у творчий художній світ Оксани Забужко.

III. Сприймання й засвоєння нової навчальної інформації

3.1. Прийом «Передбачення»

- Зверніть увагу на дошку. На ній записано низку слів: принциповість, творчість, ексцентричність, освіченість, жіночність, експресивність. Поміркуйте, яка особистість може бути наділена такими якостями. Опишіть її.

3.2. Робота з портретом письменниці

- Зверніть увагу на портрет О. Забужко. Опишіть, якою ви бачите письменницю. Що вражає в зовнішності прозаїка? Про що свідчить її одяг? *(Молода жінка, усміхнена, з сяючими розумними очима. Сучасна зачіска і стиль одягу. У руках книжка – вірний супутник її в житті).*

3.3. Розповідь учителя про О. Забужко

Оксана Забужко народилася 19 вересня 1960 року в Луцьку в родині філологів. У 1968 році переїхала з батьками до Києва. Друкуватися в літературній періодиці почала з 1972 року. Закінчила Київську середню школу, філософський факультет Київського університету імені Т.Шевченка (1982) та аспірантуру при кафедрі етики і естетики цього ж університету (1986). У 1987 році майбутня письменниця захистила дисертацію на звання кандидата філософських наук.

У 1986–1988 рр. викладала естетику та історію культури в Київській консерваторії ім. А.Чайковського. З 1988 – співробітник Інституту філософії Академії наук України. З 1992 протягом двох років перебувала в університетах США (Пенсильванському, Гарвардському, Піттсбурзькому) як «запрошений письменник» та Фулбрайтівський лауреат. За все життя письменниця багато подорожувала. Має низку громадських навантажень – Віце-президент Українського ПЕН-центру, член багатьох редколегій, журі, конкурсних комітетів в Україні і за кордоном.

3.4. Повідомлення учня-літературознавця

Останні кілька років точаться розмови про те, аби представити Оксану Забужко до нагородження Нобелівською премією в номінації «Література». В Україні до такої нагороди свого часу були представлені: Іван Франко (за

поему «Мойсей»), Улас Самчук (за трилогію «Волинь»), Олесь Гончар (за роман «Собор»), Василь Стус, Іван Багряний, Ліна Костенко (за романом «Маруся»). Жоден з них не отримав нагороди з тих чи інших причин. До теми вбивства рідних людей українські письменники звертаються досить часто: Юрій Яновський у романі «Вершники», Ольга Кобилянська в повісті «Земля», Ліна Костенко у вірші «Калинова сопілка».

3.5. Зачитування головної «заповіді» письменниці

- Оксана Забужко говорила: «Перша і головна заповідь письменника – не збрешти. Здавалося б, просто. Та саме вона, коли триматись її послідовно, й робить літературу небезпечною професією – як у альпініста або водолаза...».

3.6. Проблемна бесіда

- Ураховуючи зміст цитати О. Забужко, дайте відповіді на запитання.
- Як ви вважаєте, якою за характером має бути О. Забужко?
- Як вона має ставитися до України, політики й культури?

3.7. Переказ української казки про калинову сопілку

3.8. Коментар учителя

До цієї казки як до першоджерела звертались багато митців слова: Борис Грінченко, Леонід Шиян, Ліна Костенко, Оксана Забужко. Щоразу виходили різні інтерпретації твору.

3.9. Виразне читання учнем поезії Ліни Костенко «Калинова сопілка»

Ми з нею разом підем по гриби.
 Вона мене ненавидить, я знаю.
 Шумлять мені берези і дуби,
 Шумлять вітри Славутича й Дунаю:
 - Ой, стережися, дівчино, її!
 Вона той ніж взяла не для опеньків.
 Там чорнолісся, там глухі гаї,
 Німі провалля і дощі сліпенькі.
 Вона ледача бабина донька.
 А ти дочка ненависна, ти дідова.
 Вона того лиш тільки і чека,
 Коли ви до гущавини підійдете.
 Гей, озирнись! ...А інколи мені.
 Та й берегтись було б мені охота.
 Ненависть їй висотує всі дні,

А в мене завжди є якась робота.
 Спокійна я. Аж міниться вона.
 Все між дерев скрадається у пущі.
 Ножа виймає, а того й не зна:
 Такі, як я, беззахисні, – невмирущі.
 Коли ж мене в ялиннику густім
 Таки уб'є ота брехлива дівка, –
 Минуть віки... Калинова сопілка
 Всю правду скаже голосом своїм.

3.10. Бесіда за змістом прочитаного

- Пригадавши зміст казки і прослухавши поезію української письменниці, подумайте, про які події ідеться в цих творах? Назвіть головних персонажів твору (*В обох творах мова йде про рідних сестер, в яких із дитинства не склалися стосунки між собою, появу почуття заздрості та ненависті бабової доньки до дідової*).

- Якими рисами наділені бабова та дідова донька? (*Бабова донька – це негативний образ, який наділений такими рисами: заздрість, підступність, жорстокість, ненависть. А дідова донька – це позитивний персонаж, добра і ввічлива, з люблячим серцем, але нещаслива*)

- Який фінал обох творів? (*В обох творах трагічний фінал – дідова донька гине від підступної руки рідної сестри*)

3.11. Коментар учителя

- Ми не випадково пригадали фольклорну казку і послухали поезію, написану Л. Костенко, адже до цих творів (особливо казки) як до першоджерела звертались багато митців художнього слова: Борис Грінченко, Леонід Шиян, Ліна Костенко. Щоразу виходили різні авторські інтерпретації твору. Не стала винятком і О. Забужко, адже вона написала свій твір-шедевр «Казка про калинову сопілку», що є прикладом сучасного українського постмодерного письма і має потужну інтертекстуальну основу – переосмислення української народної казки, майстерна гра традицій і новаторства. Своєю чистою мовою, розповіддю про селянський побут, фольклорними цитатами, ліричністю твір дуже нагадує «Лісову пісню» Лесі Українки.

3.12. Робота над створенням порівняльної таблиці «Жанрові ознаки твору»

- Сама О. Забужко називає світ твір повістю. Пригадайте визначення двох літературних жанрів: повість і казка. (*Повість – це переважно прозовий епічний твір, якому змальовано широку картину життя окремих персонажів протягом тривалого часу. Казка – це давній за походженням і популярний в народі епічний жанр фольклору*)

- Назвіть їх жанрові ознаки (Ознаки повісті: широта охоплення суспільно-історичної дійсності художнім зображенням, рух життя, розвиток характеру персонажа. Жанрові ознаки казки: фантастичність, наявність фантастичних образів, символіка чисел, боротьба добра і зла).

- Визначте, враховуючи жанрові характеристики повісті та казки, наявність їх у творі О. Забужко «Казка про калинову сопілку», запишіть дані в порівняльну таблицю (*запис учнями порівняльної таблиці*).

Жанрові особливості твору «Казка про калинову сопілку»

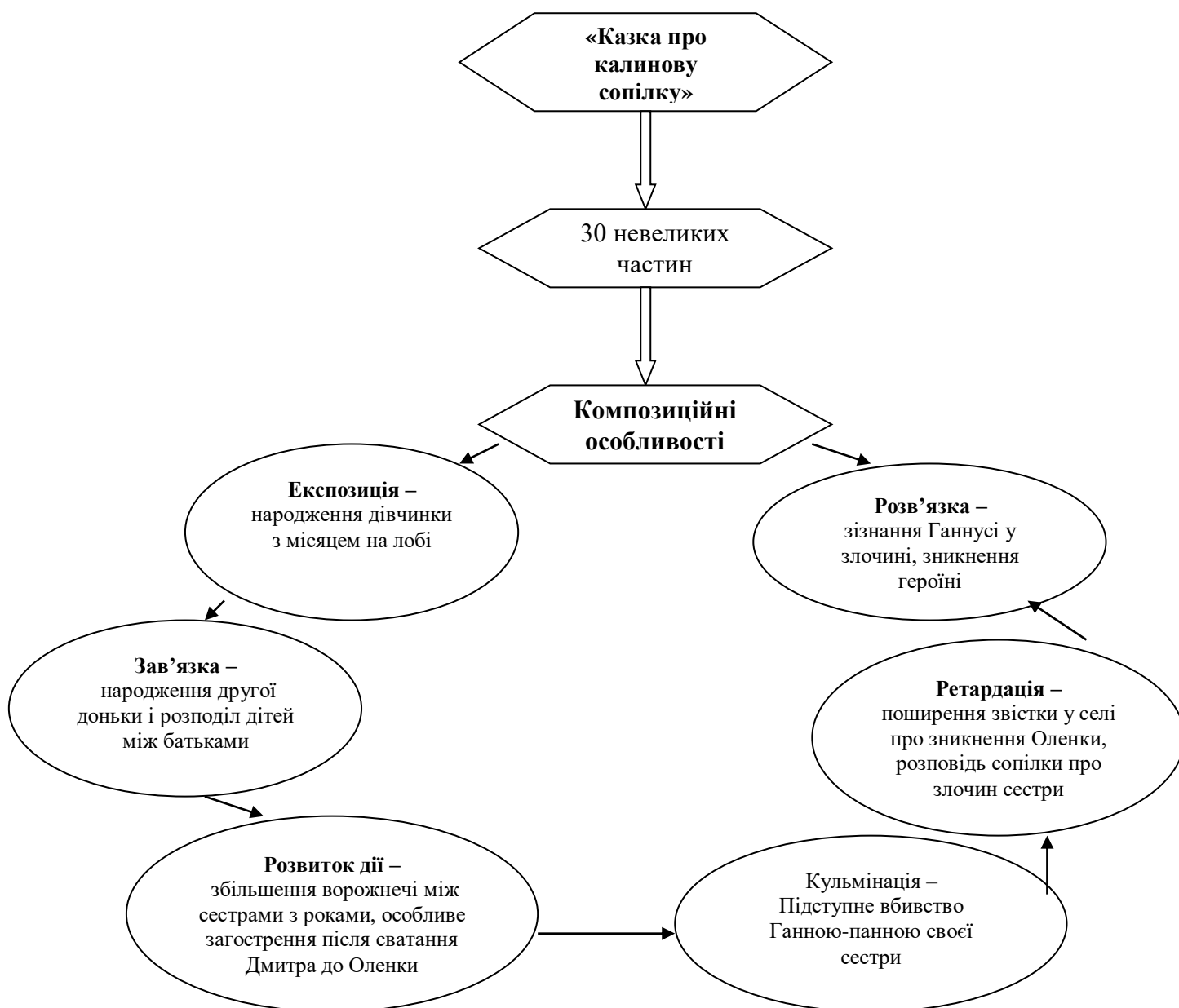
Ознаки казки	Ознаки повісті
- Мотив метаморфози – перетворення людини на об'єкт природного світу.	- Події в творі відбуваються протягом тривалого часу (20 років).
- Використання елементів фантастики.	- Зображення динаміки характеру головної героїні.
- Наявність чарівних предметів;	- Надання авторської уваги описам побуту, специфіки життя українського села
- Символіка чисел (наприклад, числа 3)	

Коментар учителя. Отже, «Казка про калинову сопілку» – це повість і казка водночас, тобто це твір жанру мішаної форми, оскільки в ньому наявне перехрещення різних способів художнього зображення. Є в цьому творі елементи і ліричні, і драматичні, але вони підпорядковані епічній організації художнього матеріалу.

3.13. Робота з узагальнювальною схемою «Композиційно-сюжетні особливості твору «Казка про калинову сопілку»»

- Пригадайте, зі скількох частин складається твір «Казка про калинову сопілку» (*Твір складається з 30 невеликих частин, що тісно пов'язані за змістом*)
- Назвіть і визначте, спираючись на сюжет твору, елементи його композиції.

*Композиційно-сюжетні особливості
твору «Казка про калинову сопілку» О. Забужко*

3.14. Аналітична бесіда

- Назвіть головних персонажів твору О. Забужко «Казка про калинову сопілку» (*Ганна-панна, Оленка та їхні батьки*)

- Як виховували дівчат у родині? Який вплив на них мали батько та мати? *(Мати більше любила старшу доньку, натомість батько своєю любов'ю обігрівав меншу дочку)*
- Що робила Оленка (свідомо чи несвідомо), щоб роздратувати Ганну-панну? *(Вона постійно їй перешкоджала в усьому, і заважала навмисно)*
- Знайдіть у тексті місце, де говориться про жінку-прочанку, яка говорить про долю дівчат. Що таке доля? І чи може, на вашу думку, людина сама змінювати хід свого життя?
- Які приховані таланти мала Ганна-панна *(Вона була наділена даром видіння, могла бачити те, що іншим не під силу було зробити)*
- Коли Ганна-панна відчула, що Оленка стала їй тягарем? *(Коли героїня збиралася на весілля в сусіднє село, а та захворіла)*
- Яке місце у творі відводиться легенді про Каїна та Авеля? *(Вона згадується двічі: на початку з розмови з батьком Ганна дізнається про вчинок Каїна. Ця оповідь постійно осмислюється героїнею, яка шукає пояснення вчинкові Каїна і врешті-решт знаходить)*
- Знайдіть у тексті і зачитайте цитату, коли Оленка образилася на Ганну через хлопця, якого Ганна відштовхнула, і він заспівав пісню «А я з сестрою вечір постою...». Як поводитися Ганна, а як – Оленка?
- Коли Оленка відчула свою перемогу над Ганнусею? *(Вона відчула свою перемогу над Ганнусею під час сватання Дмитра до неї, коли сестри зустрілися очима)*
- Хто наштовхнув Ганнусю на думку про вбивство?
- Чому вчинок Ганнусі стає відомим лише після того, як чумаки вирізали сопілку й заграли на ній? *(Бо під час гри сопілка заговорила людським голосом і розповіла про те, що сталося)*
- Які риси гендерної ідентичності властиві героям твору? Думку аргументуйте *(Марія, Ганнуса – маскулінні, Оленка, Василь – фемінні)*

- Яку роль у творі виконує Дмитро? Як ви поясните вчинок Марії, коли той замість Ганни сватає Оленку? Про що відбулася розмова між хлопцем та майбутньою тещею? Про що вона свідчить?
- Чому Ганна боялася залишитися старою дівою? Як вплинули на неї соціальні стереотипи, що діяли на селі?
- Як почувала себе Ганна, коли вбивала сестру? Чи готувалася до цього? Як поводитися? Чи зуміла врешті-решт героїня свою долю звільнити від тягара мати сестру? *(Вона поводитися спокійно. Так, готувалася, запросивши сестру в ліс по гриби взяла з дому ніж. Від цього злочину їй не стало краще, навпаки – набагато гірше почувала себе Ганна-панна).*
- Коли мешканці села дізнаються правду про те, що сталося з дідовою донькою? *(Мешканці села дізнаються правду тоді, коли мандрівники приходять в село і один молодий чоловік має калинову сопілку. Коли він на ній заграє, то вона заговорила людською мовою і розповіла всю правду)*
- Подумайте, чому О. Забужко вдається до містифікації твору? Прочитайте уривки, що свідчать про це *(Народження Ганнусі, уміння старшої дочки знаходити воду, бачити чуму, покійників, зустріч із князем – смертю і дияволом, вагітність та таємниче зникнення).*

3.15. Постановка проблемних запитань

- Подумайте, чому Ганнуса, яка виросла в нормальній родині, стала вбивцею? Яку роль у її формуванні відіграла відома легенда про Каїна та Авеля? *(Героїня стала вбивцею тому, що виросла заздрісною і нелюблячою дівчиною. Вона часто цікавилась легендою про Каїна та Авеля, розпитувала про це в батюшки, у батька. Під впливом неї формувалася)*

3.16. Перегляд відеофрагменту вистави «Калинова сопілка»

<https://www.youtube.com/shorts/X2RCWWThP70>

3.17. Бесіда за переглянутим матеріалом

- Які епізоди з твору ви переглянули? Перекажіть.

- Якими зображено Ганнусю й Оленку? Порівняйте їх з характеристикою О. Забужко у творі «Казка про калинову сопілку».
- Поміркуйте, враховуючи побачене, як краще сприймається й усвідомлюється зміст художнього твору – коли його читаєш чи й переглядаєш постановку за його мотивами?

3.18. Прийом «Займи позицію»

- Сім'я є головним місцем гендерного насильства. Вона готує своїх членів до життя в суспільстві, закладає гендерні стереотипи, гендерний розподіл праці. Як авторка говорила про жіночу долю у творі?
- Прокоментуйте цитати з твору:
- *«от вам і всенький жіночий вік – не встигнеш оханутися, а вже дочка на виданні, а ти – вже бабою, дарма, що й тобі ще брови не злиняли, – агов, люди, а де ж моє життя, в яку ополонку провалилося за щоденним поранням – шпоранням, хата – поле – город – кури – свині – корови, дитячі хвороби, ниючі надвечір крижі, й не згадати коли востаннє на небо дивилася?...Мовчи, бабо, знай мовчи, менше гріха буде»;*
- *«вже ж, звісне діло, дочки – чужа радість»;*
- *«посаг треба Ганнусі справляти, королівський має бути посаг, щоб ніхто потім не хотів цвікнути, що взяв її голу-босу.»;*
- Чи погоджуєтеся ви з цією думкою?

3.19. Прийом «Кольорова і малюнкова арт-терапія»

- Фінал твору О. Забужко трагічний. Пропоную вам кольорову арт-терапію, щоб змінити ваш настрій.
- Зверніть увагу на картинки, запропоновані вам. Подумайте, яким чином вони можуть бути пов'язані з твором «Казка про калинову сопілку».
- Який настрій відповідає цим кольорам?

3.20. Прийом «Зміни фінал твору»

Завдання для учнів: придумати інший, не трагічний, фінал твору
О. Забужко «Казка про калинову сопілку»

IV. Підсумок уроку

4.1. Гра «Я дуже добре знаю зміст твору»

Завдання для учнів: продовжити кожне речення.

- Марія більш за все в житті цінує....
- Для Василя найважливішим є...
- Ганна зростає...
- Оленка цінує в людях...
- Причиною ворожнечі між сестрами є...
- Найбільшим злочинцем у творі є...

4.2. Підсумкове слово вчителя

О. Забужко синтезує риси прогресивної, емоційної особистості та патріархальної особистості. Її моральні імперативи чітко визначені. Часто раціональна розміркованість героїні поступається місцем почуттям. Пристрасна, самовіддана, горда й безоглядна жінка у творах української письменниці здатна викликати бурю емоцій, полярні почуття. Письменниця заглиблюється й по-філософськи осмислює основи людського буття, розкриває різноманіття людських емоцій прагне зрозуміти мотиви людських вчинків.

Сьогодні на уроці ми проаналізували один із найвідоміших творів відомої української письменниці О. Забужко. Мисткиня порушує важливі питання у творі: взаєностосунки в родині, між батьками і сестрами, любові та ненависті, злочину і покарання, відповідальності за свої вчинки. Авторка змушує нас, читачів, задуматися над актуальними життєвими проблемами, зануритися у внутрішній світ жінок-героїнь і порівняти з власним, вчить бути відповідальними за себе і свої вчинки.

V. Оголошення і коментар домашнього завдання

1. Написати відгук на твір О. Забужко «Казка про калинову сопілку», висловивши особисту думку про проблему добра і зла.

Додаток В

План-конспект уроку позакласного читання з української літератури

Тема: О. Забужко «Дівчатка». Зображення характеру стосунків між дівчатами у творі

Компетентності:

ключові: *учень/учениця* знаходить необхідну інформацію в підручнику й інших друкованих і електронних джерелах, критично осмислює її, виокремлює головну і другорядну; висловлює міркування з приводу змісту твору, порушених проблем, проводить аналогії з сучасним життям; веде діалог із текстом (автором, героями); визначає роль прочитаного для особистісного і читацького розвитку;

предметні: *учень/учениця* називає і вміє розрізнити представників українського постмодернізму та їхні твори; аналізує обраний твір щодо жанрового-стильової та ідейно-тематичної специфіки; знає і може схарактеризувати особливості постмодерної поетики обраного твору.

Тип уроку: урок позакласного читання

Обладнання: порівняльна таблиця «Образи дівчат у творі О. Забужко»

Зміст уроку**I. Актуалізація опорних знань****1.1. Експрес-опитування**

- Пригадайте, що називається постмодернізмом?
- Які ознаки має література постмодернізму?
- Назвіть найвідоміших письменників, творчість яких своїми жанровими ознаками належить до постмодернізму.
- Поміркуйте, якою постає особистість у таких творах.

1.2. Прийом «Екскурс у минуле»

- Уявіть себе на місці Оксани Забужко. Розкажіть від її імені про власний творчий шлях і труднощі, які виникають на шляху до літературного Олімпу.

II. Повідомлення теми, мети, мотивація навчальної діяльності.

Слово вчителя. Сьогодні на уроці позакласного читання ми більш детально зануримося у складний, багатогранний світ жіночої психології, інтерпретованої О. Забужко в творчій спадщині, розкриємо процес становлення, дорослішання дівчаток-підлітків, які з роками стають молодими жінками. Тому темою нашої розмови на уроці стане твір «Дівчатка».

Протягом уроку проаналізуємо жіночі образи твору, з'ясуємо ті зовнішні та внутрішні чинники, які мали вплив на формування та розвиток жіночої психології, порівняємо образи Ленци і Дарки. Отже, тема нашого уроку: «О. Забужко «Дівчатка». Зображення характеру стосунків між дівчатами у творі»

III. Сприймання й засвоєння нової навчальної інформації

3.1. Вступне слово вчителя.

«Дівчатка» – це повість (або, як зазначають окремі дослідники, велике оповідання) Оксани Забужко, яка вперше була опублікована у 1992 році. Твір розглядає теми жіночого досвіду, ідентичності та місця жінки в українському суспільстві, відзначається майстерним використанням мови та образів, що робить його важливим твором української літератури.

Твір «Дівчатка» тематично й ідейно-концептуально пов'язаний із попереднім оповіданням авторки «Сестро, сестро». Якщо у першому творі головна героїня сумує за неіснуючою, ненародженою сестрою, то в другому творі головна героїня, Дарка, увесь свій потенціал нерозтраченої сестринської любові переносить на однокласницю Ленцю.

3.2. Прийом «Я – гарний читач».

Завдання для учнів: пригадати основні епізоди з твору і дати усні відповіді на поставлені запитання.

- Назвіть головних героїнь твору О. Забужко «Дівчатка» *(Це дві дівчинки-підлітки Дарка і Ленця)*
- У якому віковому періоді вони постають перед читачами? *(Обидві героїні спочатку постають перед читачами у підлітковому віці, а потім через двадцять років на зустрічі з колишніми однокласниками)*
- Розкажіть про родини, оточення дівчат. Яке виховання вони отримали? *(Дівчата походили з різних родин. Так, родина Дарки була звичайною, пересічною родиною, а родина Ленці – навпаки, заможною, батьки балували свою доньку, вона завжди вирізнялася одягом, манерою вдягатися, наявністю художньої літератури).*
- Як дівчата зарекомендували себе під час навчання? *(Дарка була лідером, до її слова дослухалися, вона мала вплив як на учнів, так і на вчителів. Натомість Ленця ніколи не прагнула вирізнятися з-поміж інших, натомість вона дуже швидко подорослішала)*
- Які стосунки склалися між героїнями? Що було причиною їхньої дружби? *(Дівчатка затоваришували відразу, як тільки опинилися в одному класі. Їм було цікаво проводити час разом, спілкуватися, споглядати за природою, обговорювати шкільні питання чи проблеми. Вони здружилися, мабуть, бо були різними і не схожими одна на одну)*
- Чому міцна дружба між дівчатами зникла в один момент? Поміркуйте, що стало причиною цього розриву? *(Ленця вела не гідний учениці спосіб життя, відповідно в школі проводилися різні заходи впливу на неї та її виховання. На одному з них Дарка висловила свою оцінку поведінки подруги, вона засудила її. І це, відповідно, стало причиною розриву між ними)*
- Чи почувала себе винною Дарка всі роки потім? *(Так, почуття провини не зникало. І навіть коли була організована зустріч однокласників, дівчина думала про те, як її зустріне колишня подруга, як пригадуватимуть ту минулу ситуацію)*

- Що усвідомила Дарка на майбутнє після зустрічі з однокласниками, на яку Ленця не прийшла? *(Вона зрозуміла, що все залишається в минулому, а життя триває, і потрібно жити теперішнім)*

3.3. Робота над створенням порівняльної таблиці «Образ головних героїнь твору О. Забужко «Дівчатка»»

Завдання: спираючись на текст твору, порівняйте образи Дарки та Ленці за запропонованою схемою

Героїня	Дарка	Ленця
Зовнішність	Нічим не вирізнялася з-поміж інших, звичайна дівчинка-підліток	Була красивою, завжди модно вдягалася
Походження (родина)	Звичайна родина	Заможна родина зі зв'язками
Стосунки в соціумі	Завжди легко знаходить контакти з іншими людьми, може бути ініціативною, комунікабельною	Спілкувалася лише з тими, з ким могла знайти спільну мову. Через своє прагнення бути внутрішньо вільною завжди отримувала негативні відгуки
Ідейне навантаження образу	Зображення процесу дорослішання, внутрішнього становлення жіночого образу – від дівчинки-підлітка до дорослої дівчини	Зображення процесу дорослішання, внутрішнього становлення жіночого образу – від дівчинки-підлітка до дорослої дівчини. Показ того, до чого призводить асоціальна поведінка особистості та реакція на неї оточуючих

3.4. Робота над визначенням жанрової специфіки та ідейно-тематичного змісту твору «Дівчатка»

- Визначте жанр твору. Свою думку обґрунтуйте.
- Окресліть ідейно-тематичне спрямування твору?

(Основна тема – зображення складних стосунків між дівчатами, посестринство між Даркою та її подругою. Ідея твору – засудження

особистісних рис характеру, які призводять до негативних наслідків, виправити які неможливо)

- Які проблеми розкриває авторка у творі? У чому їх актуальність для сьогодення?

IV. Підсумок уроку

4.1. Прийом «Висловіть думку»

Завдання: спираючись на текст твору, висловіть власну думку про жіночі образи, створені О. Забужко.

4.2. Підсумкове слово вчителя

Українська письменниця О. Забужко у творі «Дівчата» показує реалістично-символічну картину тісної сестринської дружби між головними героїнями – Даркою і Ленцею. Між ними відбувалося різне: ревності, зупинка дихання від задоволення, довгі прогулянки містом, просиджування біля річки, відверті розмови, емоційні сварки, з'ясування стосунків, примирення, еротично-сексуальні пізнання своєї жіночності. Не випадково всі дії дівчат побудовані на контрасті, оскільки й вони двоє – повна протилежність одна одній.

V Оголошення і коментар домашнього завдання

1. Написати есе на тему «Чи існує жіноча дружба?», спираючись на зміст вивчених творів постмодернізму.